

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ARŞİV BELGELERİNDE ZEYNEB SULTAN KÜLLİYESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hanife ÇOBAN SEYMEN

Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

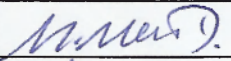
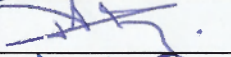
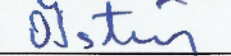
ARŞİV BELGELERİNDE ZEYNEB SULTAN KÜLLİYESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hanife ÇOBAN SEYMEN

Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları

“Bu tez 11/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ	Başarılı	
Prof. Dr. Ahmet Sacit AÇIKGOZOĞLU	Başarılı	
Prof. Dr. Ayşe ÜSTÜN	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Hanife Çoban Seymen
Öğrenci Numarası	:	Y166009011
Enstitü Anabilim Dalı	:	İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Arşiv Belgelerinde Zeyneb Sultan Külliyesi
Benzerlik Oranı	:	%4

..... ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi ..... Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

08.01.2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi ..... Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere .....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

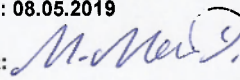
Bilgilerinize arz ederim.

08.05.2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ

Tarih: 08.05.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

18. yüzyıl Osmanlı mimarisi batılı unsurlar ile klasik üslubun harmanlanarak kullanıldığı bir dönem olmuştur Başta hanedan üyeleri olmak üzere devlet ricalinin başkent İstanbul'da yaptırdığı eserlerde bu mimari eğilim kendini açıkça hissettirmektedir. III. Ahmed'in kızı Zeyneb Sultan'ın 1769'da Topkapı Sarayı Soğukçeşme kapısı karşısında yaptırdığı kendi adıyla anılan küçük külliye, değişimi yansıtan dönemin önemli eserlerinden biridir.

Son dönemde arşiv belgelerine dayanan sanat tarihi araştırmalarının sayısı artmakta, böylece yapılara ait yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla kaynaklarda benzer ifadelerle anlatılan Zeyneb Sultan Külliyesi'ni arşiv belgelerinden ulaşılan bilgiler ışığında yeniden ele almak gerektiğine karar verilmiştir.

Çalışmanın her aşamasına katkı sağlayan ve rehberlik yapan danışman hocam sayın Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ'e, değerli fikirlerinden ve tecrübelerinden istifade ettiğim hocam sayın Prof. Dr. Ayşe ÜSTÜN'e şükranlarımı sunuyorum.

Sıbyan mektebi ve medrese ile ilgili arşivlerindeki belge ve fotoğrafları benimle paylaşan Osmanlı Araştırmaları Vakfı ve Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi görevlilerine; arşivlerini açan ve inceleme imkanı sunan Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Tescil Daire Başkanlığı, İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü, İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü çalışanları ile tezimizi zenginleştiren bilgi, belge, fotoğraf, harita, plan ve çizimlere ulaşmamı sağlayan adını burada anamadığım tüm kurumların personeline teşekkür ederim.

Son olarak uzun yıllardır devam eden öğrenim hayatımın her safhasında desteğini ve teşviğini benden esirgemeyen anneme ve babama, tez sürecinin yoğunluğunda bana daima destek olan ve eksik bıraktığım noktaları hoşgörüsü ile tamamlayan sevgili eşim Ömer Faruk SEYMEN'e, birlikte geçirmemiz gereken zamanlarından olgunlukla feragat eden kızlarım Ruveyda Erva ve Dilruba Feyza'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Hanife Çoban Seymen

11.06.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
FOTOĞRAF LİSTESİ	iv
PLAN LİSTESİ	viii
HARİTA LİSTESİ	ix
ÖZET	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
Konu	1
Amaç	1
Konunun Önemi	1
Yöntem	2
BÖLÜM 1. ZEYNEB SULTAN VE DÖNEMİ	5
1.1. Zeyneb Sultan'ın Hayatı	5
1.2. Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisindeki Batı Etkileri	8
1.3. Zeyneb Sultan Külliyesi'nin Tarihçesi	10
BÖLÜM 2: ARŞİV BELGELERİNDE ZEYNEB SULTAN KÜLLİYESİ	22
2.1. Zeyneb Sultan Camii.....	22
2.1.1. Osmanlı Dönemi Onarım Faaliyetleri	23
2.1.2. Cumhuriyet Dönemi Onarım Faaliyetleri.....	28
2.1.3. Caminin Mimari Özellikleri	31
2.1.4. Caminin Kalemîşi Süslemeleri	45

2.2. Zeyneb Sultan Sıbyan Mektebi	51
2.2.1. Osmanlı Döneminde Zeyneb Sultan Sıbyan Mektebi	52
2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Onarım Faaliyetleri.....	54
2.2.3. Sıbyan Mektebinin Mimari Özellikleri.....	56
2.3. Zeyneb Sultan Türbesi ve Sebili	66
2.4. Alemdar Paşa Medresesi	70
2.4.1. Cumhuriyet Dönemi Onarım Faaliyetleri.....	73
2.4.2. Medresenin Mimari Özellikleri	77
2.5. Zeyneb Sultan Camii Haziresi	81
2.5.1. Mezar Tipleri ve Süslemeleri Yönünden Zeyneb Sultan Camii Haziresi	85
2.5.2. Hazireye Defnedilmiş Önemli Şahsiyetler ve Mezar Taşları	89
2.5.2.1. Zeyneb Sultan.....	89
2.5.2.2. Sadrazam Melek Mehmed Paşa	91
2.5.2.3. Alemdar Mustafa Paşa.....	94
2.6. Hamidiye Sebili	99
2.7. İmam Evi.....	104
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	111
EKLER.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	159

KISALTMALAR

BCA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bk.	: Bakanız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
b.y.	: Basım yeri yok
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İKVK.BKA	: İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ.NEK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
İVBMA	: İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Arşivi
M.	: Milâdî
n	: Dipnot
R.	: Rumî
TAD	: Türkiye Anıtlar Derneği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
t.s.	: Tarihsiz
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.dğr.	: ve diğerleri
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VGM.KTDA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Tescil Daire Başkanlığı Arşivi
Yap-Saş	: Yap-Saş Yapı San. ve Tic. Ltd. Şti

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1	: Zeyneb Sultan Külliyesi Vakfının H. 1883 Tarihli Vakfiyesinin Vakıf Defterindeki İlk Sayfası.....	12
Fotoğraf 2	: Hadikatü'l-Cevâmî' in TSMK'nde Bulunan Nüshasında Zeyneb Sultan Camii'nin Kaydedildiği Sayfa.....	15
Fotoğraf 3	: 19. Yüzyıl Sonlarında Külliye'nin Alemdar Caddesinden Görünüşü.....	27
Fotoğraf 4	: Zeyneb Sultan Külliyesi (1940).....	28
Fotoğraf 5	: Güneydoğu Cepheden Zeyneb Sultan Camii (1940).....	29
Fotoğraf 6	: Külliye'nin Kuzeydoğu Giriş Kapısı.....	31
Fotoğraf 7	: İç Avluya Girişi Sağlayan Doğu Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe.....	32
Fotoğraf 8	: Caminin Dış Avlusu	32
Fotoğraf 9	: Caminin Güneydoğu Cepheden Görünüşü ve Mihrap Sofası.....	34
Fotoğraf 10	: İç Avludan Son Cemaat Yerinin Görünüşü.....	35
Fotoğraf 11	: Son Cemaat Yeri Sol Mihrap Nişi.....	36
Fotoğraf 12	: Son Cemaat Yeri Sağ Mihrap Nişi.....	36
Fotoğraf 13	: Cümle Kapısı.....	36
Fotoğraf 14	: Batı Cephesinden Zeyneb Sultan Camii Pencerelelerinin Görünüşü....	37
Fotoğraf 15	: Harimden Mihrap Sofasının Görünüşü.....	38
Fotoğraf 16	: Mihrap Detay.....	39
Fotoğraf 17	: Minberin Yandan Görünüşü.....	40
Fotoğraf 18	: Minberin Önden Görünüşü.....	40
Fotoğraf 19	: Kadınlar ve Hünkâr Mahfili.....	41
Fotoğraf 20	: Hünkâr Mahfilinin Girişi.....	41
Fotoğraf 21	: Mahfilin Döşemealtı Tavanı.....	42
Fotoğraf 22	: Eski Vaiz Kürsüsü.....	43
Fotoğraf 23	: Günümüzdeki Vaiz Kürsüsü.....	43
Fotoğraf 24	: Minare (2014).....	44
Fotoğraf 25	: Zeynep Sultan Oteli Terasından Minarenin Görünüşü (Nisan 2019).....	44
Fotoğraf 26	: Kubbe Kasnağında Yeni Kalemşlerinin Altında Görülen Yazı Şeridi.....	46

Fotoğraf 27	: 1940 Yılında Caminin Kalemışı Süslemeleri.....	46
Fotoğraf 28	: Son Cemaat Kubbe Süslemeleri.....	47
Fotoğraf 29	: Son Cemaat Tonoz Süslemeleri.....	47
Fotoğraf 30	: Cami İçi Süslemeleri Genel Görünüş.....	48
Fotoğraf 31	: Tromp İçi Süsleme Detayı.....	49
Fotoğraf 32	: Kubbe Kasnağı ve Kedi Yolu Süslemeleri.....	49
Fotoğraf 33	: Kubbe.....	50
Fotoğraf 34	: Kasnak Altı Kalemışı Bordür Detayı.....	51
Fotoğraf 35	: Sıbyan Mektebinin Derslik Bölümünün Kuzeybatı ve Güneybatı Duvarları.....	55
Fotoğraf 36	: Sıbyan Mektebinin Kuzey Cepheden Görünüşü.....	56
Fotoğraf 37	: Külliye'nin Duâcîzâde İmzalı Kitabının Bulunduğu Güneybatı Giriş Kapısı.....	57
Fotoğraf 38	: Sıbyan Mektebi Giriş Revağı.....	57
Fotoğraf 39	: Sıbyan Mektebi Giriş Revağı Sütunları Arasındaki Korkuluklar (1982).....	58
Fotoğraf 40	: Sıbyan Mektebi Giriş Revak Bölümünün Özgün Yer Döşemesi.....	59
Fotoğraf 41	: Sıbyan Mektebinin Tavanı.....	59
Fotoğraf 42	: Sıbyan Mektebinin Giriş Kapısının Bulunduğu Kuzeybatı Duvarı....	60
Fotoğraf 43	: Sıbyan Mektebi Derslik Bölümü Pencerelerinin İçten Görünüşü ve Güneydoğu Duvarındaki Baca Yeri.....	60
Fotoğraf 44	: Sıbyan Mektebinin Eski Fotoğraflarda Görülen Bacası.....	61
Fotoğraf 45	: Sıbyan Mektebi Derslik Bölümü Güneydoğu Duvarında Bulunan Ocağın Yeri.....	62
Fotoğraf 46	: Sıbyan Mektebi Derslik Bölümünün 2019 Yılı Nisan Ayında Yapılan Tamirat Sonrası Durumu.....	63
Fotoğraf 47	: Arşiv Fotoğraflarında Sıbyan Mektebi.....	64
Fotoğraf 48	: Sıbyan Mektebi Bodrum Katında Bulunan Depo Bölümlerinin Kuzeyden Görünüşü	64
Fotoğraf 49	: Sıbyan Mektebinin Alemdar Caddesi'nden Görünüşü.....	65
Fotoğraf 50	: Sıbyan Mektebinin Zeyneb Sultan Sokağına Bakan Duvarı.....	66
Fotoğraf 51	: Avlu Duvarında Raspa İle Ortaya Çıkarılan Tuğla Kemerli Kısım...66	

Fotoğraf 52	: Eski Bir Fotoğrafta Alemdar Paşa Mektebinin Zeyneb Sultan Sokağından Görünüşü	74
Fotoğraf 53	: Alemdar İlkokulu'nun 1929-1930 Eğitim Yılı Diploma Defteri.....	74
Fotoğraf 54	: Medresenin 1997 Onarımı Öncesindeki Durumu.....	75
Fotoğraf 55	: Medresenin 1997 Yılındaki Onarımına Ait Fotoğraflar.....	76
Fotoğraf 56	: Medresenin Güneydoğu Giriş Kapısı.....	77
Fotoğraf 57	: Medresenin Bodrum Kat Girişi.....	78
Fotoğraf 58	: Medresenin Zemin Kat Koridoru.....	78
Fotoğraf 59	: Medresenin Bodrum Kata İnişi Sağlayan İç Merdivenleri.....	79
Fotoğraf 60	: Medrese Bodrum Kat Sahanlığı.....	79
Fotoğraf 61	: Medrese Bodrum Kat Koridoru.....	80
Fotoğraf 62	: Medresenin Duvar Örgüsü.....	81
Fotoğraf 63	: Mihrabın Güneyinde Bulunan Hazire Alanı.....	82
Fotoğraf 64	: Sıbyan Mektebinin Güneyinde Bulunan Hazire Alanı.....	83
Fotoğraf 65	: Alemdar Mustafa Paşa'nın Kabrinin Bulunduğu Küçük Hazire Alanı.....	84
Fotoğraf 66	: Arşiv Fotoğraflarında Zeyneb Sultan Haziresi.....	85
Fotoğraf 67	: Dilruba Kalfa'ya Ait Mezar Taşı.....	86
Fotoğraf 68	: Zeyneb Sultan Camii Haziresindeki Erkek Mezar Taşlarında Görülen Başlık Çeşitleri.....	87
Fotoğraf 69	: Zeynep Sultan Camii Haziresinde Görülen Kadın Mezar Taşı Örnekleri.....	89
Fotoğraf 70	: Zeyneb Sultan ve Melek Medmed Paşa'nın Kabirlerinin Yeniden Hazireye Defni Sırasında Çekildiği Düşünülen Fotoğraf.....	90
Fotoğraf 71	: Zeyneb Sultan'ın Baş ve Ayak Şahidesi.....	91
Fotoğraf 72	: Melek Mehmed Paşa'nın Baş ve Ayak Şahidesi.....	93
Fotoğraf 73	: Melek Mehmed Paşa'nın Mezarının Eski Hali.....	93
Fotoğraf 74	: Alemdar Mustafa Paşa'nın Yedikule Surları Dışındaki Kabri.....	95
Fotoğraf 75	: Alemdar'ın Naaşının Zeyneb Sultan Camii Haziresine Defni.....	97
Fotoğraf 76	: Alemdar Paşa'nın Baş ve Ayak Mezar Taşındaki Süslemeler.....	98
Fotoğraf 77	: Hamidiye Sebili'nin Eski Yerindeki Görüntüsü	101
Fotoğraf 78	: Hamidiye Sebilinin Doğu Cepheden Görünüşü	102
Fotoğraf 79	: Hamidiye Sebilinin Kuzey Cepheden Görünüşü	102

Fotoğraf 80	: Doğu Cepheadeki eşme Kitabesi.....	103
Fotoğraf 81	: Kuzey Cepheadeki eşmenin Kitabesi.....	104
Fotoğraf 82	: İmam Evi Güney Batı Cephesi.....	105

PLAN LİSTESİ

Plan 1	: Khalkoprateia Kilise'sinin Konumu ve Zeyneb Sultan Külliyesi.....	14
Plan 2	: Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi (1907-1912).....	19
Plan 3	: Zeyneb Sultan Camii Planı.....	33
Plan 4	: Eski ve Yeni Meşrutaların Konumunu Gösteren Plan	106

HARİTA LİSTESİ

Harita 1	: Zeyneb Sultan Camii ve Kabristanı Haritası.....	16
Harita 2	: Zeyneb Sultan Camii, Türbesi ve Sıbyan Mektebi.....	17
Harita 3	: Zeyneb Sultan Camii, Sıbyan Mektebi ve Alemdar Paşa Medresesi (1904).....	18
Harita 4	: Zeyneb Sultan Camii, Sıbyan Mektebi ve Alemdar Paşa Medresesi (1913- 1914)	20
Harita 5	: İstanbul Şhremâneti Heyet-i Fenniyesi Haritası (1329).....	21
Harita 6	: Hamidiye Sebili'nin Bahçekapısı'ndaki Yeri.....	100

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Arşiv Belgelerinde Zeyneb Sultan Külliyesi			
Tezin Yazarı: Hanife ÇOBAN SEYMEN		Danışman: Doç. Dr. Mehmet MEMİŞ	
Kabul Tarihi: 11 Haziran 2019		Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 127 (Tez) + 32 (ek)	
Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları		Bilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları	
<p>Osmanlı mimarisi, 18. yüzyılda batılı unsurları klasik anlayış içinde harmanlayarak güzide eserler vermeye devam etmiştir. Bu eserlerden biri de III. Ahmed'in kızı olan Zeyneb Sultan'ın, 1769'da dönemin Hassa Başmimarı Mehmed Tahir Ağa'ya inşa ettirdiği kendi adıyla anılan külliyesidir. Pek çok tarihi eser gibi bu külliye de günümüze gelene kadar çeşitli sebeplerle değişikliğe uğramış; türbe ve sebil yok olurken 20. yüzyıl başında avluya bir medrese inşa edilmiştir.</p> <p>Külliye, bu zamana kadar yapılan araştırmalarda bir bütün olarak ele alınmamış; yalnızca cami ve haziresi müstakil çalışmalara konu olmuştur. Ancak yapılan bu çalışmalarda da arşiv belgeleri kullanılmamıştır. Bu tezde, mevcut literatür, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü ve İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından tutulan kayıtlar, kütüphane arşivleri ve farklı tarihli İstanbul haritaları incelenip mümkün olduğunca birincil kaynaklara erişilmeye çalışılarak külliyenin tarihi süreci işlenmiştir.</p> <p>Giriş bölümünde, konunun amacı, kapsamı, önemi ve takip edilen yöntem sunulmuştur. Birinci bölümde, konunun daha iyi anlaşılması için Zeyneb Sultan'ın hayatına, dönemin mimari eğilimlerine ve külliyenin haritalardan faydalanılarak hazırlanmış kısa tarihçesine yer verilmiştir. İkinci bölümde, külliyenin elemanları ayrı başlıklar halinde işlenerek eldeki veriler çerçevesinde yapıların geçirdiği onarımlardan bahsedilmiş; ayrıca mimari ve süsleme özelliklerine değinilerek güncel durumları kaydedilmiştir. Hazire ve burada medfun önemli şahsiyetlere ait mezar taşları çalışılırken, hazire hakkında hazırlanmış iki katalog eser esas alınarak karşılaştırma yapılmış ve bunlarda görülen bazı eksikler giderilmiştir. Külliye hakkında yapılan genel değerlendirmeye ve ulaşılan yeni bilgilerin özetine sonuç bölümünde yer verilmiştir. Önemli görülen plan, çizim, belge ve transliterasyonlar ekler bölümüne konmuştur.</p>			
Anahtar Kelimeler: Zeyneb Sultan, Külliye, Medrese, Mektep, Osmanlı Mimarisi, Mehmed Tahir Ağa			

Sakarya University

Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Zeyneb Sultan Complex in Archives			
Author of Thesis: Hanife ÇOBAN SEYMEN		Supervisor: Assoc. Prof. Mehmet MEMİŞ	
Accepted Date: 11 June 2019		Number of Pages: xi (pre text) + 127 (Main body)+ 32 (app.)	
Department: Islamic History and Arts		Subfield: Islamic History and Arts	
<p>Ottoman architecture continued to produce outstanding works in the 18th century by blending western elements in classical understanding. One of those works was the complex in 1769 which was named after Zeyneb Sultan, who was the daughter of Ahmed's, and which she had had it built to Mehmed Tahir Aga, the chief architect of that period. Like many historical artifacts, this complex got changed due to various reasons; A madrasah was added to the courtyard in early 20th century while the mausoleum and a public fountain were destroyed.</p> <p>The complex has not been approached as a whole in conducted researches until today: only the mosque and the burial area. However, archive documents were never been used in those studies. In this thesis, the current literature, the Prime Ministry Ottoman and Republican Archive, the General Directorate of Foundations, the Istanbul Regional Foundations I. Regional Directorate and the records kept by the Directorate of Cultural Heritage Preservation Regional Directorate of Istanbul IV, the library archives and different historical Istanbul maps were examined and the he historical process of the complex has been studied by trying to reach the primary sources as far as possible.</p> <p>In the introduction section, the aim, the scope, the importance of the subject and the followed method were presented. In the first chapter, to better understand the subject, the life of Zeyneb Sultan, architectural tendencies of the period and a brief history of the complex which prepared using the historical maps, were included. In the second chapter, the elements of the complex were processed separately and the restorations of the structures were mentioned within the framework of the available data; in addition, the architectural and decorative features of the complex were mentioned, and the current conditions of those were recorded. The burial area and the tombstones of the important people were studied, a comparison made based on two catalogue work prepared for the burial area and some deficiencies were corrected. The general evaluation of the complex and the summary of the new information obtained are included in the conclusion section. Plans, drawings, documents, and transliterations, which have been considered significant, are included in the appendix.</p>			
Keywords: Zeyneb Sultan, Complex, Madrasah, Ottoman Architecture, Mehmed Tahir Aga			

GİRİŞ

Konu

Bu tez çalışması, İstanbul Eminönü'nde Topkapı Sarayı'nın Soğukçeşme kapısı karşısında bulunan Zeyneb Sultan Külliyesi'nin değişimini, geçirdiği onarımları ve mimarisini konu edinmektedir. Birinci bölümde külliyeyi inşa ettiren Zeyneb Sultan'ın hayatına, 18. yüzyılda Osmanlı mimarisinde görülen batı etkili yeniliklere ve külliye'nin kısa tarihçesine yer verilmiştir.

Amaç

18. yüzyılın başından itibaren mimaride hissedilen Batı etkilerinin, dini mimaride kendini gösterdiği selâtin külliye örneklerinden biri, III. Ahmed'in kızı Zeyneb Sultan tarafından inşa ettirilmiş olan Zeyneb Sultan Külliyesi'dir.

Barok, Rokoko ve klasik üslubun birlikte uygulandığı küçük külliye, Topkapı Sarayı, Sultanahmet Camii ve Ayasofya Müzesi gibi önemli yapılara yakınlığı ile eşsiz bir konuma sahiptir. Ancak önemli konumuna ve bir hanım sultan eseri olmasına rağmen kısıtlı sayıda kaynakta yer bulan külliye hakkındaki bilgiler, arşiv belgelerine yeterince başvurulmamış olması sebebiyle birbirinin tekrarı niteliğinde bilgilerden ibaret olup külliye, cami ve haziresi dışında müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Literatür taramasında tespit edilen bu durum, konu tercihinde belirleyici olmuştur.

Konusu Zeyneb Sultan Külliyesi olan bu çalışmanın amacı, külliye hakkındaki bilgileri bir araya getirmek, eksik olanları tamamlamak ve varsa yanlış olanları düzeltmek; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşivlerinden ulaşılan yeni bilgilerle külliye'nin geçirdiği tarihi süreci aydınlatmak ve günümüzdeki durumunu tespit ederek kayıt altına almaktır.

Konunun Önemi

Günümüze kadar külliye'nin cami ve haziresi ile ilgili yapılan çalışmalarda, arşivler ve birincil kaynaklar yeteri kadar taranmamıştır. Halit Bilir'in 1982'de hazırladığı "*Zeynep Sultan Camii*" isimli bitirme tezinde, literatüre dayanarak yapının mimari ve süsleme özelliklerine yer verilmiş, dönemin diğer camileriyle benzer ve farklı yönleri vurgulanmış ve o tarihteki durumu nakledilmiştir. Yine bir bitirme tezi olan Oğuz Erten'e ait "*Zeynep Sultan Camii Haziresi*" nde külliye'nin tarihçesinden kısaca bahsedilmiş ve haziredeki mezar taşları kataloglanarak sanat tarihi açısından incelenmiştir. İshak Güven

Güvelioğlu, “*Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*” kitabında hazireyi yeniden ele almış ve Erten’in kataloğunda okunamayan mezar kitabelerini tamamlamıştır. Ayrıca külliye, iki ansiklopedi maddesinde işlenmiştir. Bunlardan ilki *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*’nde Gülbin Gültekin’in yazdığı “*Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi*” başlıklı maddedir. Diğeri ise Ahmet Sacit Açıkğozoğlu tarafından “*Zeyneb Sultan Külliyesi*” adıyla *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* için hazırlanmıştır. Ancak adı geöen çalışmalarda, Açıkğozoğlu’nun kullandığı külliyyeye ait vakfiye ve zeyl vakfiyeler ile birkaç belge dışında arşivlerden ve haritalardan faydalanılmamıştır.

Alanında bir boşluğu doldurmayı amaçlayan bu tez, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleriyle birlikte çok sayıda harita ve plan incelenerek elde edilen yeni bilgileri içermektedir. Külliyyenin bütüncül olarak ele alındığı ve arşiv belgelerinin yön verdiği çalışmada, külliyedeki değişim görseller ile sunulmuştur. Ayrıca medrese ve mektep, katalog usulündeki araştırmalar dışında tarihi ve mimari yönden ilk kez bir araştırmaya konu olmuştur. Bunun yanında günümüzde var olmayan türbe, sebil ve şadırvanın yerleri tespit edilmiştir.

Dolayısıyla bu çalışmanın, Zeyneb Sultan Külliyesi’nde bulunan yapılar hakkında yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlayacağı düşünölmektedir.

Yöntem

Tez konusunu belirleme aşamasında yapılan literatür araştırması genişletilerek Zeyneb Sultan Külliyesi ile ilgili yapılmış yayınlara başta Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi olmak üzere, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Kütüphanesi, Milli Kütüphane, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜ.NEK) ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nden (TSMK) ulaşılmaya çalışılmıştır. Kaynaklarda eksik kalan, tekrarlanan ve çelişen noktalar belirlenerek çalışmaya yön verilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğu Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi’nden külliye için kurulan vakfın, vakfiye ve zeyl vakfiyeleri temin edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yapılan kapsamlı taramalarla farklı tasniflerden elde edilen 1000’e yakın Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belge transliterasyon edilerek konularına ve tarih sıralamasına göre sınıflandırılmıştır. Bunlardan gerekli görölenler orijinal kopyalarıyla

birlikte ekler bölümünde sunulmuştur. Metin içinde verilen milâdî tarihler, belgede bulunan hicrî veya rumî tarihin Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) Tarih Çevirme Kılavuzu'na göre dönüştürülmüş halidir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü ve İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden külliye'nin Cumhuriyet döneminde geçirdiği onarımlar hakkında elde edilen raporlar, projeler, planlar ve fotoğraflar temin edilmiştir. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Atatürk Kitaplığı, Salt Araştırma ve IRCICA arşivleri taranmıştır. Tüm bu kurumlardan elde edilen belgeler incelenerek çalışmaya katkısı olduğu düşünülenler ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Külliye'nin tarihi gelişimini ve değişimini takip etmeye yardımcı olacak farklı tarihlere ait İstanbul haritaları, istifade edilen diğer kaynaklardandır.

Mektep ve medresenin Cumhuriyet dönemi tarihini aydınlatmak için İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurulmuş, 1970'e kadar burada hizmet veren ilkokul hakkında bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Külliye'nin tapu kaydı ve yerleşim planı, Fatih ilçesi Tapu ve Kadastro müdürlüklerinden alınmıştır.

Sıbyan mektebi ve medresenin güncel fotoğraflarının çekimi, bu iki yapının tahsis edildiği Osmanlı Araştırmaları Vakfı'nın izniyle gerçekleştirilmiştir. Ancak devam eden restorasyon nedeniyle cami, avlu ve hazireyi fotoğraflama imkânı olmamış; konunun gereken yerlerinde, çalışmayı yürüten Yap-Saş Yapı San. ve Tic. Ltd. Şti tarafından restorasyon öncesi çekilmiş Nisan 2014 tarihli fotoğraflar kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, 18. yüzyılda Osmanlı mimarisinde görülen Batı etkili değişimlerden, külliye'nin tarihçesinden ve yakın çevresinden kısaca bahsedilmiştir. Külliye'nin bâniyesi Zeyneb Sultan'ın hayatı, bu bölümü oluşturan başlıklardan biridir.

Külliye'de günümüze ulaşamayan ve daha sonra eklenen yapıların bulunması, külliye elemanlarının ikinci bölümde ayrı başlıklar halinde değerlendirilmesini gerektirmiştir. Arşivden elde edilen bilgiler derlenerek yapıların geçirdiği tamirler, mimari ve süsleme özellikleri ve günümüzdeki durumları sunulmuştur. Hazire ise daha önce yapılmış olan iki katalog çalışması karşılaştırılıp farklılıklar tespit edilerek ve eksik kalan kısımlar tamamlanarak ele alınmıştır.

Çalışma, ortaya çıkan bulguların sonuç bölümünde özetlenmesi ve yapılan değerlendirme ile tamamlanmıştır.

Ekler bölümünde gerekli görülen plan, çizim, belge ve transliterasyonlara yer verilmiştir.

BÖLÜM 1. ZEYNEB SULTAN VE DÖNEMİ

1.1. Zeyneb Sultan'ın Hayatı

Zeyneb Sultan'ın babası Lale Devri padişahı III. Ahmed'dir. (1701-1730) *Sicill-i Osmanî*'de III. Ahmed' in sulbünde, küçük yaşta vefat eden “Zeyneb” adında iki sultan daha kayıtlıdır.¹ Mehmed Süreyya Bey, Zeyneb Sultan'ın 1140'dan (1728) sonra doğduğunu yazmaktadır.² Ancak Uluçay, bahsedilen tarihin, arşiv kayıtlarına göre 1723-1724 yıllarında yaşadığı bilinen³ Sultan'ın düğün tarihi olduğunu savunmuştur.⁴ Sakaoğlu ise Sultan'ın doğum tarihini 1720 olarak kaydetmektedir.⁵ Yaramış, Topkapı Sarayı'ndan elde ettiği bir belgede Zeyneb Sultan'ın adının, Saliha ve Ayşe Sultanlardan sonra zikredilmesini, onlardan küçük olmasına delil saymış; Sultan'ın doğum tarihinin 1715 yılının Ekim ayı veya onu izleyen aylardan biri olabileceğini belirtmiştir.⁶ Bu durumda Sultan'ın 1715-1720 tarihleri arasında doğduğunu söylemek mümkündür.

Sultan'ın ismini “Zeyneb Âsime” olarak aktaran kaynaklar⁷ bulunmakla birlikte Uluçay, zikredilen ismin arşiv belgelerinde geçmediğine dikkat çekmiştir.⁸ Tarafımızdan yapılan arşiv taramalarında ise yalnızca bir belgenin “Asıma Zeyneb Sultan'ın evlilik töreni olduğu anlaşılmaktadır” notuyla kaydedildiği görülmüştür. Bir hitan defteri olan H. 1156 tarihli bu belgenin suretinde Zeyneb Sultan'ın adı bulunmamaktadır.⁹

Sultan'ın annesinin kim olduğu konusunda da ihtilaf vardır. Uzunçarşılı, I. Abdülhamid'in, Zeyneb Sultan'ın anne-baba bir kardeşi olduğunu ve çocuksuz olarak

1 III. Ahmed'in “Zeynep” ismindeki kızlarından ilki, H. 20 Receb 1120'de (M. 5 Ekim 1708); diğeri H. 5 Cemâziyelâhir 1122'de (M. 1 Ağustos 1710) vefat etmiştir. Sultanların ikisi de Valide Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir. Bk. Râşid Mehmed Efendi- Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli II*, Haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., (b.y.: Klasik Yayınları, Mayıs 2013), 796, 838.

² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308): 36-37.

³ TSMA, D-2366, 29 S 1135; TSMA, D-2367, 29 N 1136. Zeynep Sultan için yaptırılan eşya ve elbiseler ile annesine bulunulan ihsanların kaydı bulunmaktadır.

⁴ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: TTK Yayınları, 1980), 86.

⁵ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2008), 318.

⁶ Ahmet Yaramış, “III. Ahmet'in Kızı Zeynep Sultan'ın Hayatı Ve Üsküdar'daki Vakfiyesi”, *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler* (Türkiye-İstanbul 12-13 Mart 2004). Ed. Zekeriya Kurşun. (İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2005), 198. Küçükçelebizâde'nin aktarımlarında da sultanların isimleri bu şekilde sıralanmaktadır. Bk. Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli III Târih-i Küçükçelebizâde*, Haz. Abdülkadir Özcan v.dğr., (b.y.: Klasik Yayınları, Mayıs 2013), 1596.

⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill*, 37; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 318.

⁸ Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 86.

⁹ TSMA, D-7689, 8-9 N 1156.

vefat eden Sultan'ın geride kalan mallarının irsen padişaha geçtiğini aktarmaktadır.¹⁰ Bu durumda annesi, Râbia Şermi Sultan'dır.¹¹ Kimi kaynaklar ise Sultan'ın annesi olarak, III. Mustafa'nın (1757-1774) annesi olan Mihrişah Valide Sultan'ı (ö. 1145/1732) zikreder.¹² Sakaoğlu'na göre ise Sultan'ın annesinin kim olduğu bilinmemektedir.¹³

Zeyneb Sultan'ın nişanı Saliha ve Ayşe Sultanlarla birlikte H. 12 Şevval 1140 (M. 22 Mayıs 1728) cuma günü yapılmıştır. Sultan'ın namzedi, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın yeğeni "Sinek" lakabıyla¹⁴ bilinen Küçük Mîrâhûr Mustafa Bey'dir. Nişandan sonra Sinek Mustafa Paşa'ya Rumeli pâyesi verilerek Sadrazam sarayında samur kürk giydirilmiştir. Sultan ile Paşa'nın nikâhı H. 15 Rebûlevvel 1411 (M. 19 Ekim 1728) perşembe günü on bin altın mehr-i müecceyle Şeyhülislam tarafından kıyılmıştır. H. 6 Cemâziyelevvel 1141 (M. 8 Aralık 1728) Çarşamba günü Sultan'ın çeyizleri ve ertesi günü kendileri alay ile Yeni Saray karşısındaki Kibleli Sarayı'na götürülmüştür. Saray erkânının eşlik ettiği bu alaya Horasani destar ve ferace kürkle katılan Küçükçelebizâde, eserinde alayın ihtişamını "zinet ve kesreti eẓûn ve dü-bâlâ" söyleriyle anlatmıştır.¹⁵

Her ne kadar nikâh kıyılmış ise de Küçük Mustafa Paşa, *Patrona Hadisesi* nedeniyle güvey girememiştir.¹⁶ Sonrasında 1733'de başlayan beraberlikleri Nişancılık ve Kaptanıderyâlık yapan Paşa'nın 1764'te vefatına kadar sürmüştür.¹⁷ Paşa'nın ölümüyle dul kalan Sultan, bir yıl sonra 1765'te eski kaptanıderyâlardan Melek Mehmed Paşa ile evlendirilmiştir. Bu evlilikle "Damat" ünvanını alan Melek Paşa, sadrazamlık dâhil pek çok görevde bulunmuştur.¹⁸ İkinci evliliği 10 yıl devam eden Zeyneb Sultan, birkaç ay süren rahatsızlığı sonunda¹⁹ H. 12 Muharrem 1180'de (M. 25 Mart 1774)²⁰ vefat etmiş ve

---

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, 3. Baskı (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 166.

¹¹ Anonim, *Padişahlar Ansiklopedisi*, 2. Cilt, (İstanbul: Tercüman Gençlik Yayınları, t.s.), 641; Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 213. 641.

¹² Yaramış, "III. Ahmet'in Kızı Zeynep Sultan'ın Hayatı Ve Üsküdar'daki Vakfisi", 198.

¹³ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 318.

¹⁴ Zayıf ve alık görünüşlü olmasından dolayı verilmiş bir lakaptır. Bk. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* 8. Cilt, Haz. Mümin Çevik, (b.y.: Üçdal Neşriyat, t.s.), 347.

¹⁵ Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-İ Râşid Ve Zeyli III*, 1596-1597, 1615-1616.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 4. Cilt 1. Kısım, 5. Baskı (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 167.

¹⁷ Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 319.

¹⁸ Abdullah Bay, "Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/3 (Eylül 2016): 41-42.

¹⁹ Muharrem Saffet Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 456.

²⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill*, 46; Uluçay, *Padişahların Kadınları*, 87; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, 319; Çalışkan, *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili*, 456; Haz. Süleyman

bâniyesi olduğu külliye'deki türbesine defnedilmiştir. Padişah I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayununda “iş bu muharremü'l-harâmın on ikinci günü rûz-ı cum'ası hemşîremiz Zeyneb Sultan vedâ-ı 'alem-i fâniden dâr-ı bekaya irtihal etmiş...” ifadesiyle Zeyneb Sultan'ın vefâtını ve vasiyeti üzerine terekesinden 100 kesenin yaptırdığı cami için ayrıldığını duyurmuştur.²¹ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmû'â-i Tevârih*'te bu vefâta “Vüzerâdan Sinek Mustafa Paşa, ba'dehû Melek Ahmed Paşa halilesi olup Sarây-ı Cedîd ebvâbindan Soğuk Çeşme kapusu mukabilinde bir câmi'-i şerîf binâ edip «Şeref hicret = 1188 (14 mart- 14 nisan 1774) » târihi muharreminde 'azm-i cennet ve câmî civârında müstakil türbede defn-i hâk-i pâk-i re'fet olmuştur.” diyerek tarih düşürmüştür.²²

Kayıtlarda Zeyneb Sultan'ın herhangi bir çocuğundan bahsedilmemektedir. Uzunçarşılı'nın yukarıda yer verilen nakli ve Sultan'ın külliye için kurduğu vakfın tevliyetini kendisinin vefatından sonra eşi Melek Mehmed Paşa ile onun soyundan gelenlere bırakması²³ çocuğu olmadığını göstermektedir. Ancak arşiv belgelerinde adı Habibe Hanım olarak geçen ve bir dönem vakfın mütevelliliğini de yapan manevi bir kızı olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Yaptırdığı külliye ile hayırseverliğini gösteren Sultan'ın İstanbul'da başka hayır eserleri de bulunmaktadır. Ayasofya Camii'nin karşısında yaptırılmış ancak günümüze ulaşamamış H. 1142 tarihli çeşme²⁵ ile Sirkeci'de Salkımsöğüt caddesi Tayahatun sokağı başında H. 1184/ M. 1770'de yapılan çeşmenin²⁶ bâniyesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Ayasofya ve Yeni Cami'nde sunulmasını istediği bazı dini hizmetler için²⁷ H. 21 Safer 1153 (M. 18 Mayıs 1740) tarihinde bir vakıf kurmuştur.²⁸ Külliye'nin inşasından sonra 1153 tarihli bu vakıfla “gerek Ayasofya-ı Kebîr ve gerek Vâlide Sultân cami'-i

---

Göksu, *Müellif-i Mechul bir Ruzname Osmanlı-Rus Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007), 56.

²¹ TSMA, E-806: 28: 1: 1, 29 Z 1188.

²² Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmû'â-i Tevârih*, trc. Fahri Ç. Derin- Vâhid Çabuk (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 210.

²³ Hanife Çoban Seymen, “III. Ahmed'in Kerimesi Zeynep Sultan'ın Eminönü'ndeki Külliyesine Ait 1183/1770 Tarihli Vakfıye”, *Social Sciences Studies Journal* 31 (Mart 2019): 1513.

²⁴ TSMA-D, 397: 5: 1, 13 L 1201; TSMA-E, 859: 29: 2, 18 Ca 1191; TSMA-E, 859: 30: 1, 21 S 1207; TSMA-E, 859: 31:1, 21 Ca 1197.

²⁵ Hatice Aynur- Hakan K. Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*, (b.y.: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 223.

²⁶ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 198; *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi* 3. Cilt, Ed. Necdet Ertuğ, (b.y.: İstanbul Su Ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.), 91.

²⁷ Yaramış, “III. Ahmet'in Kızı Zeynep Sultan'ın Hayatı Ve Üsküdar'daki Vakfıyesi” 200-201.

²⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi (VGM.KTDA), VGM.DEFTER, 736: 149: 74, 21 S 1153.

şeriflerinde vaz ' buyurdıkları ” tüm hizmetler ve vakfettikleri “Medîne-i Üsküdar’a tabi ‘ Samandıra kurbunda vaki ‘ Gevher Hân Sultân Çiftliği demekle ma ‘rûf” çiftlik, cami için tesis edilen vakfa katılmıştır.²⁹

1.2. Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Mimarisindeki Batı Etkileri

18. yüzyıla kadar Avrupa ile alakadar olma gereksinimi duymayan Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça anlaşmasının ardından imparatorluğu duraklama dönemine sokan sorunların çözümünü aramak için batı dünyasını tanıma gerekliliğini hissetmiştir.³⁰ Bu amaçla, daha önce önemsemediği İngiltere, Hollanda, Fransa gibi Avrupalı devletler ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Özellikle kendisine yeni pazarlar arayan Fransa’nın oluşturduğu ortam sayesinde³¹ 18. yüzyılın ortalarında Osmanlı üzerinde Fransızların siyaseti etkili olmuştur.³²

Lale devrinde artan Fransa etkisiyle padişah III. Ahmed, Fransa’ya bir elçi göndermeye karar vermiş ve sefirlik için Pasarofça anlaşmasında ikinci üye sıfatıyla bulunan Yirmisekiz Mehmed Çelebi’yi tayin etmiştir.³³ Osmanlı elçisinin, 1720-1721 yıllarında gerçekleşen ziyareti sırasında, Fransa’da Rokoko sanatının Rejans devri yaşanmaktadır.³⁴ Döndüğünde gözlemlerini kaleme alan Mehmed Çelebi sefaretnamesinde, henüz Paris’te iken yazdığı mektuplarla naklettiği Fransız krallığının yaşam biçimine, imar işlerine, saraylara, bahçelere, eğlence ve törenlere geniş yer vermiştir. O’nun yazdıkları ve getirdiği hediyeler, III. Ahmed’i ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa’yı derinden etkilemiş ve bu Fransa ziyareti, Osmanlı’nın batıya açılışının ilk adımı olmuştur.³⁵

Sadrazam İbrahim Paşa, İstanbul’da kısa zamanda çok sayıda imar faaliyetine girişmiştir.³⁶ Boğazın iki yanında ve Kâğıthane’de akarsu kıyılarında büyük bahçe ve mesire yerleri planlanmıştır. Ayrıca bütün devlet ileri gelenleri Kâğıthane çevresinde

²⁹ VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 81: 223, 3 B 1184.

³⁰ Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, (İstanbul: Fulhan Matbaası, 1954), 5.

³¹ Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, (b.y.: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1975), 9-10.

³² Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003), 43.

³³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 54-55; Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey*, 1. Cilt, (İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 1995), 26.

³⁴ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 22.

³⁵ Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, 21; Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 22; Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 43.

³⁶ Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, 33-35.

konaklar ve köşkler yaptırmış, on yıl gibi kısa bir sürede Haliç, Boğaziçi ve Üsküdar yüzlerce zengin konakla süslenmiştir.³⁷ Bunlardan en bilineni İbrahim Paşa'nın 1721'de Kâğıthane'de yaptırdığı Sa'dabad sarayı ve yanından geçen derenin havuzlara bölünerek yeniden düzenlendiği mesire bölgesidir.³⁸ Batılı tarzda yaptırılan bu köşkler, Patrona Halil isyanıyla tahrip edilmiş ve günümüze ulaşmamıştır.³⁹ Bu sebeple az sayıdaki yayın ve gravür ile hakkında bilgi sahibi olunan ilk inşaat döneminde, merkezi sofalı geleneksel planın korunduğu, geleneksel konut mimarisinin özelliklerinin yansıtıldığı⁴⁰ ve Fransız Rokoko'su ile İtalyan Barok'unun etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla Lale devri mimarisi, batılılaşma sayılmamakla⁴² birlikte batıdan gelen elemanların klasik mimari unsurlar içinde öğütülüp dekorasyon ve cephelerde kullanılmasıyla oluşmuştur. Barok akımın, Osmanlı mimarisini tüm yapısal elemanları ile etkilemesi 1740'dan sonra gerçekleşmiştir.⁴³

Batı etkileri Türk mimarisine saf haliyle dâhil olmamış ve Türk mimari unsurlarıyla bir araya getirilerek uygulanmıştır. Böylece Barok ve Rokoko elemanlarının geleneksel yapı uygulamaları içinde belirli oranlarda kullanıldığı "*Türk Barok*" u akımı ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Fransız rokoko etkisi daha fazla görülmekle birlikte esas değişim bezemelerde gerçekleşmiştir. Bu sebeple Kuban, 18. yüzyıl mimarisini "*Türk rokokosu*" olarak adlandırmıştır.⁴⁵ "*Türk Barok ve Rokokosu*" denebilecek yeni bir mimari anlayışın oluşmasında, Türk mimari geleneğinin esas alındığı *Hassa Mimarlar Ocağı*'nin etkisi büyüktür. Bu sayede ocaktan yetişen Türk veya azınlık mimarların eserlerinde, batılı etkilerin geleneksel üslup içinde eritilerek kullanıldığı görülmektedir.⁴⁶

18. yüzyıl selatin külliyelerinde cami geleneksel önemini devam ettirerek merkezde yer almış; medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, sebil, çeşme, imaret, türbe ve diğer elemanlar camiye göre konumlandırılmıştır. Önceki devirlere göre daha küçük ölçekli inşa edilen 18. yüzyıl külliyelerinde cami en yüksek yapı olup, Barok etkilerle bu özellik pekişmiştir.

---

³⁷ Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, 2. Baskı, Çev. Zeynep Rona, (b.y.: İşbankası Kültür Yayınları, Aralık 2012), 409-410.

³⁸ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 41.

³⁹ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 69.

⁴⁰ Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, (Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1982), 19.

⁴¹ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 50.

⁴² Denel, *Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, 19.

⁴³ Cezar, *Sanatta Batıya Açılış*, 18; Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 50-51.

⁴⁴ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 50.

⁴⁵ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 3.

⁴⁶ Cezar, *Sanatta Batıya Açılış*, 19.

Diğer yapılar, simetri ve geometrik düzen gözetilmeden dış duvarlarla çevrelenen iç avlu etrafında fevkanî⁴⁷ veya tek katlı olarak yerleştirilmiştir.⁴⁸

18. yüzyıl camileri plan açısından bir yenilik getirmemiştir.⁴⁹ İlk devir tek mekanlı camilerine benzer plana sahip 18. yüzyıl selâtin camilerinde ana elemanların biçimlerinde herhangi bir değişme olmayıp korniş, konsol, silme, başlık ve kemer gibi ayrıntılarda batılılaşma etkisi görülmektedir.⁵⁰ Kuban, dönemin camilerindeki batı etkisini “*Avrupa tesiri mimarinin kalıplarına dokunmamış, beste yerinde kalmış, eski havalar yeni güftelerle söylenmiştir.*” sözleriyle ifade etmektedir.⁵¹ Ayrıca Barok akım kendini yalnızca İstanbul’da saray çevresinin inşa ettirdiği selatin camilerinde hissettirmiş, mahalle camilerine kadar inmemiştir.⁵²

Selatin külliyelerinde türbe ile sebil ve çeşmelerin, anıtsal bir etki oluşturacak biçimde cephelere taşınması Batılılaşma etkisiyle gelen yeniliklerden biridir. Klasik dönemde, cami avlusuna konumlandırılan türbeler, artık dışa taşkın şekilde ve cadde veya sokağa bakan cephelerde yer almaya başlamıştır.⁵³ Farklı amaçlarla kullanıldığı için zarar görüp muhtelif tadilatlar geçiren ve bu sebeple iç dekorasyonu hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip olunmayan mektep, medrese, imaret gibi yapıların planlarında ve dış mimarilerinde geleneksel anlayışın devam ettiği görülmektedir.⁵⁴

1.3. Zeyneb Sultan Külliyesi’nin Tarihçesi

Zeyneb Sultan Külliyesi, İstanbul’da Fatih ilçesi, Eminönü semti, Alemdar caddesi üzerinde ve Gülhane parkı karşısında eğimli bir arazi üzerindedir. Mülkiyeti, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne aittir. Tapu kaydında 39 pafta 29 ada 1-2 parsel numarasında yer almaktadır. Cami, sıbyan mektebi, sebil ve türbeden oluşan küçük külliye, III. Ahmed’in (1703-1730) kızı Zeyneb Sultan tarafından 1769’da dönemin Hassa Başmimarî Mehmed

---

⁴⁷ Osmanlıca Türkçesinde tek kattan yüksek yapıları ifade eden terim. . Metin Sözen- Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* 4. Baskı, (b.y.: Remzi Kitabevi, Kasım 1996), 83.

⁴⁸ Aytül Papila, *18. Yüzyıl Osmanlı Külliyelerindeki Üslup Değişiklikleri* (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2000), 152-153.

⁴⁹ Nurcan İnci, “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, *Vakıflar Dergisi* 19 (1985): 226; Rüçhan Arık, “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 10: 249.

⁵⁰ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 53.

⁵¹ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 36.

⁵² Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 83.

⁵³ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 62.

⁵⁴ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 75.

Tahir Ağa'ya⁵⁵ yaptırılmıştır.⁵⁶ Sebil ve türbe tramvay hattının inşası sırasında yıkılırken 20. yüzyılın başlarında külliyeye bir medrese eklenmiştir.⁵⁷

Zeyneb Sultan, külliyesi için bir vakıf kurmuş ve giderlerin karşılanması için çok sayıda mülkünü vakfa bağışlamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı arşivinde 743 numaralı vakfiye defterinin 215. sayfasında 80 sıra numarası ile kayıtlı ve H. 17 Zilkade 1183 (M. 14 Mart 1770) tarihli vakfiyede, yaptırılan eserlerden “.... Soğukçeşme kurbunda Lala Hayreddin mahallesinde kâin menzil-i kebîr ‘arsası üzerine hasbete’l-lillâhi te‘âlâ ve taleben li-merzâti rûh-ı rasûli’l-mu‘allâ ‘Rûh-ı Sultânî’ ismiyle müsemmâ bir camii‘ şerîf-i vâlâ ve ma‘bed-i münîf-i mu‘allâ ve bir mekteb-i dilârâ ve bir sebîl-i rûh-efzâ müceddeden binâ ve inşâ buyurub....” şeklinde bahsedilmektedir (Fotoğraf 1). Ayrıca vakfiyenin, görevliler ve onlara tahsis edilen maaşların sıralandığı bölümünde şadırvan önünde kandil yakma vazifesinin Molla Ali’ye verildiği yazmaktadır. Bu ifadelerden günümüze ulaşamayan sebil ve şadırvanın da külliye yer aldığı ve caminin “Rûh-ı Sultânî” olarak da isimlendirildiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Camiye verilen bu isim, vakfiye dışında arşivdeki bazı belgelerde de geçmektedir.⁵⁹

---

⁵⁵ BOA, *Ali Emiri Mustafa III* (AE.SMST.III), 3: 190: 1, 19 M 1182.

⁵⁶ Hâfız Hüseyin b. İsmâ‘il Ayvansarayî (öl. 1201/1787), *Hadikatü’l-Cevâmî*, TMSK, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, H. 1568, 48a; Halil Ethem Eldem, *Camilerimiz*, (İstanbul: İstanbul Kanaat Kütüphanesi, 1932), 96-97; Mehmet Doğru v.dğr., *Eminönü Camileri*, (İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 1987), 221-222; Hikmet Ülgen, *İstanbul Camileri*, (İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Şirketi Yayınları, 1966), 111-112; Ayvansarayî Hüseyin Efendi v.dğr., *Hadikatü’l-Cevâmî’ (İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi‘mârî Yapılar)*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 173-174; Sudi Yenigün, *İstanbul’un İncisi Sur İçi Camileri*, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, Mart 2013), 46; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri I-II*, 4. Baskı (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 158.

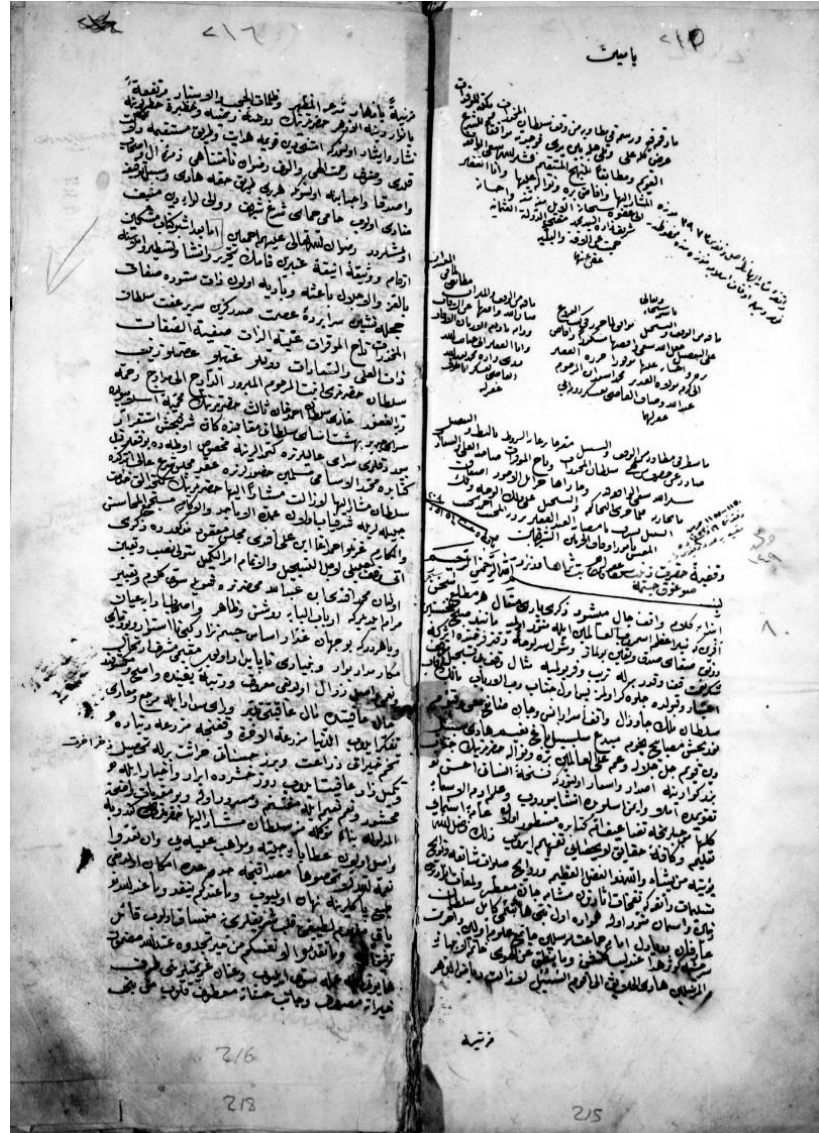
⁵⁷ Gülbin Gültekin, “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 7: 550; Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, “Zeyneb Sultan Külliyesi”, *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 2013), 44: 362.

⁵⁸ VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 80: 115-221.

⁵⁹ TSMA, E-397: 5: 1: 1, 13 L 1211; TSMA, E-859: 31: 1: 1, 21 Ca 1197; *Cevdet Evkaf* (C.EV), 420: 21259, 19 Za 1221.

Fotoğraf 1:

Zeyneb Sultan Külliyesi Vakfının H. 1883 Tarihli Vakfiyesinin Vakıf Defterindeki İlk Sayfası

Kaynak: VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 80: 115.

Byzas'ın kurduğu ilk İstanbul şehrinin tahmini sınırları içerisinde yer alan külliye⁶⁰ konumu itibariyle İstanbul tarihinin her devrinde önem taşımış bir bölgede; Sultanahmet Meydanı'nın yakınında, Ayasofya'nın kuzeyinde ve Topkapı Sarayı'nın Soğukçeşme Kapısı karşısında yer almaktadır. Çevresinde Alay Köşkü, Bâbü'lî, Soğukçeşme Askeri Rüştiyesi ve Gülhane parkı gibi siyasi, idarî, sosyal kurumlar ile eğitim kurumları bulunmaktadır.

⁶⁰ Ğ. İncicyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, 2. Baskı, Trc. Hrand D. Andreasya, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976), 77.

İhtifalci Mehmed Ziya Bey, külliyyenin Ste. Marie Khalkoprateia kilisesinin yerinde bulunduğunu, caminin R. 1332 yılı Ağustosunda (M. Ağustos/Eylül1916) yapılan tamirinde dış avlusunda ve zemininden aşağıda tuğla duvar ve kemerli odaların ortaya çıktığını, tuğlaların üzerinde Rumca harfler olduğunu onarımda görevli ustabaşından duyduğunu nakletmektedir.⁶¹ Bu kilise, Latince “bakır-tunç eşyaların işlendiği yer” olarak çevrilen Khalkoprateia’da Küçük Theodosius tarafından yaptırılarak Bakire Meryem’e adanmıştır.⁶² 5. yüzyılda yapılan kilisenin Bizans tarihinde ve imparatorluk törenlerinde önemli bir yeri vardır. İstanbul’ un fethinden sonra harap olan kilisenin apsis kısmı bir duvarla kapatılıp üzeri ahşap bir çatı ile örtülerek⁶³ Arpa Emni Lala Hayreddin Paşa tarafından 1484 yılında mescide çevrilmiştir.⁶⁴ Plandan görüleceği gibi kilisenin kuzey duvarı, külliyyenin Zeyneb Sultan sokağına bakan cephesinde kalmıştır (Plan 1).

Adliye Nezareti’nden Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti Masârifat İdaresi’ne R. 2 Kânunusâni 1295 (M. 14 Ocak 1880) tarihinde yazılan tezkirede, Zeyneb Sultan Camii avlusunda kiliseden kalma bir vaftiz kurnası bulunduğu baksedilmekte ve kurnanın Patrikhane’ye teslim edilmesi istenmektedir. Tezkireye yazılan cevapta vaftiz kurnasının taşınamayacak kadar büyük olduğu için Patrikhaneye nakledilemeyeceğine dikkat çekilmiş ve açıkta durması da uygun görülmeeyen kurnanın, etrafına kapılı parmaklık inşa edilerek muhafazaya alınmasının uygun görüldüğü belirtilmiştir.⁶⁵

---

⁶¹ Mehmed Ziya, *İstanbul Ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asar-ı Bakıyesi*, 1. Cilt, (İstanbul: Darüütıbaatil-Amire: 1336), 24-27.

⁶² Petrus Gyllius, *İstanbul Tarihi Eserleri*, Trc. Erendüz Özbayoğlu, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997), 96.

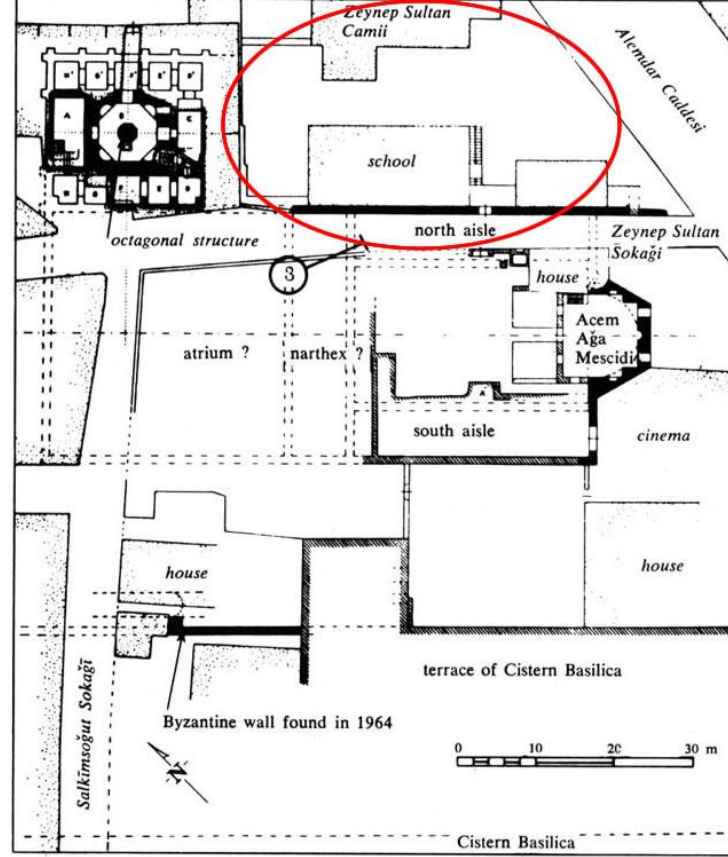
⁶³ Semavi Eyice , “İstanbul’da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu”, *Vakıf Haftası Dergisi* 7 (1990): 288.

⁶⁴ Ayvansarayî Hafız Hüseyin, *Camilerimiz Ansiklopedisi*, Haz. İhsan Erzi, (b.y.: Tercüman Yayınları, 1987): 202; Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi* (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Haziran 2013), 313.

⁶⁵ BOA, EV.MKT, 993: 389, 16 S 1297; EV.MKT, 993: 259, 26 S 1297.

Plan 1:

Khalkoprateia Kilise'sinin Konumu ve Zeyneb Sultan Külliyesi

Kaynak: Wolfram Kleiss, *Neue Befunde zur Chalkopratenkirche in Istanbul*, IM 15 (1965), 149-67.

İstanbul'un mimari eserleri hakkında yapılacak çalışmalarda ilk başvuru kaynaklarından olan Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-Cevâmi* adlı eserinin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nden elde edilen yazma nüshasında "Zeyneb Sultan Camii' bâniyesi Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis kerîmelerinden Zeyneb Sultan' dır ki müstakil türbede âsûdedir..... levâzımından mahfil-i hümâyûn ve mekteb ve sebîl ve şâdurvân gibi lâzimesi mükemmeldir." ifadesiyle Zeyneb Sultan Külliyesine yer verilmiştir. Derkenar olarak yazılmış notun devamında caminin tamamlanmasına ve Zeyneb Sultan'ın vefatına birer mısra ile tarih düşürülmüştür⁶⁶ (Fotoğraf 2). Aynı mâlûmat, birkaç kelime farklılığıyla Ahmed Nezih Galitekin'in hazırladığı *Hadîka*'da da bulunmaktadır. Galitekin, referans olarak İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan Hattat Râkım nüshasını göstermektedir.⁶⁷ Günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve Mustafa Râkım'ın H. 1231/ M. 1815'te istinsah ettiği bu nüshada cami, diğer

⁶⁶ Hüseyin b. İsmâ'îl Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 48a.

⁶⁷ Ayvansarayî v.dğr., *Hadikatü'l-Cevâmi*, haz. Galitekin, 173-174.

yazmadaki gibi derkenar olarak değil, harf sıralamasına göre devam eden metnin içinde anlatılmaktadır.⁶⁸ Ayvansarayî eserini 1768’de tamamladığına göre külliye hakkında her iki yazmada bulunan bilgiler, istinsah edilirken eklenmiş olmalıdır. Tahsin Öz’ün, yazma nüshalar arasında yaptığı çalışmalarda müellif hattı ile yazılana rastlamaması⁶⁹ bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Ancak ilk nüshadan 53 yıl sonra Ali Sâti’ Efendi’nin yazdığı zeyilde Zeyneb Sultan Camii’nden bahsedilmemesinin henüz mantıki bir izahı yapılamamıştır.

Fotoğraf 2:

Hadikatü’l-Cevâmî’ in TSMK’nde Bulunan Nüshasında Zeyneb Sultan Camii’nin Kaydedildiği Sayfa

Kaynak: Hâfız Hüseyin b. İsmâ’ il Ayvansarayî (öl. 1201/1787), *Hadikatü’l-Cevâmî*, TSMK, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, H. 1568, 48a.

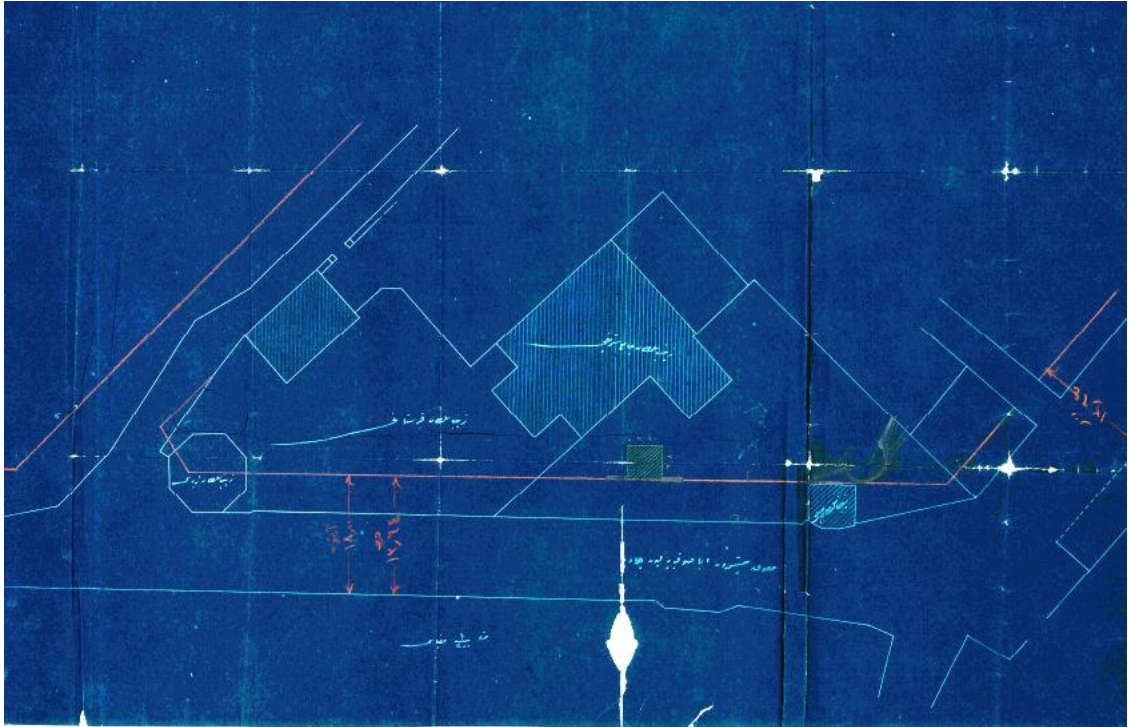
Ulaşılan İstanbul haritaları içinde, külliyenin bulunduğu bölgeyi kapsayan ve türbe ile sebilin birlikte yer aldığı tek harita, İBB Atatürk Kitaplığı arşivinden elde edilen haritadır.

⁶⁸ Ayvansarayî Hüseyin b. İsmâil (ölm.1201/1786), *Hadikatü’l-cevâmi’*, İstinsah: Mustafa Râkım, 1231/1815, İÜ.NEK, TY-8872, 59a-59b.

⁶⁹ Öz, *İstanbul Camileri I-II*, Önsöz, XI.

Sebilin külliyedeki yerinin belirlenmesi bakımından önemli bir kaynak olan bu haritada tarih kaydı yoktur. Ancak külliyenin özgün halini yansıttığı göz önüne alındığında sebil ve türbenin ortadan kalkmasına sebep olan 1871'deki atlı tramvay inşaatından önceki bir tarihe ait olduğu söylenebilir. Haritadan, Zeyneb Sultan sebilinin kare planlı olduğu, avlu duvarına bitişik şekilde ve yaklaşık olarak şimdiki sebilin konumunda inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yola dâhil edilecek alanda bulunan türbe ise sokak ile caddenin birleştiği köşede bulunup sekizgen plana sahip bir yapı olarak görülmektedir. Ayrıca caminin doğu cephesinde son cemaat yeri kısmına bitişik bir çıkıntı bulunmaktadır. Bu kısmın, H. 1183 tarihli vakfiyede ve Hadîka'da bahsedilen şadırvan olduğu düşünülmektedir. Yapılacak yol genişletme çalışmaları, mavi zemine sahip haritada kırmızı çizgilerle gösterilmiştir. Kırmızı çizgilere göre "Soğukçeşme'den Ayasofya'ya giden cadde" nin genişliğini 18 arşına çıkarmak için Zeyneb Sultan'ın türbesi ve çeşmesi ile hazirenin bir kısmı yola katılacaktır (Harita 1). Külliyenin yapıldığı tarihteki durumuna en yakın halini ve türbeyi göstermesi, haritanın önemini arttırmaktadır.

Harita 1:
Zeyneb Sultan Camii ve Kabristanı Haritası

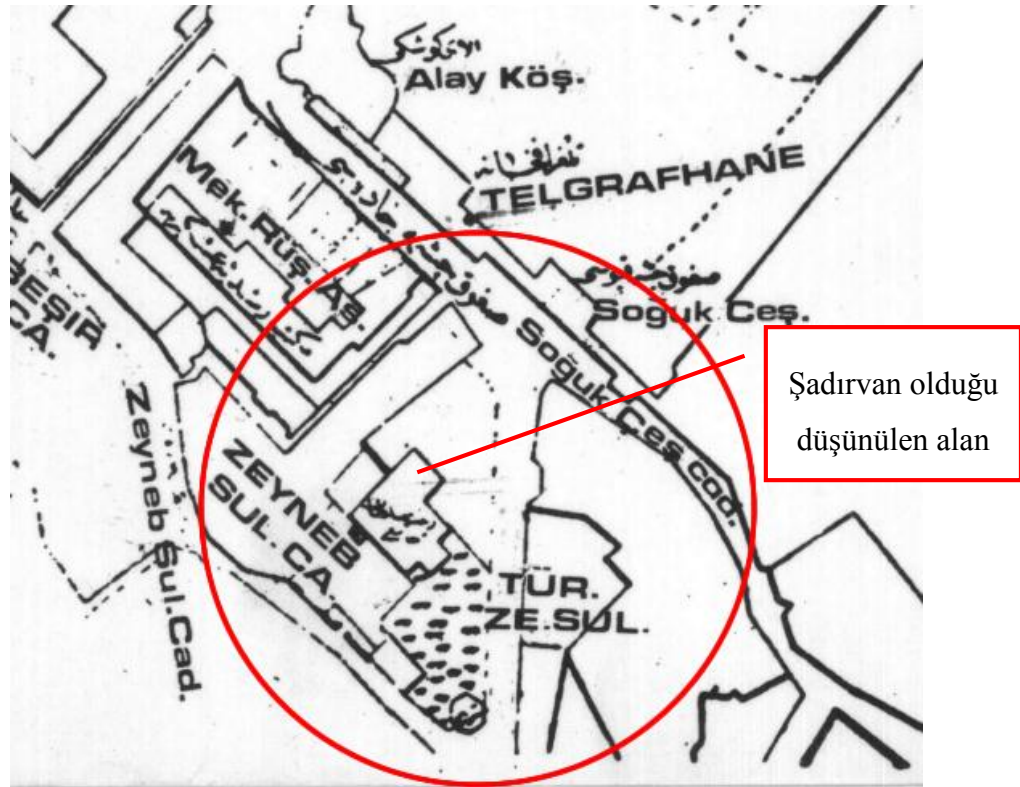

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Hrt-007738

Külliyenin tarihine ışık tutan bir diğer harita, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayınladığı *19. Asırda İstanbul Haritası*'dır. Suriçini gösteren bu harita, Ayverdi'nin sınırlamasına göre Hoca Paşa yangınından tahminen 18 sene sonra, en erken 1292/1875 en geç 1300/1882

tarihleri arasında hazırlanmıştır. Kimler tarafından yapıldığı belli olmamakla birlikte öncekilere kıyasla daha büyük ölçekli olması haritadan istifadeyi kolaylaştırmıştır. Tramvay çalışmaları sırasında yıkılmış olan avlu duvarı, tahmini sınırları belirtilerek kesik çizgilerle ifade edilmiştir. Türbe ve şadırvanın tespit edilebildiği haritada sebil yer almamaktadır (Harita 2).

Harita 2:
Zeyneb Sultan Camii, Türbesi ve Sıbyan Mektebi

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, *19. Asırda İstanbul Haritası*, (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958), A4 paftası.

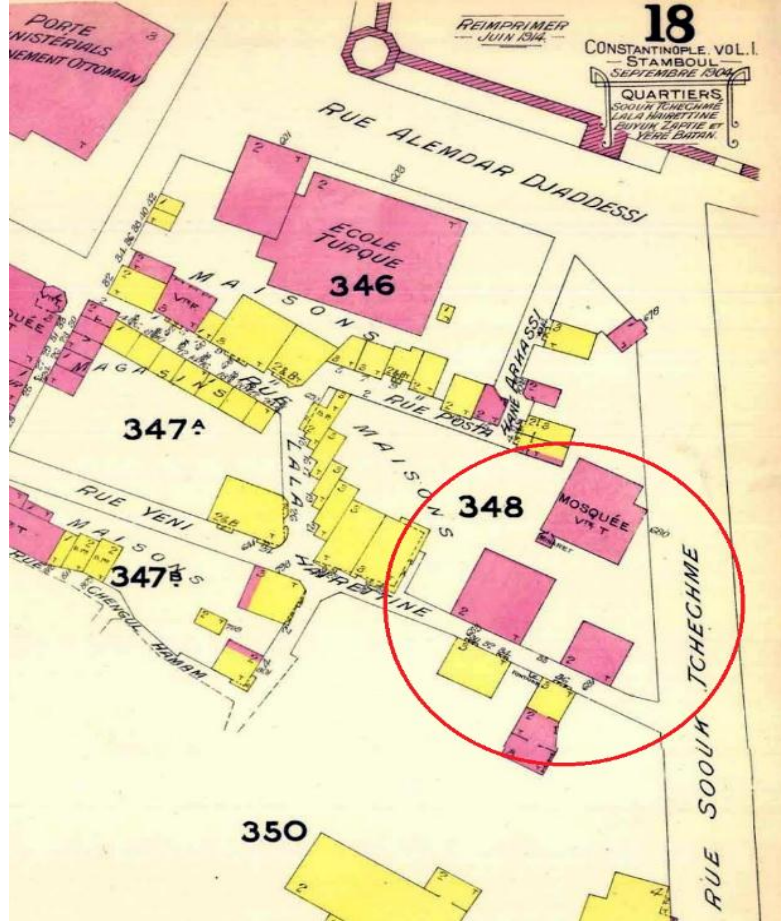
İnşaat mühendisi Charles Edouard Goad'ın sigorta şirketleri için hazırladığı ve tafsilatlı bir lejanda sahip haritalardan dönemin İstanbul'u hakkında önemli bilgiler elde edinmek mümkündür. *Goad* Haritaları adıyla bilinen 1904 tarihli bu haritalar, külliye'nin değişimini ortaya koymaktadır. Haritada, avlu duvarları günümüzdeki ile aynı kottadır. Mihrap sofasının, son cemaat yerinin ve iç avlunun çizimine bakıldığında haritada ölçek hataları olduğu anlaşılmaktadır (Harita 3). Sıbyan mektebinin kuzeybatısına 1911'de inşa edildiği belirtilen medresenin, bu haritada yer alması medresenin daha erken bir tarihte yapılmış olabileceğini akla getirmektedir. 1883 tarihli bir belgede medrese adı geçmektedir. Fakat arşiv araştırmaları sırasında mektep ve medrese isimlerinin birbiri

yerine kullanıldığı çok sayıda belge ile karşılaştırılması, bu belgenin de aynı durumun bir örneği olabileceğini düşündürmektedir. Bu meselede kesin sonuçlara varmak, ancak ortaya çıkacak yeni belgelerle mümkün olabilecektir.

Harita 3:

Zeyneb Sultan Camii, Sıbyan Mektebi ve Alemdar Paşa Medresesi (1904)

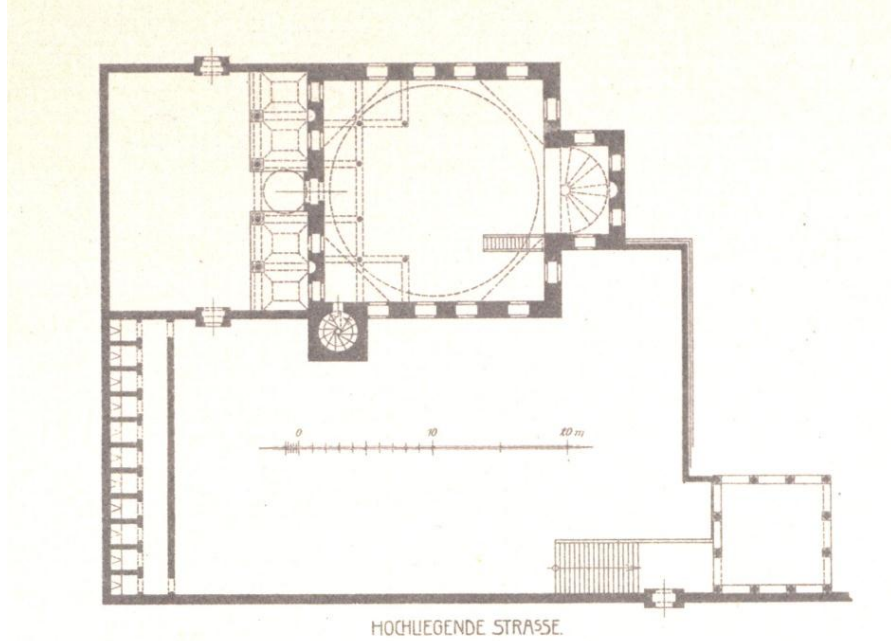
Kaynak: Charles Edouard Goad, Haz. İrfan Dağdelen, *Charles Edouard Goad'ın İstanbul Sigorta Haritaları*, (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2007), 18. Pafta.

Cornelius Gurlitt'in *Die Baukunts Konstantinopels* adlı kitabındaki planda, camii ve sıbyan mektebi görülmektedir. Ayrıca mektepten avluya geçişi sağlayan merdivenlerin günümüzdekinden farklı olarak sokak tarafındaki avlu duvarına bitişik şekilde konumlandırıldığı göze çarpmaktadır. Ancak bu planda, 1904 tarihli Goad haritasında dahi görülen ve sıbyan mektebinin kuzeybatısında bulunan Alemdar Paşa mektebine yer verilmemiştir (Plan 2). Çalışmalarına 1905'te başladığı düşünülen Gurlitt'in iki ciltlik

eseri 1907-1912 yılları arasında yayınlanmıştır. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Gurlitt'in çiziminin bir restitüsyon⁷⁰ denemesi olduğu söylenebilir.⁷¹

Plan 2:

Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi (1907-1912)

**ZEİNEB SULTANE DSCHAMI
(AM SERAI)**

Kaynak: Cornelius Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, II. Tafelband, (Berlin: Verlegt Bei Ernest Wasmuth A.-G., 1912), 21b.

İstanbul kent planlamasında kullanılmak üzere İstanbul Şehremaneti⁷² tarafından Halil Edhem Bey'in şehreminliği döneminde ölçümleri 1911 yılında Fransızlara, çizimleri ise 1913'te Almanlara yaptırılan *Alman Mavileri* haritasında külliye ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. İmamevi olarak kullanılan meşruta yapı dışında külliyenin günümüzdeki durumu, haritadaki ile aynıdır. Türkçe isimlerin Fransızca telaffuzları ile yazıldığı haritada, caminin yeri mektep olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte planda sıbyan mektebinin güneydoğu duvarında bir eklenti mevcuttur (Harita 4). Bu bölümün, yola katılan hazireden geriye kalan mezar taşlarını muhafaza etmek amacıyla yapılmış olması

⁷⁰ Yapının özgün halini gösteren çizim. Sözen- Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, 202.

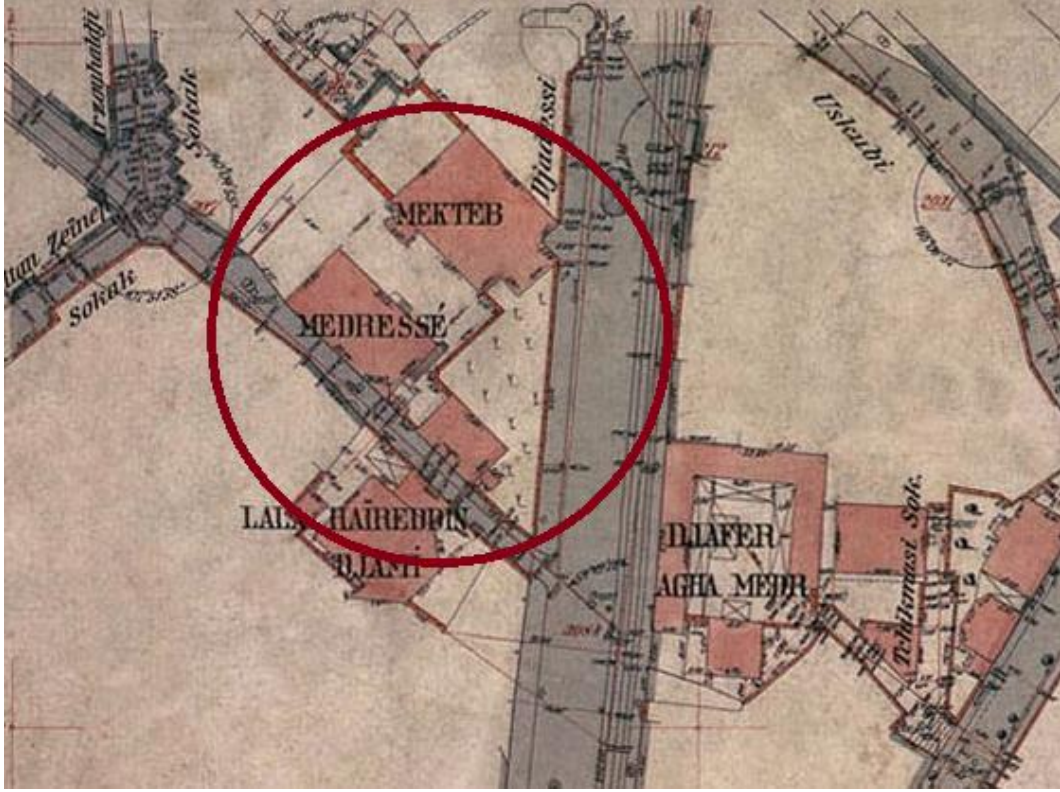
⁷¹ Burcu Öztürk Genç, "İstanbul 29 Ada- 2 Parsel Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Sanat Tarihi Raporu", (Detay İnşaat, 2017), İKVK.BKA, 1704-24.6.2017.

⁷² İstanbul Belediyesi'nin eski adıdır. Başındaki kişiye şehremini denilmektedir. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, "Şehremaneti", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 3: 320-322.

muhtemeldir. Öyle ki Türkiye Anıtlar Derneği görevlilerinden edinilen bilgiye göre 1983 yılında sıbyan mektebinde yapılan onarım sırasında bahsedilen eklentiden çok sayıda mezar taşı çıkmıştır.

Harita 4:

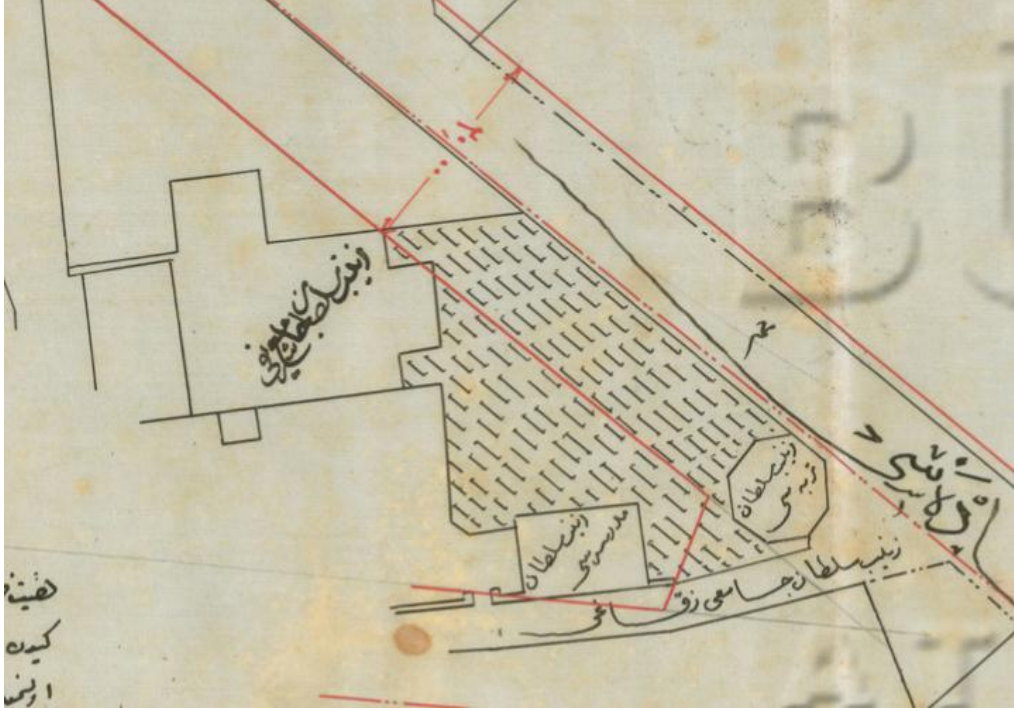
Zeyneb Sultan Camii, Sıbyan Mektebi ve Alemdar Paşa Medresesi (1913-1914)

Kaynak: Alman Mavileri 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, 2. Cilt, Haz. İrfan Dağdelen, (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, Ekim 2006), G6-1 Paftası.

Zeyneb Sultan türbesinin açık şekilde görülebildiği haritalardan bir diğeri, Şehremaneti Heyet-i Fenniyesi'nin hazırladığı R. 1329 (M. 1913-1914) tarihli haritadır. 1/500 ölçekli haritada R. Eylül 1329 tarihi ile birlikte R. 24 Mart 1330'da (M. 6 Nisan 1914) tasdik edildiği yazmaktadır. Goad haritasında dahi gösterilmeyen türbenin, daha geç tarihli bu haritada yer alması dikkat çekicidir. Ayrıca harita, içerik bakımından Ayverdi'nin yayınladığı haritaya oldukça benzemektedir. Öyle ki burada da türbe ve şadırvan vardır, ancak sebül yok olmuştur. Bu sebeple İstanbul Şehremâneti Heyet-i Fenniyesi haritasının, daha önceki tarihte yapılmış bir harita esas alınarak hazırlandığı düşünülmektedir.

Harita 5:
İstanbul Şehremâneti Heyet-i Fenniyesi Haritası (1329)

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Hrt-004332

Külliyenin bulunduğu cadde haritada Ayasofya-i Kebîr Caddesi olarak adlandırılmıştır. Ayasofya-i Kebîr caddesi ile birlikte Soğukçeşme kapısından Bâb-ı Hümâyuna kadar giden caddelerde yapılacak yol genişletme çalışmaları harita üzerinde kırmızı hat ile gösterilmiştir. Buna göre külliye avlusu 15 metre içeriye alınacaktır (Harita 5).

BÖLÜM 2: ARŞİV BELGELERİNDE ZEYNEB SULTAN KÜLLİYESİ

2.1. Zeyneb Sultan Camii

Külliyenin ana unsuru olan cami, barok elemanlar ile klasik Osmanlı mimarisi özelliklerinin birlikte uygulandığı bir geçiş dönemi eseridir.⁷³ Külliye'nin mimarı Mehmed Tahir Ağa'nın "*Mehmed Tâhir Bey Emîn-i Binâ-i Hazret-i Zeyneb Sultan*" imzasıyla yazdığı H. 19 Muharrem 1182 (M. 5 Haziran 1768) tarihli arzuhalden⁷⁴ 1768 yazında yapımına devam edildiği anlaşılan cami, H. 15 Muharrem 1183'de (M. 25 Mayıs 1769) ibadete açılmıştır.⁷⁵

Bâniye Zeyneb Sultan, külliye için kurduğu vakfın gelirlerinin büyük bir kısmını, caminin giderleri ve çalışanların ücretleri için tahsis etmiştir. Vakfın 1183 tarihli ilk vakfiyesinde aynî giderler hariç günlük 350 akçeye ulaşan harcamaların 208 akçesini caminin ihtiyaçları ve dini hizmetler sunan hatip, imam, müezzin gibi görevlilerin maaşları oluşturmaktadır. Devamlı hizmetli kadrosunda biri *kurşuncu* ve biri *meremmetçi*⁷⁶ olmak üzere tamirat işlerinden sorumlu kimseler de bulunmaktadır.⁷⁷ Sultan, sonraki zeyl vakfiyeye eklettiği şartlarla her sene yaz mevsiminde caminin seccade ve halılarının temizlenmesini ve bu iş için 15 kuruş ayrılmasını istemiştir.⁷⁸

Cami, mektep ve medrese ile birlikte 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a gelen muhacirlerin barındığı mekânlardan biri olmuştur. Bu tarihten sonra başlayan ve onarımı konu edinen çok sayıdaki belgeden caminin, uzun süre harap halde kaldığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen özgün yapısını büyük ölçüde korumayı başarmıştır. Saraya yakınlığı ve bir hanım sultan eseri olması sebebiyle pek çok kez padişahlar tarafından ziyaret edilmiştir.⁷⁹

⁷³ Gültekin, "Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", 7: 551.

⁷⁴ BOA, *Ali Emiri Mustafa III* (AE.SMST.III), 3: 190: 1, 19 M 1182.

⁷⁵ Ayvansarâyî v.dğr., *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, haz. Galitekin, 173-174.

⁷⁶ Vakıf binaların tamir ve restorasyonu ile görevli kimse. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 58.

⁷⁷ Seymen, "1183/1770 Tarihli Vakfiye", 1510-1511.

⁷⁸ VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 82: 227.

⁷⁹ TSMA, E-1146: 61: 1; TSMA, E-1295: 90: 1: 12; TSMA, E-263: 7: 1; TSMA, D-2522,29 Za 1197; TSMA, D-2440, 29 C 1209.

2.1.1. Osmanlı Dönemi Onarım Faaliyetleri

Kırım Savaşı ile artan göç dalgası 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı'ndan sonra hızlanmış⁸⁰ ve buralardan Osmanlı topraklarına akın akın gelen muhacirler geçici olarak İstanbul'da barındırılmıştır. Bu sebeple büyük camiler başta olmak üzere çok sayıda cami, mektep, medrese, mescit gibi yapılara muhacirler yerleştirilmiştir.⁸¹ Zeyneb Sultan Camii de muhacirlerin iskanı için tahsis edilmiş ve bu sırada hayli tahribata uğramıştır. Arşivde, bu konu hakkında çok sayıda belge mevcuttur. Muhacirlerin, Muhâcirîn Komisyonu⁸² tarafından camiye ilk olarak 1877 yılında iskân ettirildiği caminin hademeleri ile ahalisinin mühürlerinin bulunduğu R. 7 Nisan 1296 (M. 19 Nisan 1880) tarihli arzuhalden anlaşılmaktadır. Arzuhalde “*Bâb-ı ‘Âli kurbunda Lala Hayreddin mahallesinde Zeyneb Sultan Câmi’-i Şerîfine bundan üç sene mukaddem Muhacirîn Komisyonu tarafından iskân ettirmiş oldukları muhacirleri ihrac ile tathîr olunduğu*” ve caminin tamiri için Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti'nin keşif yaptığı bilgisi yer almaktadır. Ancak cami temizlenerek tamirata hazırlanmışken Komisyon, 1879 yazında 210 muhaciri yeniden camiye yerleştirmiştir. Bu sırada kubbenin kurşunları soyulmuş, cam ve çerçeveler kırılmıştır. Ayrıca şiddetli geçen kış şartları ile birlikte mihrap foyaları⁸³ da çatlamıştır. Hademe ve ahâli, caminin daha fazla harap olmaması için içindeki muhacirlerin çıkarılarak bir an önce tamirata başlanmasını istemiştir.⁸⁴

Arzuhalden yaklaşık bir ay sonra camideki tahribatın gün geçtikçe arttığı ve muhacirlerin başka yere nakledilmesi gerektiği Muhâcirîn Komisyonu'na iletilmiştir.⁸⁵ Şehremaneti'ne, H. 25 Cemâziyelâhir 1297'de (M. 4 Haziran 1880) caminin tamiri en

⁸⁰ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16/41 (2009): 220-226.

⁸¹ Ayşe Pul, “1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz'da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları”, *Tarih Okulu Dergisi* 6/15 (Eylül 2013): 163.

⁸² İlk olarak 5 Ocak 1860'de Trabzon Valisi Hâfiz Paşa başkanlığında kurulan komisyon, ihtiyacın azalması sebebiyle 1965'te kısmen, 1975'te ise tamamen tasfiye edilmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasından sonra Anadolu'ya göçlerin artmasıyla yeni bir komisyona ihtiyaç duyulmuş ve *İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu* adıyla 18 Haziran 1878 tarihinde yeniden kurulmuştur. Bu komisyon da 1894'te lağvedilince görevleri Dahiliye Nezâreti ve Şehremaneti'ne devredilmiştir. Bk. Mehmet Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4: 589-590.

⁸³ Sözlükteki anlamı “*mücevherlerde elmas, yakut gibi değerli taşların altına yerleştirilen parlak altın, gümüş veya bakır levhacık*” olan foya kelimesinin burada mihrap bölümünü örten tonozun çatı kaplaması olduğu düşünülmektedir. Sözen- Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, 86.

⁸⁴ BOA, *Evkaf Mektubî Kalemi* (EV.MKT), 2131: 34, 7 Nisan 1296.

⁸⁵ BOA, EV.MKT, 1026: 102, 27 R 1297.

lüzumlu ve önemli yerlerinin belirlenmesi için tezkire yazılmıştır.⁸⁶ Ancak bu kadar kişiyi barındıracak uygun yerin olmayışı, taşradan peyderpey gelen ve sayıları her gün artan muhacirlerin iskânında karşılaşılan zorluklar, yapılan muayene ile kubbede büyük bir kusur olmadığı ve tamire çok ihtiyaç duyulmadığı dile getirilerek muhacirlerin bir süre daha camide kalmasına karar verilmiştir.⁸⁷

Muhacirlerin cami, mektep ve medreseye verdiği zararın tamiri konusunda vakfın mütevelliyesi Aliye Kerem Hanım da bir arzuhal vermiştir. Aliye Kerem Hanım, Melek Mehmed Paşa'nın torunu Raşid Bey'in kızıdır.⁸⁸ Mütevelliyenin H. 11 Cemâziyelevvel 1297 (M. 21 Nisan 1880) tarihli arzuhalinde "*câmi'-i şerîfe bundan bir sene akdem ikâmet ettirilen muhâcirîn tarafından mezkûr câmi'-i şerîf mihrabının ta'am tabhı zımında ocak ittihâziyle orada yemek pişirdikleri ve pek çok mahallerini harab-ı yebâb ve mâil-i hâl ve turâb eyledikten başka da saffet-i celîle-i İslâmiyeye yakışmaz ve şer'i şerîf ve kanun-ı 'adalet-i elif müsâ'ade bulunmaz raddelerde gûristân ve sinin-i mekâbirin şükûfe-i zer'ine mahsûs mahallerinde def'i tabi'i hâl-i beşeriyeye eyledikleri nazareten süflâ görülmüşdür*" denilerek caminin pek çok yerinin harap edildiği, mihrabın ocak gibi kullanılarak yemek pişirildiği ve hatta kabristanlığın def-i tabii hacet için kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu sefaletle üzülen Aliye Hanım, muhacirlerin çıkarılarak caminin beş vakit namaz edâsı için tamir edilmesini istemektedir.⁸⁹ Ayrıca tamirin icrası için 10 bin kuruşun gerektiğini ve vakfın bu meblağı karşılayacak gücünün olmadığını belirtmektedir.⁹⁰ Ancak 1883 tarihli belgeden muhacirlerin bu tarihte cami, medrese ve mektepte ikâmete devam ettikleri anlaşılmaktadır.⁹¹

Camide gerçekleşen tahribatlardan biri de hünkâr mahfili hücresinde bulunan çinilerin sökülmesidir. Sanâyi-i Nefîse İdaresi müdürü Hamdi Bey, Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne H. 3 Muharrem 1306'da (M. 9 Eylül 1888) sunduğu tezkirede mahfili süsleyen bu çinilerin daha önce bizzat kendisi tarafından muayene edildiğini ve muhafazaları için Müze-i Hümâyun memurlarına tavsiyede bulunduğunu söylemektedir. Tezkireye göre

⁸⁶ BOA, EV.MKT, 1014: 100, 23 Ca 1297; EV.MKT, 2131: 36, 15 Ca 1297; EV.MKT, 2131: 40, 9 Ş 1297; *Evkaf İdare Meclisi* (EV.İDM), 9: 268, 9 Ş 1297.

⁸⁷ BOA, EV.MKT, 989: 60, 2 S 1297; EV.MKT, 2131: 38, 8 Ca 1297.

⁸⁸ BOA, EV.MKT, 1462: 170, 1 Eylül 1304. Bu akrabalık, Aliye Kerem Hanım'ın, tevcih edilen mütevelliyelik vazifesine ait beratın, vakfın hasılatını zimmetine geçirmesi sebebiyle yargılanan Hatice Hanım'dan alınıp kendisine teslim edilmesi için verdiği arzuhalden anlaşılmaktadır.

⁸⁹ BOA, EV.MKT, 2131: 28, 11 Ca 1297.

⁹⁰ BOA, EV.MKT, 2131: 28, 11 Ca1297; EV.MKT, 2131: 30, 12 Ca 1297; EV.MKT, 2131: 32, 19 Ca 1297.

⁹¹ BOA, EV.İDM, 29: 246, 15 Mayıs 1299.

memurlarca birkaç defa bahsedilen mahallin teftişi yapılmak istenmiş ancak kayyım tarafından izin verilmemiştir. Hamdi Bey'e "bu kere haber verilmesi üzerine bizzat ve tekrar mu'ayene edilerek mezkur çinilerin sökülüb aşırıldığı" görülmüştür. Hamdi Bey, olayın aydınlatılması için tahkikat yapılmasını ve mihrabın önünde asılı camdan yapılmış bir adet kandilin korunması gereken eser olması nedeniyle Müze-i Hümayun'a teslim edilmesini istemektedir.⁹² Talep üzerine yapılan incelemede çinilerin büyük kısmının zarar gördüğü ve 23 adedinin sökülmüş halde mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı mihrap önündeki cam kandilin, tamirden sonra iade edilmek üzere korunması için Müze-i Hümayun'a verilmesinin uygun olduğu rapor edilmiştir.⁹³ Serkayyım Hayri Efendi, mevcut bulunan 23 adet çininin kendisi tarafından mütevelliyesine bırakıldığını ve kandili de mütevelliyenin izni olmadıkça hiçbir yere veremeyeceğini beyan etmişse de⁹⁴ kandil Müze'ye teslim edilmiştir.⁹⁵ İlk aşamada çinilere zarar verenin camide barınan muhacirler olduğu düşünülmüştür. Ancak yapılan araştırmayla bu olayın muhacirler orayı terk ettikten sonra gerçekleştiği ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Netice itibariyle çinilerin akıbeti, kim tarafından çalındığı, zayıtın miktarı gibi sorular cevapsız kalmıştır.⁹⁷ Bunun yanı sıra başka zamanlarda caminin minber ve mihrap seccadeleri⁹⁸, şamdanları⁹⁹, kilim ve cübbeleri¹⁰⁰ de çalınmıştır.

Atlı tramvay hattının inşası¹⁰¹ esnasında Şehremanetince yıkılan türbe, sebil ve avlu duvarlarının yeniden yapılması uzun süre tamamlanamamıştır. Tarihsiz ama üzerinde caminin hatibi, imamı ve kayyımının mührü bulunan Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'ne yazılmış bir belgede, Şehremanetince keşif yapılmasına rağmen hala harap vaziyette duran caminin tamiratına başlanması şu sözlerle istenmektedir:

⁹² BOA, EV.MKT, 1623: 268, 3 M 1306.

⁹³ BOA, EV.MKT, 1623: 270, 17 Teşrinievvel 1304.

⁹⁴ BOA, EV.MKT, 1623: 272, 14 Mayıs 1306.

⁹⁵ BOA, EV.MKT, 1623: 274, 10 S 1308.

⁹⁶ BOA, EV.MKT, 1623: 276, 20 C 1306.

⁹⁷ BOA, EV.MKT, 1623: 277, 28 Mayıs 1304.

⁹⁸ BOA, EV.MKT, 1453: 36, 23 Ağustos 1303; EV.MKT, 1452: 262, 20 Z 1305; EV.MKT, 1485: 354, 8 Ca 1306.

⁹⁹ BOA, EV.MKT, 1485: 354, 8 Ca 1306; EV.MKT, 1480: 240, 4 Kânunusâni 1304.

¹⁰⁰ BOA, EV.MKT, 1502: 238, 1 Mart 1305.

¹⁰¹ İstanbul'da açılmasına karar verilen ilk dört tramvay hattından biri Eminönü-Bâb-ı Âli-Soğukçeşme-Divanyolu-Beyazıt-Aksaray hattıdır. Dersaadet Tramvay Şirketi tarafından 1870 yılının ilk aylarından itibaren hatların güzergâhında raylar döşenmeye başlanmış ve aynı yılın Kasım ayında Ayasofya civarına kadar ulaşılmıştır. Bk. Melek Çolak, "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 22 (2003): 178; Büşra Karataşer-Salih Öztürk, "Osmanlı Dönemi Ulaşımında Raylı Sistemler Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Tramvay Örneği", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Temmuz 2018): 52, 55.

“Soğukçeşme civârında kâin Zeyneb Sultan câmi‘-i şerîfinin emr-i ‘âlî-i nezâret-penâhîleri mûcibince Şhremaneti Celîlesinden ta ‘mîri zımnında keşfi icrâ kılınmış ise de henüz bir semere hâsıl olamamıştır. İhyâ-ı meberrât hakkına masrûf buyurula gelen himemât-ı me‘âlî gâyât-ı dâverânesiyle büyük küçük cevâmî‘-i şerîfi ta ‘mîr oluna geldiği halde câmi‘-i şerîfin keşfi icrâ olunmuş iken böyle hal-i harâbeye terk edilen câmi‘-i cemî‘i mehâsin bulunduğuş asâr-ı mütevâliyesiyle tezâhür eyleyen vicdân-ı ‘âlî-i kerimkârîleri râzı olamayacağı hakke‘l-yakîn bir i‘tikad ile mu‘tefid bulunduğumuzdan ta ‘mîrata mübâşeret ettirilmesi bâbında emr i fermân hazreti men lehü‘l-emrindir.”¹⁰²

Cami müezzini Mustafa Nuri, birinci imam Es-seyyid Mustafa Asım, ikinci imam Es-Seyyid Hasan Sabri, hatip Es-Seyyid Muhammed Emin türbe, sebil ve etraf duvarları ile beraber son cemaat yeri, su yolları, mahfil-i hümâyun ve hademe odalarının da bu tamire dâhil edilmesi için R. 2 Haziran 1308’de (M. 14 Haziran 1892) Evkaf-ı Hümâyun Nezareti’ne başvurmuşlardır.¹⁰³ Hazırlanan keşif defterinde yapılacak onarımlar ayrıntılı olarak yazılmış ve cami ile mahfilin tamirat masrafı 18.390 kuruş 25 para olarak belirlenmiştir.¹⁰⁴

Yapının uzun süre harap kaldıktan sonra 1917 yılında kapsamlı bir onarım geçirdiği pek çok kaynakta zikredilmektedir.¹⁰⁵ Ancak Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde yapılan taramalarda bu onarıma dair bir belgeye ulaşılamamıştır. Tahsin Öz, Yeni İstanbul gazetesinin 25 Şubat 1961 tarihli sayısında “Cami, Evkaf Nazırı Hayri Efendi zamanında mimar Kemal Bey nezaretiyle esaslı surette tâmir edilmiş, bu sırada kubbedeki yazı tuğrakeş Hakkı Bey tarafından yazılmıştır.” bilgisini paylaşmaktadır.¹⁰⁶ Ürgüplü Mustafa Hayri Bey, Evkaf Nâzırlığı görevini 6 Mayıs 1916’ya kadar sürdürdüğüne¹⁰⁷ göre bahsedilen onarıma en geç 1916’da başlanmış olmalıdır.

¹⁰² BOA, EV.MKT, 2131: 44, t.s.

¹⁰³ BOA, EV.MKT, 2131: 56, 2 Ca 1308.

¹⁰⁴ EV.MKT, 2131: 47, 26 Eylül 1307; EV.MKT, 2131: 49, 26 Eylül 1307; BOA, *İrade-Şûrâ-yı Devlet* (İ.ŞD), 117: 7006: 1: 1, 24 B 1309.

¹⁰⁵ Mehmed Ziya, *İstanbul Ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asar-ı Bakıyesi*, 27, n1; Gültekin, “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, 7: 51; Açıkgözoğlu, “Zeyneb Sultan Külliyesi”, 44: 362.

¹⁰⁶ Tahsin Öz, “Zeynep Sultan Camii”, Salt Araştırma, Kod: FFT262005.

¹⁰⁷ Mehmet İpşirli, “Hayri Efendi, Mustafa”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 63.

Fotoğraf 3:
19. Yüzyıl Sonlarında Külliye'nin Alemdar Caddesinden Görünüşü

Kaynak: Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi, D-DAI-IST-R35940, (Sebah & Joaillier).

Arşiv kaydında “1900 civarında” bir zamana tarihlenen fotoğrafta yuvarlak pencereler hariç günümüzde fil gözü dışlıklı olan bütün açıklıkların ahşap çerçeveli olduğu ve ikinci sıradaki sivri kemerli alçı pencereler ile onların hemen üstünde yer alan yuvarlak açıklıkları birleştiren düğüm formunun bulunmadığı görülmektedir. Bilir’e göre ilk sıra dikdörtgen pencerelerin kemer aynalarında bulunan sıvalar 1917 yılı onarımında yapılmıştır.¹⁰⁸ Ayrıca mihrap sofasının harime birleştiği kısımda, iki yanda bulunan ağırlık kuleleri yalnızca burada karşımıza çıkmaktadır (Fotoğraf 3). Tüm bu değişikliklerin 1917’de yapıldığı söylenen tamiratta gerçekleştiği düşünülmektedir.

¹⁰⁸ Halit Bilir, *Zeynep Sultan Camii* (Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1982), 10.

2.1.2. Cumhuriyet Dönemi Onarım Faaliyetleri

Külliyenin görüldüğü ve en erken tarihlisi 1940 olan Cumhuriyet dönemi arşiv fotoğrafları, son yüz yılda yapının özgün halinde büyük bir değişiklik olmadan günümüze ulaştığını kanıtlamaktadır. Bu fotoğraflarda minarenin şerefe üstünün, kubbe kasnağı ve çevresindeki uçan payandalar ile avlu duvarlarının sıvalı olduğu görülmektedir (Fotoğraf 4-5).

Fotoğraf 4:
Zeyneb Sultan Külliyesi (1940)

Kaynak: Encümen Arşivi (3052-4.01.1940)

Caminin Cumhuriyet dönemindeki ilk tamirâtı, 1935 yılında 1.480 lira bedelle gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹ Onarımın içeriği bilinmemektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, caminin onarımı için 26.09.1957 tarihinde 42,128 lira 69 kuruş keşif bedeli ile ihaleye çıkmıştır. Hiçbir talipli olmaması üzerine 30.09.1957 tarihli Tercüman gazetesinde ilan verilerek 22.10.1957’de pazarlığa çıkılacağı duyurulmuştur. Ancak her türlü yasal formalite tatbik edilmesine rağmen talipli çıkmadığından ihale yapılamamıştır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 228.

¹¹⁰ İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü Arşivi (İVBMA), Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 195748YOU, M2837DO numaralı “Zeynep Sultan Camii Onarımı” dosyası.

Fotoğraf 5:
Güneydoğu Cepheden Zeyneb Sultan Camii (1940)

Kaynak: Encümen Arşivi (3053-4.01.1940)

1959 yılında yeniden keşif yapılarak onarım masrafı 70,107 lira 33 kuruş olarak tespit edilmiştir. İhale şartnamesinde altı ay süreceği öngörülen onarım 69,414 lira 54 kuruş bedel ile müteahhitine verilmiştir. Kubbe ayakları ve akan kısımlarının tamiri için son cemaat yerindeki kurşunlar sökülüştür. 22.06.1959'da mukaveleye bağlanan onarım 4.02.1960 tarihinde küçük kusur ve noksanlarla bitirilmiştir.¹¹¹

1960 yılında yeniden keşif yapılmış ve bedeli 45,473 lira 67 kuruş olarak belirlenmiştir. Şartnameye göre son cemaat yeri ve cami içerisindeki onarımlar ile kubbedeki payandalar ele alınacak ve minare tamir edilecektir. Ayrıca cami girişindeki muhdes ev yıkılacak, avlu tanzim edilecektir. Cami dış cepheleri ve avlu duvarlarındaki bütün onarımlar bitirilerek cami onarımı tamamlanmış olacaktır.¹¹²

1983 yılında cami, cemaati tarafından restore edilmiştir.¹¹³ Minare hakkında hazırlanan bir raporda, tuğla olan petek üstü kısmın bu onarımda çimento esaslı sıva ile sıvandığı

¹¹¹ İVBMA, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 195912YOU, M6666DO numaralı "Alemdar Zeynep Sultan Camii 1959 Yılı Onarımı" dosyası.

¹¹² İVBMA, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 1960105YO, M2654DO, "Zeynep Sultan Camii Onarımı Keşfi" dosyası.

¹¹³ Gülbin Gültekin, "Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", 7: 551.

yazmaktaysa da¹¹⁴ 1940 tarihli fotoğraflardan sıvanın daha önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında arşivde 1983 yılı onarımına ait herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. 1988’de camideki kalemişi süslemeleri onarım görmüştür.¹¹⁵

2006 yılında minarede kısmi onarım yapılmıştır.¹¹⁶

Bu tezin nihayete erdiği tarih itibariyle camide devam etmekte olan restorasyon çalışmaları, Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Vakıflar I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu nezaretinde 2014 yılı baharında başlamıştır. Ancak daha öncesinde onarım hazırlıklarına başlanmış ve 2007 yılından itibaren rölöve¹¹⁷, restitüsyon ve restorasyon raporları¹¹⁸ hazırlanmıştır. Raporlara göre bodrum katındaki cepheye açılan kapı ve pencere boşluklarındaki demirden yapılmış kapı kanadı ve pencere doğramaları gibi niteliksiz ekler kaldırılarak yapının özelliklerine uygun ahşap kapı ve pencere doğramaları takılması planlanmaktadır. Ayrıca avlunun doğu kapısından girildiğinde sol yönde devam edilerek ulaşılan, doğu cephesine bitişik ve sundurma şeklinde yapılmış abdesthaneler ile iç avluya çıkan merdiven duvarına bitişik bulunan ve kötü görüntü oluşturan tuvaletlerin¹¹⁹ kaldırılması istenmektedir. Son cemaat yerini örten alüminyum doğrama ve harime girişindeki muhdes ahşap kapı da kaldırılacaktır.¹²⁰ Sivri kemerler üzerindeki sıvalar raspanarak kemer ve aynadaki tuğla doku ortaya çıkarılmıştır. Devam eden çalışmalarda minare onarımından geçirilmiştir.¹²¹ İbadet mekânı olarak kullanılan bodrum kat tavanındaki tonoz yüzeylere uygulanmış olan çimento sıvalar raspanıp özgün haline dönüştürülmüştür. Burada güneybatı duvarında toprak

---

¹¹⁴ Sabriye Semra Emek, “İstanbul Eminönü Zeynep Sultan Camii Minaresi Restitüsyon Projesi Raporu”, (Asmira Mimarlık), İKVK.BKA.

¹¹⁵ Gültekin, “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, 7: 551.

¹¹⁶ Sabriye Semra Emek, “İstanbul Eminönü Zeynep Sultan Camii Minaresi Rölöve-Restorasyon Projeleri”, İKVK.BKA, 2245-14.09.2006; Ahmet Hamdi Bülbül- R. Nedim Akner, “Müdürlük Makamına Rapor”, İKTVK.BKA, 738-13.12.2006.

¹¹⁷ Nesrin Küçükbayrak, “Zeynep Sultan Camii Rölöve Raporu ve Fotoğraf Albümü”, İKVK.BKA, 3676-10.12.2007.

¹¹⁸ Nesrin Küçükbayrak, “Zeynep Sultan Camii Restorasyon ve Restitüsyon Raporları”, İKVK.BKA, 523-22.02.2008.

¹¹⁹ İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nün 16.06.2010 gün ve 3879 nolu kararı.

¹²⁰ Küçükbayrak, “Zeynep Sultan Camii Restorasyon ve Restitüsyon Raporları”, İKVK.BKA, 523-22.02.2008.

¹²¹ Cenk Üstündağ, “Zeynep Sultan Camii Restorasyonu Minare ve Bodrum Kat Gergi Müdahaleleri Hakkında”, (İTÜ, 2017), 2017-663.

dolgu altında kalan pencereler tespit edilmiş ve zemin döşemeleri sökülürken bir kuyu ortaya çıkarılmıştır.¹²²

2.1.3. Caminin Mimari Özellikleri

Külliyenin ana girişi, sebilin yanındaki kuzey kapısıdır. Yuvarlak kemerli bu kapının üstünde caminin adı, inşa tarihi ve bismelenin yazılı olduğu mermer kitabe bulunmaktadır (Fotoğraf 6). Diğer giriş kapısı ise Zeyneb Sultan sokağına bakan, medrese ile mektep arasındadır.

Fotoğraf 6:

Külliyenin Kuzeydoğu Giriş Kapısı

Kaynak: (https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:%C4%B0stanbul_-_Zeyneb_Sultan_Camii_r2_-_Mart_2013.JPG)

Dönemin çoğu camisi gibi fevkanî olan¹²³ caminin, dikdörtgen iç avlusuna dokuz basamaklı bir merdiven ile çıkılmaktadır. Merdivenlerin nihayetindeki mermerle çevrelenmiş yuvarlak kemerli doğu giriş kapısının üstünde celi sülüs müsenna yazı ile “*hâzihî cennâtü ‘adnin fedhulûhâ hâlidîn*” yazılıdır. Yuvarlak kemerli kapının kilit taşı kırmızı renktedir ve üzerinde elips formda bir motif yer alır (Fotoğraf 7). Ahşap kanatları olan bu kapının simetriğinde, batı tarafında kitabesiz bir giriş kapısı daha vardır.

¹²² İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü’nün 27.10.2014 tarih ve 15219810/820-3537/28074 sayılı yazısı.

¹²³ İnci, “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, 228.

Girişlerin camiye uzanan yan duvarlarında sivri kemerli, dikdörtgen söveli ve caminin alt sıra pencereleri gibi lokma demir parmaklıklı birer açıklık bulunmaktadır (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 7:
İç Avluya Girişi Sağlayan Doğu Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Kitabe

Kaynak: (http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=35605)

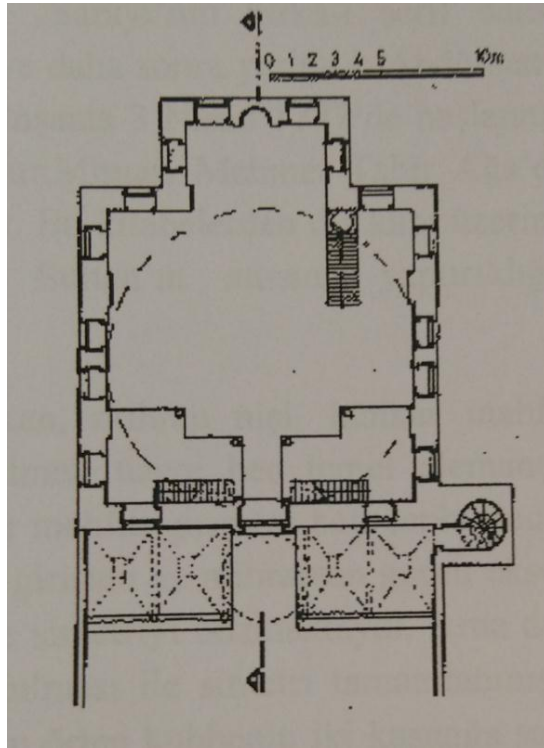
Fotoğraf 8:
Caminin Dış Avlusu

Kaynak: (<http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/12/zeynep-sultan-camiinin-mimari-yaps.html>)

Caminin kare planı ve ana mekânı örten kubbesi, klasik dönemin özelliklerindedir.¹²⁴ Dışa taşan mihrap bölümü, kare planı bozmamaktadır¹²⁵ (Plan 3). Kuban'a göre Tophane ve Nuruosmaniye camilerinin mihrapları dışında devrin diğer camilerinde görülen bu tip mihrap çıkıntıları, geçmiş asırlardaki camilerden farklı olmayıp genel kanının¹²⁶ aksine bu devre özgü değildir.¹²⁷ İnşa malzemesi olarak taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Küfeki taşının arasına iki sıra tuğla dizilerek örülen duvarlar, yapıya rüstik bir hava vermektedir¹²⁸ (Fotoğraf 9).

Plan 3:
Zeyneb Sultan Camii Planı

Kaynak: Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 115.

¹²⁴ İnci, “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, 227; Semavi Eyice, *Tarih Boyunca İstanbul*, 3. Baskı (b.y.: Etkileşim Yayınları, 2010), 117.

¹²⁵ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 85.

¹²⁶ İnci, “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, 227.

¹²⁷ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 36.

¹²⁸ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 31; Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 88.

Fotoğraf 9:
Caminin Güneydoğu Cepheden Görünüşü ve Mihrap Sofası

Fotoğraf 10:
İç Avludan Son Cemaat Yerinin Görünüşü

Kaynak: Yap-Saş

Küçük iç avludan ana mekâna, ortada kubbe ve yanlarda aynalı tonozlarla örtülü beş açıklığa sahip, dört sütuna dayanan son cemaat yerinden geçilir. Buradaki sütun başlıkları gayet sade ve basit olup¹²⁹ devrinin özelliklerini göstermektedir. Başlıkların yalnızca köşelerine birer adet stilize akant yaprağı yerleştirilmiştir.¹³⁰ Sivri kemerli açıklıklardan ortadaki giriş eksenini ile dış kenardakiler, aradakilere göre biraz daha geniştir (Fotoğraf 10). Uzun süre son cemaat yerini örten muhdes alüminyum camekânın kaldırılacağı restitüsyon projesinde görülmektedir.¹³¹

Cümle kapısının her iki yanında önce birer mihrabiye ve devamında söveleri mermerden, lokma parmaklıklı birer dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 11-12). Mermer çerçeveli cümle kapısı üzerindeki 1.26x1,95x3,40 ebatlarına sahip¹³² kitabe, “*Sâhibetü’l-hayrât ve’l-hasenât Zeyneb Sultan binti el-Gazi Ahmed Hân-ı Sâlis fi 15 Sene 1183*” yazmaktadır. Üç satır halinde zemin oyma yöntemi ile mermere hakkedilen celi sülüs kitabenin zemini kırmızı renk olup yazıları altın yaldızla boyanmıştır. Kitabenin üstünde ise III. Ahmed döneminde sıkça kullanılan dilimli soğan şeklinde ve üzerinde alem bulunan bir kemer süslemesi¹³³ ile yanlarında yaprakları iç bükey şeklinde kıvrılan rumilerden oluşan büyük palmetler vardır. Yuvarlak kemerin kilit taşı, iç avluya açılan doğu giriş kapısındaki ile benzerdir. Kapı kemeri sövelerindeki iç konsollarda ters dönmüş palmet motifi görülmektedir¹³⁴ (Fotoğraf 13).

---

¹²⁹ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 31.

¹³⁰ Betül Bakır, “XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 10: 268.

¹³¹ Nesrin Küçükbayrak, “Zeynep Sultan Camii Raporu”, (Altuğ İnşaat, 03.04.2009), İKVK.BKA, 17; Müge Ceyhan, “Müdürlük Makamına Rapor”, (İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 24.05.2010), M-346, 2.

¹³² Bakır, “XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler”, 10: 268.

¹³³ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 13. Kemer süslemesi için Açıkgozoğlu “basık kubbe”, Bakır ise “deniz tarağı” tabirini kullanmaktadır.

¹³⁴ Duygu İlkhan Söylemez, *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme (1703-1839)* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010), 101-102.

Fotoğraf 11:
Son Cemaat Yeri Sol Mihrap Nişi

Kaynak: Yap-Saş

Fotoğraf 12:
Son Cemaat Yeri Sağ Mihrap Nişi

Kaynak: Yap-Saş

Fotoğraf 13:
Cümle Kapısı

Kaynak: Yap-Saş

Bodrum kat pencereleri yuvarlak kemerli olan caminin harim kısmının dört cephesinde üç sıra pencere bulunmaktadır. En alt sırada, söveleri küfeki taşından olan dikdörtgen pencereler klasik üsluptadır. Bu pencereler, dışarıda sıvalı ve tuğladan yapılmış sivri kemerli alınlıklarla süslenmiştir. Bir üst sırada, dış cepheden bakıldığında, üstündeki yuvarlak açıklıklara düğüm formu ile birleştirildiği görülen sivri kemerli alçı pencereler bulunmaktadır. Mihrap bölümündeki sivri kemerli pencerelerde bu bağlantı yoktur. Fil gözü dışlıklı aynı yuvarlak açıklıklar biraz daha yukarda köşe tromplarının içlerinde de

yer alacak şekilde bir sıra daha tekrar etmektedir. Kubbe kasnağında 16 fil gözü dışlıklı yuvarlak kemerli alçı pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 14). Barok dönemi camilerinde görülen ve klasik Osmanlı mimarisine uzak olan değişik şekillerdeki bu pencereler aydınlık bir mekan sağlamaktadır.¹³⁵

Fotoğraf 14:

Batı Cephesinden Zeyneb Sultan Camii Pencerelelerinin Görünüşü

Kaynak: (http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=35601)

Kubbenin çapı 12.20 metredir. Yüksek bir kasnağa oturan üzeri kurşun kaplı kubbe, ufak mukarnaslarla desteklenmiş sade tromplar vasıtasıyla duvarlara dayandırılmıştır.¹³⁶ Kubbe kasnağının altındaki trompların, dışarıdan silindirik duvarlarla gizlenmesi caminin kendine has özelliklerinden biridir.¹³⁷ Dalgalı kubbe, yapıdaki batı etkisini yansıtmaktadır. Her cephede ikişerli olmak üzere toplamda sekiz tane tuğladan uçan payandası vardır. Mihrap sofasının örtü sistemi ise tonozdur. Tonoz, örneğine hiç rastlanmayacak şekilde kible yönünde bir açıklıkla düzenlenmiştir.¹³⁸ Bu yuvarlak

---

¹³⁵ İnci, “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, 228.

¹³⁶ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 9; Gültekin, “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, 7: 550; Açıkgözoğlu, “Zeyneb Sultan Külliyesi”, 44: 363.

¹³⁷ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 31.

¹³⁸ Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, *Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 208.

pencerede bulunan Sultan Mehmed Reşad'a ait tuğra halen devam eden onarım öncesinde kırık vaziyettedir ¹³⁹ (Fotoğraf 15).

Fotoğraf 15:
Harimden Mihrap Sofasının Görünüşü

Kaynak: Yap-Saş

Kırmızı mermerden ve yedi köşeli mihrap nişinin iki yanında yine kırmızı porfirden iki sütüncce vardır.¹⁴⁰ Sütuncelerin üstünde ise kabartma deniz kabuğu motifleri bulunmaktadır.¹⁴¹ Mihrap kemerinin üzerindeki siyah zeminli kitabede, Osmanlı selâtin camileri mihraplarında sıkça karşılaştığımız Âl-i İmrân Sûresi'nin 37. ayeti¹⁴² celî sülüs hatla yazılmıştır. Muhacirlerin camide ikameti sırasında ocak niyetiyle kullandıkları mihrapta oluşan tahribat halen görülebilmektedir (Fotoğraf 16).

¹³⁹ Açıkgözoğlu, "Zeyneb Sultan Külliyesi", 44: 363.

¹⁴⁰ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 10.

¹⁴¹ Bakır, "XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler", 10: 268.

¹⁴² Tolga Bozkurt, *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 224.

Fotoğraf 16:
Mihrap Detay

Kaynak: Yap-Saş

Ahşap minberin geç devri yansıtan süsleme özelliklerinden caminin inşasından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Minber kapısı, barok kıvrımlı yuvarlak kemerle yine barok başlıklı iki sütuna dayandırılmıştır. Kemer altındaki dikdörtgen alınlıkta “*Şefi‘u’l-halk-i fi’l-mahşer Muhammed sâhibü’l-minber*” yazmaktadır. Barok kıvrımlı kemer, pabuçluklar ve geçit bölümünün üstünde de görülmektedir. Pabuçluk üçgeni olmayıp her iki yanda, giriş kapısındaki gibi barok kıvrım kemerli altışar tane pabuçluk vardır. Yüksek ve geniş olan geçit bölümü 3 metreye yakındır. Köşk, dört sütun üzerine oturtulmuştur. Ahşap külah ve kaidesi çok yüzlü piramit şeklinde olup düzdür. Külah kaidesi kısadır. İki

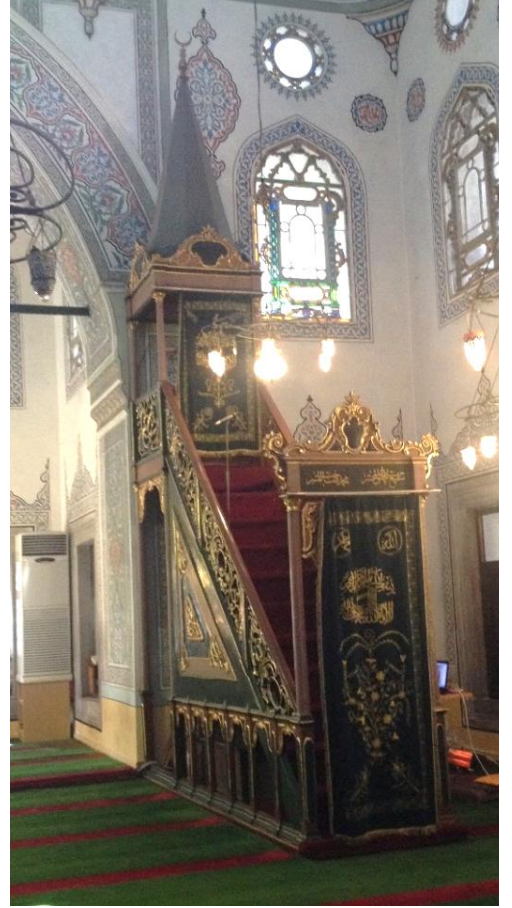
bölümden oluşan boynuz motifli alemin içinde “Allah” yazılıdır.¹⁴³ Korkuluklarda bulunan oyma tekniğiyle işlenmiş S,C kıvrımları ve kartuş motifleri yeşil boyalı zeminde altın yaldızlıdır¹⁴⁴ (Fotoğraf 17-18).

Fotoğraf 17:
Minberin Yandan Görünüşü

Kaynak: Yap-Saş

Fotoğraf 18:
Minberin Önden Görünüşü

Kaynak: Yap-Saş

Harimin kuzey, doğu ve batı beden duvarlarına bitleştirilmiş “U” planlı ikinci kat mahfiline, girişin iki yanındaki ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Mahfilin doğusunda harimden kafeslerle ayrılmış hünkâr mahfili bulunmaktadır. Beden duvarlarıyla desteklenen mahfil katını, birbirine ahşap kirişlerle bağlanan ve harimden bir basamak yükseltilmiş sekilere yerleştirilmiş kaideler üstündeki altı adet ince mermer sütun taşımaktadır. Sütun başlıklarının boyun bölümü incedir. Başlıkların üst bölümü şişkin olup köşelerinde küçük yaprak motifleri vardır. Bir silme takımı ve onun üzerinde yer alan korkuluk mahfil katının ön cephesini dolanmaktadır. Korkuluk süslemesi

¹⁴³ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 10-11.

¹⁴⁴ Bakır, “XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler”, 10: 268.

üsluplaştırılmış akantus yaprağı, palmet motifleri ve “C” kıvrımlarının oluşturduğu bir kompozisyondan oluşmaktadır (Fotoğraf 19).

Fotoğraf 19:
Kadınlar ve Hünkâr Mahfli

Kaynak: Yap-Saş

Fotoğraf 20:
Hünkâr Mahfilinin Girişi

Kaynak: Yap-Saş

Hünkâr mahfilinin kafesi, yatay ve düşey eksenli çitalardan oluşmaktadır ve alt kısımlarında küçük pencere kanatları mevcuttur. Kafesin üzerinde hünkâr mahfilinin batı

cephedeki girişinin güney ucunda yer alan taç bölümünde bitkisel geç dönem motifleri aşırıya kaçmadan kullanılmıştır (Fotoğraf 20).

Üst kat mahfilin kuzey duvarının iki ucunda ahşap dolap kapakları bulunmaktadır. Alttan çakmalı döşemealtı tavanında gülbezek ve köşelerde 1/4 gülbezeklerden oluşan motiflerle bezenmiştir (Fotoğraf 21). Hünkâr mahfili, cami içindeki konumu itibariyle Ayazma, Laleli, Beylerbeyi, Aksaray, Valide ve Aziz Mahmud Hüdai camilerindeki mahfillerle benzerlik göstermektedir.¹⁴⁵ Ayrıca bu mahfilin caminin inşaatından sonra tamir gördüğü 19. yüzyıl başları üslup özelliklerinden anlaşılmaktadır.¹⁴⁶

Fotoğraf 21:
Mahfilin Döşemealtı Tavanı

Kaynak: Yap-Saş

Doğu duvarına dayanmış ahşap vaiz kürsüsü muhtemelen son dönemde yapılmıştır. Arşivdeki fotoğraflarda günümüzdeki kürsü ile aynı yerde farklı bir kürsünün olduğu görülmektedir (Fotoğraf 22). Kürsünün üç yönde ikişer pabuçluğu vardır. Pabuçlukların üstündeki kısım, iç içe iki çatalı dikdörtgenlerle süslenmiştir (Fotoğraf 23).

¹⁴⁵ Mustafa Çetinaslan, *Osmanlı Camilerindeki Hünkâr Mahfilleri* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012), 147-49.

¹⁴⁶ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 10.

Fotoğraf 22:
Eski Vaiz Kürsüsü

Kaynak: Encümen Arşivi (3057-04.01.1940)

Fotoğraf 23:
Günümüzdeki Vaiz Kürsüsü

Kaynak: Yap-Saş

Caminin tek şerefli minaresi, yapının kuzeybatı köşesinde. Minareye geçiş, son cemaat yerinin köşesindeki yuvarlak kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Eyice'ye göre minareleri inceltme zevkinin teknik anlamda meydana getirdiği değişiklik, bu minarede açıkça görülmektedir. Kaidesi ve pabucu kesme taştandır. Pabucun dört tarafında süs payeleri bulunmaktadır. Tuğla gövdesi arasına yerleştirilen taş basamakların dışarıdan görülecek

şekilde bırakılmasıyla helezonik bir görüntü elde edilmiştir. Şerefenin altında taştan bilezik şeklinde çıkmalar mevcuttur.¹⁴⁷

Fotoğraf 24:
Minare (2014)

Fotoğraf 25:
Zeynep Sultan Otelı Terasından Minarenin Görünüşü (Nisan 2019)

Kaynak: Yap-Saş

Şerefenin korkulukları Barok süslemelidir. Alemin üst kotu dahil olacak şekilde minarenin yüksekliği 30.41 metredir. Şerefeye 80 basamak ile çıkılmaktadır.¹⁴⁸ 2006 yılında yapılan incelemede şerefenin altındaki ve üstündeki duvar örgüsünün farklılığı tespit edilip bu bölümün tamir geçirmiş olabileceği belirtilmiştir. Taştan yapılmış şerefenin korkulukları demirdir. Külah ise konik formdadır¹⁴⁹ (Fotoğraf 24). Bu haliyle külah diğer Barok camilere benzemeyerek klasik üslubu yansıtırken minarenin inceliği yapıldığı döneme uygundur.¹⁵⁰ Restorasyonda olan minarenin şerefe üstü kısmı, bu

¹⁴⁷ Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri*, (İstanbul: İstanbul Kanaat Kütüphanesi, 1932): 42-43. Kuban, şerefe altındaki çıkmaları, “büyük iç bükey saçak kornişi” olarak nitelendirmektedir. Bk. Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 31.

¹⁴⁸ Cenk Üstündağ, “Zeynep Sultan Camii Restorasyonu Minare ve Bodrum Kat Gergi Müdahaleleri Hakkında”, (İTÜ, 2017), 2017-663.

¹⁴⁹ Feridun Çılı- Oğuz Cen Çelik- Haluk Sesigür, “Zeynep Sultan Camisi Minaresinin Yapısal Özellikleri Ve Onarım Önerileri Hakkında”, (İTÜ, 2006).

¹⁵⁰ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 11.

araştırmanın başladığı 2018 Şubat’ında yıkıktı. 2019 Nisan ayı itibariyle şerefeden külaha kadar olan bölümün, gövdeyle aynı şekilde tuğla ile örüldüğü görülmüştür (Fotoğraf 25).

Kornişler ve taş-tuğla almaşık duvar örgüsü caminin dış cephesini hareketlendirmiştir. Kasnaktaki pencerelerin kemerlerinde dalgalı bir hal alan korniş, trompların çeperlere oturduğu noktada ve mihrap bölümünün saçağında kesintisiz devam eder.¹⁵¹

Hadîka’ya ve vakfiyedeki görevlilerin listesine göre caminin şadırvanı vardır ama külliyein neresinde bulunduğu hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁵² Başka kaynaklarda şadırvandan bahsedilmemekle birlikte zaman zaman temizliğinden şikâyet edilen abdesthane¹⁵³ ve tuvaletleri¹⁵⁴ olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Günümüzde tuvaletler, sebil tarafındaki girişin devamında sağ duvara bitişik tek katlı bir yapı şeklindedir. Girişin solundan devam edilince doğu cephesine bitişik sundurma şeklindeki abdesthanesi ise restitüsyon raporuna göre kaldırılacaktır.¹⁵⁵

2.1.4. Caminin Kalemîşi Süslemeleri

Caminin harim kısmı ve son cemaat yeri renkli kalemîşleri ile süslenmiştir. Süsleme desenlerinde klasik unsurlar hâkim olup bitkisel ve rumi kompozisyonlar kurulmuştur. Dolayısıyla kalemîşlerinin caminin inşasından sonra yenilendiği düşünülmektedir. Öyle ki Bilir, 1982’deki çalışmasında, kubbenin eteğinde dökülen sıvaların altından kalemîşiyle oluşturulmuş ve kırmızı zemin üzerine beyaz ile yazılmış istifli sülüs yazı şeridinin görüldüğünü aktarmaktadır¹⁵⁶ (Fotoğraf 26). Ayrıca kaynaklarda Zeyneb Sultan Camii kubbe yazılarının Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer’e ait olduğu bilgisi mevcuttur.¹⁵⁷ Ancak günümüzde kubbe göbeğinde bulunan yazıda hattat imzası

¹⁵¹ Bakır, “XVIII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler”, 10: 268.

¹⁵² Hâfız Hüseyin b. İsmâ’il Ayyansarayî, Hadîkatü’l-Cevâmî, 48a; Seymen, “1183/1770 Tarihli Vakfiye”, 1511.

¹⁵³ BOA, *Evkâf Başkıtabeti* (EV.BKB), 172: 185, 17 B 1262; *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî* (DH.MKT), 146: 32: 1: 2, 23 Eylül 1309; *Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemî Tamirat ve İnşaat Kalemî* (EV.MH.TİK), 91: 260, 28 Nisan 1326; EV.MKT, 2131: 62, 26 Ağustos 1309; EV.MKT, 174: 4.

¹⁵⁴ BOA, EV.MH.TİK, 91: 222, 19 Nisan 1326; EV.MH.TİK, 91: 224, 5 Ca 1328; EV.MKT, 1948: 56, 29 S 1311; EV.MKT, 1948: 60, 15 Ra 1311; EV.MKT, 2014: 86, 25 L 1311; EV.MKT, 2014: 86, 25 L 1311; EV.MKT, 2014: 90, 30 Z 1311.

¹⁵⁵ Ceyhan, “Müdürlük Makamına Rapor”, 2.

¹⁵⁶ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 12.

¹⁵⁷ M. Uğur Derman, “Altunbezer, İsmail Hakkı”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 544; Açıkgozoğlu, “Zeyneb Sultan Külliyesi”, 44: 363; Ali Saim Ülgen, “Zeynep Sultan Camii hakkında bilgi”, Salt Araştırma, Kod: TASUDOC1471; Tahsin Öz, “Zeynep Sultan Camii”, Salt Araştırma, Kod: FFT262005.

bulunmamaktadır. Bu durumda Altunbezer'in 1917 onarımında yazdığı kubbe yazıları, Bilir'in naklettiği sıva altından görülen istifli sülüs yazılar olmalıdır.

Fotoğraf 26:

Kubbe Kasnağında Yeni Kalemişlerinin Altında Görülen Yazı Şeridi

Kaynak: Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, Resim 41.

Fotoğraf 27:

1940 Yılında Caminin Kalemişi Süslemeleri

Kaynak: Encümen Arşivi (3057-4.01.1940)

En erkeni 1940 yılına ait ve caminin süslemelerini içeren eski fotoğraflardan, kalemişi motiflerinin aynı olduğu görülmektedir (Fotoğraf 22-27). Kalemişleri, 1988’de tamir görmüştür.¹⁵⁸

Son cemaat yeri orta açıklığındaki kubbenin göbeğinde, içinde geometrik desenlerin yer aldığı sekiz kollu yıldız şemse motifi bulunmaktadır. Bu motifin yarısı, harimde köşe tromplarının içine de işlenmiştir. Küçük kubbenin kasnağını, benzer dendanlı bir kenar suyu dolanmaktadır. Dört köşe pendentiflerde ise ¼ simetrik desenli şemse vardır (Fotoğraf 28). Aynalı tonozların dört yönünde bitkisel motifli şemse formunun enine kullanıldığı süslemelere yer verilmiştir. Tonozun aynasında köşebentlerle sınırlanan alan içine iki ucunda salbekler bulunan beyzi şemse motifi yerleştirilmiştir (Fotoğraf 29). Buradaki beş açıklığı birbirine bağlayan kemerlerin ortasında, duvarlarda kalan boş alanlarda ve cümle kapısının her iki yanında yer alan iki mihrabiye de süsleme unsuru olarak şemseler kullanılmıştır (Fotoğraf 11-12). Cümle kapısı üzerinde kalan sivri kemer görünümlü alan, bordür ile çevrelenip bitkisel motiflerle doldurulmuştur (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 28:

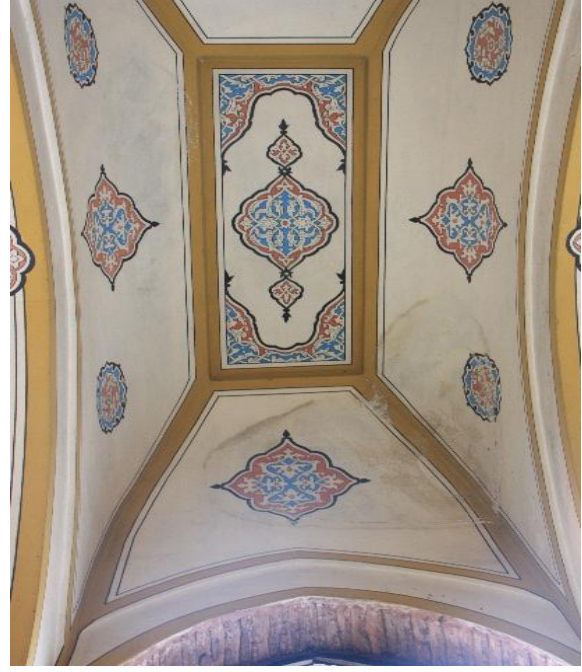
Son Cemaat Kubbe Süslemeleri

Kaynak: Yap-Saş

Fotoğraf 29:

Son Cemaat Tonoz Süslemeleri

Kaynak: Yap-Saş

¹⁵⁸ Gültekin, “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, 7: 551.

İç mekanda ilk iki sıra pencerelerin etrafını çeviren kıvrık dallı rumilerden meydana gelmiş bir örgü bordürü vardır. Bu bordür, kırmızı zemin üzerine alt sıra pencerelerde yeşil, kemerli ikinci sıra pencerelerde ise mavi renktedir. Ayrıca alt sıra dikdörtgen pencerelerin alınlık kısmı kıvrık dallı rumiler ile doldurulmuş; yanlarda yarım palmet, tam ortada lotus ve palmetin oluşturduğu bir motif konmuştur. Alçılı pencereler, barok kıvrık dallar, kartuşlar ve “C” biçimli kıvrımlarla dolu yüzeyi ile caminin mimarisi ve döneminin süsleme özellikleri ile uyumludur.¹⁵⁹ Yuvarlak pencerelerin etrafını ise rumi tepelikler çevrelemektedir. Pencere içlerinde bitkisel desenli bordürler yer almaktadır.

Fotoğraf 30:

Cami İçi Süslemeleri Genel Görünüş

Kaynak: Yap-Saş

Boş alanlar şemse, rozet veya bordür ile doldurulmuştur. Harimden mihrap sofasına açılan kemer ve ayaklarında geometrik ve bitkisel motif kompozisyonları ile bezenmiştir. Ana kütlede, kubbeye geçişte, tromp ve kemerlerin altından, dört tarafı bitkisel bir kuşak dönmektedir. Bu kuşağın üstünde, son cemaat yeri kubbesini çevreleyen dendanlı motif benzeri biri yüksek biri alçak olarak sıralanmış dilimli bir süsleme yer almaktadır (Fotoğraf 30). Dört köşe trompların içi şemse ve rozetler ile süslenmiştir (Fotoğraf 31).

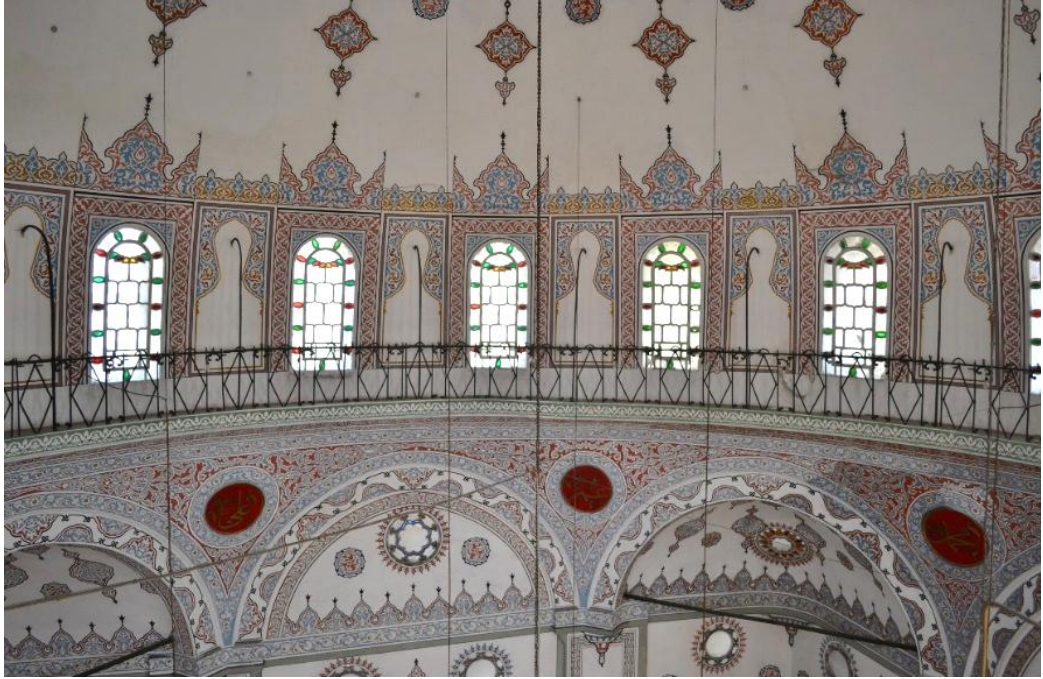
¹⁵⁹ Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, 12.

Fotoğraf 31:
Tromp İçi Süsleme Detayı

Kaynak: Yap-Saş

Fotoğraf 32:
Kubbe Kasnağı ve Kedi Yolu Süslemeleri

Kaynak: Yap-Saş

Kubbede bulunan pencereler kırmızı zeminde beyaz rumilerin bulunduğu bordür içine alınmıştır. Pencerelerin çevresi ve pencere aralarındaki boş alanlar mihrap formu süslemeler ile doldurulmuştur (Fotoğraf 32).

Kubbenin göbeğinde kalemişi tezyinat halkalarının arasında siyah zemin üzerinde beyaz celi sülüs yazı ile Nur Suresi'nin 35. ayeti yazılmıştır. Yazı şeridini çevreleyen süslemenin ardından tığ motifleri ile birbirine bağlanmış küçüklü büyüklü şemseler kubbe göbeğinden eteğe doğru uzanmaktadır. Kitap sanatlarında kenar suların dışında görülen tığ motifi, burada mimari esere bağlı olarak daha iri ve farklı malzeme ile yapılmış haldedir. Şemseler arasında ise dolgu motifi vazifesi gören iki sıra rozetler vardır (Fotoğraf 33).

Fotoğraf 33:

Kubbe

Kaynak: Yap-Saş

Kubbe kasağının altında dört sıra bordür bulunmaktadır. Bunlardan ilki kedi yolunun¹⁶⁰ hemen altında olup yeşil zemine tepelikli ve simetrik rumili süslemeye sahip olanıdır. Bir alt sırayı, kırmızı ve mavi zemin üzerinde hatayi grubu stilize motiflerin bulunduğu bordür çevrelemektedir. Sonraki bordür oldukça incedir ve yaprak motifli kıvrım daldan oluşmaktadır. En alt sıradaki bordür kubbe kasağı ile birlikte pandantifleri ve pandantiflerde bulunan Lafzatullah, İsm-i Nebî, çehâr-ı yâr-ı güzîn, Hasan ve Hüseyin

¹⁶⁰ Üzerinde yürünerek boşlukların aşıldığı kalas. Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 7. Baskı (İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1998), 247.

isimlerinin yazılı olduğu kabartmalı levhaları da dolaşmaktadır. Bu kenarsuyu bordürde hatayı ve yarı stilize çiçek motifleri mavi zemin üzerindedir (Fotoğraf 34).

Fotoğraf 34:

Kasnak Altı Kalemîşi Bordür Detayı

Kaynak: İKVK.BKA, “Zeynep Sultan Camii Rölöve Raporu ve Fotoğraf Albümü”, 3676-10.12.2007, 60.

2.2. Zeyneb Sultan Sıbyan Mektebi

İslam topraklarında tarihi daha eskiye dayanan sıbyan mekteplerinin İstanbul'daki ilk örnekleri, fetihten sonra açılmıştır. Fatih'in külliyesi içinde kurduğu ilk sıbyan mektebinin ardından başta hükümdarlar ve hanım sultanlar olmak üzere mâlî gücü yetenler, İstanbul'un dört bir yanında sıbyan mektebi yaptırmıştır.¹⁶¹ Öyle ki 1811'de yalnızca Galata kazasında 79'u erkek, 40'ı kızlar için tahsis edilmiş olan 119 mahalle mektebi vardır.¹⁶² Muallim Cevdet'in derleyebildiklerine yer verdiği 1919 tarihli sıbyan mektebi listesindeki sayı 183'tür.¹⁶³ Tanzimattan sonra ise sayılarının 360 civarında

¹⁶¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi 1-2*, (İstanbul: Eser Matbaası, 199), 82; A. Turgut Kut, “İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika”, *İstanbul Armağanı 3: Gündelik Hayatın Renkleri*, Haz. Mustafa Armağan, (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997), 347-348; İsmail Kara- Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, Haziran 2005), 16.

¹⁶² Kara- Birinci, *Mahalle-Sıbyan Mektepleri*, 17.

¹⁶³ Kut, “İstanbul Sıbyan mektepleriyle İlgili Bir Vesika”, 351-352.

olduğu bilinmektedir.¹⁶⁴ 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılana kadar Osmanlı toplumunda ilk derece eğitim, taş mektep adı da verilen bu okullarda verilmiştir.

Zeyneb Sultan sıbyan mektebi, külliye'nin bir parçası olup cami, türbe ve sebül ile birlikte 1769'da inşa edilmiştir.¹⁶⁵ Pek çok sıbyan mektebi gibi külliye'nin bir dış köşesinde yer almaktadır ve hemen sokağa açılan ayrı bir girişe sahiptir. Karşısındaki Alemdar mektebi yapılarına kadar da camiden ayrı bir avlusu ve oyun alanı olduğu söylenebilir.¹⁶⁶

2.2.1. Osmanlı Döneminde Zeyneb Sultan Sıbyan Mektebi

Zeyneb Sultan H. 1183 (M. 1770) tarihli vakfiyesinde mektebin öğrenim masraflarının vakıftan karşılanmasını isteyerek mektebin hocası Molla Hüseyin Efendi'ye günlük 20 akçe, yardımcısı Hâfız Molla Muhammed'e günlük 12 akçe verilmesini şart koşturmuştur. Mektebin programında meşk (hüsn-i hat, güzel yazı yazma) dersi de bulunmaktadır ki meşk hocası Muhammed Said Efendi'ye günlük 6 akçe maaş belirlenmiştir. Mektepteki kırk sıbyana ise günlük birer akçe ve bayramlık elbise bedeli olarak da senelik dörder buçuk kuruş verilecektir.¹⁶⁷ Ayrıca vâkıfenin, kış aylarında mektebin ısınma ihtiyacı için sıbyanlara bin vakiyye kömür verilmesi isteği, zeyl vakfiyeyle vakfın şartlarına eklenmiştir.¹⁶⁸

Arşiv belgeleri, sıbyan mektebinin zaman zaman amacı dışında kullanıldığını ortaya koymaktadır. H. 2 Rebülâhir 1281 (M. 4 Eylül 1864) tarihli belge mektebin, *Cemiyet-i Kitâbet*'e¹⁶⁹ tahsisinin istendiğini göstermektedir.¹⁷⁰ Ancak Es-Seyyid Ahmed'in "*Hoca-i Zeyneb Sultan Mektebi*" mührüyle imzaladığı H. 21 Rebiülevvel 1292 tarihli dilekçesinden mektebin 1875 Nisan'ında eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹ 1877-

¹⁶⁴ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi 1-2*, 89.

¹⁶⁵ VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 80: 117; Hâfız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmî*, 48a; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi v.dğr., *Hadikatü'l-Cevâmî* (.), 173-174; Sudi Yeniğün, *İstanbul'un İncisi Sur İçi Camileri*, 47; Gültekin, "Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", 7: 550; Açıkgözoğlu, "Zeyneb Sultan Külliyesi", 44: 362.

¹⁶⁶ Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme* (Doktora Tezi, İTÜ, 1967), 148-149.

¹⁶⁷ Seymen, "1183/1770 Tarihli Vakfiye", 1511.

¹⁶⁸ VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 82: 227.

¹⁶⁹ Osmanlı ilim ve meslek cemiyetlerinden biri olup 1862'de kurulmuştur. Ekmeleddin İhsanoğlu, "19. Asrın Başlarında [-Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri]", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987), 54.

¹⁷⁰ BOA, *Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri* (MVL), 864: 47: 1, 2 R 1281.

¹⁷¹ BOA, EV.MH.TİK, 24: 250, 21 Ra 1292.

1878 Rus harbinden sonra cami ve medreseyle birlikte mektepte de bir süre muhacirler ikamet etmiştir.¹⁷² Posta ve Telgraf Nezâreti tarafından Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti'ne yazılan H. 28 Muharrem 1325 (M. 13 Mart 1907) tarihli tezkirede, eski evrak deposu yapılan caminin bodrumunda yer kalmayınca mektebin mahzeninin de aynı amaçla kullanılmak istendiği görülmektedir.¹⁷³

Muhacirlerin iskânında harap olan mektep daha sonra depremle zarar görmüştür. Mektebin, evraklardaki tarihler incelendiğinde 1894 İstanbul depreminden etkilendiği düşünülmektedir.¹⁷⁴ Konu hakkındaki ilk belge Maârif Nezâreti'nden Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti'ne gönderilen R. 30 Teşrînisâni 1310 (M. 12 Aralık 1899) tarihli tezkiredir. Tezkirede “*Soğukçeşme civârında cennetmekân Zeyneb Sultan mekteb-i ibtidâiyyesi*” çatısının bir kısmının çökmüş olduğu, ancak duvarların vesâir yerlerin sağlam kaldığı ve kış gelmeden yapılacak küçük çaplı bir tamirle mektebin kurtarılabilceği belirtilmiştir.¹⁷⁵ Tamirinden sonra kız öğrencilere tahsis edilmesi istenen mektebin, bu süre zarfında muallimesi Rasime Hanım ve bevâbı Tevfik Ağa'nın¹⁷⁶ Esmahan Kaya Sultan mektebinde istihdâmı uygun bulunmuştur.¹⁷⁷ Sıbyanlar, civarda başka mektep olmaması sebebiyle uzaktaki mekteplere devam etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷⁸ Maârif Nezâreti, Evkaf Nâzırlığı'na yazdığı tezkirelerde “*mezkûr mektebin civârında diğer mektep olmayıb etfâl mahall-i masâfat-ı ba'idede bulunan mekteblere devamla dûçar-ı su'ûbât olmakda*” diyerek yaşanan zorlukları nazara vermiş ve tamiratı hızlandırmaya çalışmıştır.¹⁷⁹ Ancak konu hakkındaki tarihi belgeler 1907 Mart'ına kadar bu konuda hiçbir ilerleme olmadığını göstermektedir.¹⁸⁰

R. 1309 (M. 1893) tarihinde Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti'nin İstanbul'daki tüm vakıf sıbyan mektepleri için hazırladığı ve Galitekin tarafından neşredilen “*İstanbul ve bilâd-ı*

¹⁷² BOA, EV.İDM, 29: 246, 15 Mayıs 1299.

¹⁷³ BOA, EV.MKT, 3125: 64. 28 M 1325; EV.MKT, 3125: 66. 24 Mart 1323.

¹⁷⁴ H. 6 Muharrem 1312/ M. 10 Temmuz 1894'te meydana gelen deprem 19. yüzyıldaki son büyük İstanbul depremidir. Başta kârgir yapılar olmak üzere İstanbul'un farklı semtlerinde çok sayıda cami, kilise, han, konak, medrese, mektep ve çeşitli binalar tahrip olmuştur. Bk. Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, 2. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 15, 40-54.

¹⁷⁵ BOA, *Maarif Nezâreti Mektub Kalemi Evrakı* (MF.MKT), 481: 39: 2, 1, 27 Teşrînisâni 1315; MF.MKT, 481: 39: 3, 30 Teşrînisâni 1315.

¹⁷⁶ BOA, MF.MKT, 549: 59: 1, 20 Kânunuevvel 1316; MF.MKT, 54: 59: 2: 2, 4 Mart 1317.

¹⁷⁷ BOA, MF.MKT, 549: 59: 1: 1, 20 Kânunuevvel 1316.

¹⁷⁸ BOA, MF.MKT, 847: 20: 1, 21 Mart 1321.

¹⁷⁹ BOA, MF.MKT, 847: 16: 5: 1, 10 Kânunuevvel 1321; MF.MKT, 847: 16: 6: 2, 5 Za 1323; MF.MKT, 847: 20: 2: 2, 10 S 1323.

¹⁸⁰ BOA, MF.MKT, 982: 67: 1: 1, 21 Kânunusâni 1322; MF.MKT, 982: 67: 2: 2, 24 M 1325.

selâsedeki vakıf sıbyan mektepleri” başlıklı raporlarda, Zeyneb Sultan sıbyan mektebinin adı geçmemektedir.¹⁸¹ Özyalvaç’ın 1912-1914 tarihli bir müfettiş raporundan faydalanarak oluşturduğu suriçi sıbyan mektepleri kataloğunda yine mektep yer almamaktadır.¹⁸² Ayrıca Kut’un yayınladığı, 1923-1928 yılları arasında hazırlanmış, eksiklikleri ve bazı hataları bulunsa da 318 mektebin sıralandığı *Mekâtib-i Vakfiye Cetveli* listesinde de rastlanmamıştır.¹⁸³ Bu bilgiler değerlendirildiğinde sıbyan mektebinin tam tarihi belirlenememekle birlikte 1883-1928 yılları arasında faal olmadığı söylenebilir.

2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Onarım Faaliyetleri

Aksoy, 1967 tarihli doktora tezinde, sıbyan mektebinin Zeynep Sultan İlkokulu’nun bir dershanesi olarak kullanıldığını aktarmaktadır. 1970 yılında çıkan yangında yanındaki Alemdar mektebi ile beraber yanmıştır.

1983’te Vakıflar İdaresince gerçekleştirilen tamiratta avlu duvarı cadde üzerinden içeriye alınmıştır. Bu sırada çıkan topraklar mektebin bodrum katına doldurulmuştur.¹⁸⁴

1987 yılında onarım ve restorasyonunun yapılması şartıyla İstanbul Valiliği adına Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye Anıtlar Derneği’ne (TAD) tahsis edilmiştir.¹⁸⁵ Tahsisten önce burada bir aile barınmaktadır.¹⁸⁶ Derneğin 21.3.1988’de teslim aldığı mektepte¹⁸⁷ 06.04.1988 tarihinde başlayan¹⁸⁸ restorasyon çalışmaları 10.5.1990’de bitirilmiştir¹⁸⁹ (Fotoğraf 35-36). Bu restorasyon için yapılan rölöve çiziminde içine girilemediği ve üzerinin sarmaşıklarla kaplı olduğu belirtilen güneydoğu cephesine bitişik eklenti, bu çalışmalarda kaldırılmıştır. Aynı rölövede, yapının 1955’te tamir gördüğü yazmakta ve kitabeli avlu giriş kapısı ile revak arasında muhdes bir tuvalet görülmektedir.¹⁹⁰ Ayrıca giriş revağının aynı dönemde kapatıldığı anlaşılmaktadır.

---

¹⁸¹ Ahmet Nezih Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, (İstanbul: İşaret Yayınları, Eylül 2003), 881-945.

¹⁸² Ali Naci Özyalvaç, *Bir Müfettiş Raporuna Göre Erken 20. Yüzyıl İstanbul’unda Suriçi Sıbyan Mektepleri* (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010), 56-180.

¹⁸³ Kut, “İstanbul Sıbyan mektepleriyle İlgili Bir Vesika”, 352-374.

¹⁸⁴ Gültekin, “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, 7: 551.

¹⁸⁵ Vakıflar Bölge Müdürlüğü Özel Komisyon Başkanlığı’nın 30.12.1987 gün ve 1987/5 sayılı kararı.

¹⁸⁶ İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü 3.2.1988 tarih ve HAY.İŞL.H7/113-88-364 sayılı yazısı.

¹⁸⁷ TAD İstanbul Şubesi 21.3.1988 tarihli devir teslim tutanağı.

¹⁸⁸ TAD İstanbul Şubesi 06.04.1988 tarih ve 988/21 sayılı yazısı.

¹⁸⁹ TAD İstanbul Şubesi 8.7.1992 tarih ve 1992/21-161 sayılı yazısı.

¹⁹⁰ “Eminönü Soğukçeşme Zeynep Sultan Sübyan Mektebi Rölövesi”, TAD Arşivi.

Fotoğraf 35:
Sıbyan Mektebinin Derslik Bölümünün 1988 Onarımından Sonraki

Kaynak: TAD Arşivi

17.12.1998'de sona eren tahsis süresi 10 yıl uzatılmış¹⁹¹ ise de dernek, 1998'de yapıyı boşaltmıştır.¹⁹² Mektep 2012 yılına kadar boş ve kapalı tutulmuştur.¹⁹³ Mektebin kullanım hakkı, karşısında yer alan medresenin yeniden onarıma ihtiyaç duyduğu gerekçe gösterilerek 2012'de Türkiye Anıtlar Derneği'nin teklifiyle¹⁹⁴ Osmanlı Araştırmaları Vakfı'na verilmiştir.¹⁹⁵

¹⁹¹ Bakanlar Kurulu'nun 19.12.2005 tarih ve 2005/9892 sayılı kararı.

¹⁹² Bu bilgi, dernek görevlilerinden Muhammed Erdoğan Bey ile yapılan görüşmede elde edilmiştir.

¹⁹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü'nün 10.11.2011 tarih ve B.02.1.VGM.1.13.00.03/H7/113-944 sayılı yazısı.

¹⁹⁴ TAD İstanbul Şubesi, 28.02.2012 gün ve 2012/9 sayılı yazısı.

¹⁹⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü 02.04.2012 tarih ve 7200 sayılı yazısı.

Sıbyan mektebi, 2000 yılında ahşap doğramaların cilalanması, badana yapılması, yağmur oluklarının yenilenmesi gibi basit onarımdan geçmiştir.¹⁹⁶

Fotoğraf 36:

Sıbyan Mektebinin Kuzey Cepheden Görünüşü

Kaynak: TAD Arşivi

Mehmet İpşirli, camiyi tanıtan 09.07.2013 tarihli “*Bir Bani Bir Cami*” isimli programında mektebin, okul olarak hizmet vermeye devam ettiğini söylemektedir.¹⁹⁷ Ancak hem arşiv kayıtlarına hem de Osmanlı Araştırmaları Vakfı görevlilerine göre bu bilgi doğru değildir. Aslan, 2013’teki çalışmasında mektebin yerini bulamadığını belirtmiş ve Aksoy’un bilgilerinin tekrar etmiştir.¹⁹⁸

2.2.3. Sıbyan Mektebinin Mimari Özellikleri

Zeyneb Sultan Sıbyan Mektebi, fevkânî ve tek derslikli bir yapıdır. Derslik bölümü, çocukların ve kitapların rutubetten korunması, sokak gürültüsünden muhafaza olmak ve ışıktan istifade edebilmek gibi sebeplerle¹⁹⁹ üst kata yerleştirilmiştir. Alt kat depo olarak kullanılmaktadır. Mekâna giriş, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru eğimli şekilde devam

¹⁹⁶ İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 16.02.2000 gün ve 11647 sayılı kararı; Alime Şahin-Beyhan Erçağ, “Rapor”, (İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, 05.06.2002).

¹⁹⁷ Hakan Orbey, “Zeynep Sultan Camii”, *Bir Bani Bir Cami*, erişim: 28 Mart 2019, <http://ahmetsimsirgil.com/zeynep-sultan-camii/>, (06:09-06:18).

¹⁹⁸ Gül Aslan, *İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katalog Denemesi ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi* (Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, 2013), 125.

¹⁹⁹ Aksoy, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri*, 153.

eden avlu duvarındaki kapıdan sağlanmaktadır. Mermer kemerli, aynalı tonozlu ve ahşap doğramalı kapının üzerindeki kitabede H. 1183 tarihli ve Duâcızâde imzalı “*Selâmün kavlen min rabbi’r-rahîm*” ayeti yazmaktadır. Kemerin kilit taşında ise cümle kapısı ile iç avluya açılan doğu giriş kapısındakine benzer bir kabartma bulunmaktadır (Fotoğraf 37).

Fotoğraf 37:

Külliyenin Duâcızâde İmzalı Kitabenin Bulunduğu Güneybatı Giriş Kapısı

Fotoğraf 38:

Sıbyan Mektebi Giriş Revağı

Kapının açıldığı sahanlıktan hem sıbyan mektebine hem de medreseye geçilmektedir. Burada mermer üstünde başlayan korkuluklar medresenin önünden avluya doğru inen merdivenler boyunca devam etmektedir.

Yapı, taş-tuğla almaşık örgülüdür. Ancak kimi yerlerde örgü sisteminde farklılıklar görülmektedir. Mektebin üst katında, revaklı bir giriş ve kare planlı bir derslik bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli üç sütunun taşıdığı giriş revağındaki ahşap doğrama, yapıya sonradan eklenmiştir. Kemerler arasındaki gergiler oldukça incedir. Sütunların hepsinde karşılıklı olarak kapatılmış delikler vardır (Fotoğraf 38). Böylece daha önceden sütunlar arasında korkuluk olduğu varsayılarak²⁰⁰ eski fotoğraflar incelenmiştir. Bilir'in tezine ait 1982 tarihli fotoğraflarda sahanlık ile birlikte revaklı bölümde devam eden korkuluklar görülmektedir (Fotoğraf 39).

Fotoğraf 39:

Sıbyan Mektebi Giriş Revağı Sütunları Arasındaki Korkuluklar (1982)

Kaynak: Bilir, *Zeynep Sultan Camii*, Resim 3.

Bu bölümün duvarları sıva üzeri boyalı, zemini laminant parke kaplamalı, tavanı ahşap çıtalıdır. Restorasyon öncesi yapılan çalışmalarda girişteki paspas kaldırılarak zeminin, bir kenarı 17 cm olan düzgün altıgen tuğlalarla döşeli olduğu ortaya çıkarılmıştır²⁰¹

²⁰⁰ Detay İnşaat, "29 Ada- 2 Parsel Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Revize Restitüsyon Raporu", (İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 2014), 29.

²⁰¹ "Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Rölöve Raporu", (Detay İnşaat, 2013), İKVK.BKA, 385-31.01.2014, 5.

(Fotoğraf 40). Revağın ve saçak altlarının çatı kaplaması aynı olup ahşap kaplama üstü çıtalıdır.

Fotoğraf 40:

Sıbyan Mektebi Giriş Revak Bölümünün Özgün Yer Döşemesi

Revaklı girişteki çelik kapıdan geçilerek ana mekâna ulaşılır. Çalışmaya başlanılan 2018 Ocak ayında, bu bölümde restorasyondaki caminin eşyaları mevcuttu. Giriş kapısının bulunduğu kuzeybatı duvarını ahşap dolap kaplamaktaydı ve zemin seccade halı ile döşenmişti (Fotoğraf 41-42). Yapılan görüşmede imam Aziz Bakır Bey, camide devam eden çalışmalar nedeniyle beş vakit namazın ve cuma namazlarının sıbyan mektebinde kılındığını belirtmiştir. 2019 Ocak ayı itibariyle mektep onarım için boşaltılmış, camiye ait eşyalar ise bodrum kat girişinin önünde tentelerle kapatılarak oluşturulan mescid alanına taşınmıştır.

Fotoğraf 41:

Sıbyan Mektebinin Tavanı

Fotoğraf 42:
Sıbyan Mektebinin Giriş Kapısının Bulunduğu Kuzeybatı Duvarı

Odanın giriş kapısının bulunduğu cephe hariç diğer üç yönde iki sıra olmak üzere toplam 16 penceresi mevcuttur. Pencereleler, kuzeydoğu ve güneybatı duvarında üçerli, güneydoğu yönünde ise ikişerli gruplanmıştır. Dikdörtgen formda ve yalnızca dış duvarda bulunan alt sıradaki pencereleler lokma parmaklıklı ve taş sövelidir. Üst sıradakiler ise C kıvrımlı süslemelere sahip alçı revzenli pencereleler olup yuvarlak kemerli ve filgözü dışlıklıdır.

Fotoğraf 43:
Sıbyan Mektebi Derslik Bölümü Pencerelelerinin İçten Görünüşü ve Güneydoğu Duvarındaki Baca Yeri

Kaynak: VGMA

Bu pencerelelerin çevresindeki kalemişleri, eski fotoğraflarda görülmemektedir (Fotoğraf 43). Bu sebeple kalemişlerinin, özgün olmadığı ve sonraki tamirat sırasında eklendiği

düşünülmüştür. Öyle ki yapılan raspada, alt katmanlarda herhangi bir boya, sıva veya kalemişine rastlanmamıştır. Özgün halinde derslik olan bu odanın zemini, duvarı ve çatısı revak ile aynı özelliktedir. Zemindeki niteliksiz parke döşeme kaldırıldığında yapının inşasından sonraki bir döneme ait 20*20 cm ölçülerinde karosimanlarlakarşılaşmıştır.²⁰² Karosimanlar, Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlandığına²⁰³ göre bu döşemenin özgün olmayıp yapılan onarımlarda eklendiği söylenebilir.

Fotoğraf 44:

Sıbyan Mektebinin Eski Fotoğraflarda Görülen Bacası

Kaynak: D-DAI-IST-KB0635, (Snheider, A. M., 1943).

Ayrıca tavan kaplamasında yapılan raspada, mevcut çitalı tavan altında ahşap çatı konstrüksiyonuna rastlanmış ve bu nedenle de mevcut tavan kaplamasının özgünüyle aynı özellikte olduğu varsayılmıştır.²⁰⁴ Eski fotoğraflardan özgün halinin alaturka kiremit olduğu anlaşılan çatı örtüsü, günümüzde Marsilya tipi kiremittir.²⁰⁵

²⁰² Selcen Cesur, “Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Raspa Sonrası Rölöve Raporu”, (Detay İnşaat, 2015), İKVK.BKA, 5.

²⁰³ İsmi, Fransızca’daki “karo dö simon” okunuşundan gelen bu yer döşemeleri, ilk kez 19. yüzyıl ortalarında Fransa’da üretilmiş olup ithal edilerek Osmanlı coğrafyasında da kullanılmaya başlanmıştır. Çabuk temizlenebilir ve nemden koruyucu etkiye sahip olması kısa sürede yayılarak günün modası haline gelmesini sağlamıştır. Çimento, mermer tozu ve diğer minarellerle hazırlanan karışımların çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra preslenmesiyle üretilir. Aygül Uçar, “İzmir Konutlarında Karosimanlar”, *Sanat Tarihi Dergisi* 23/3 (Nisan 2014), 67-69.

²⁰⁴ Abdullah Saat-Bilgehan Akyüz, “Müdürlük Makamına Rapor”, (İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 18.08.2016), 976, 3.

²⁰⁵ “Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Restitüsyon Raporu”, (Detay İnşaat, 2013), İKVK.BKA, 384-31.01.2014, 24.

Fotoğraf 45:

Sıbyan Mektebi Derslik Bölümü Güneydoğu Duvarında Bulunan Ocağın Yeri

Tek derslikten oluşan plan tipindeki sıbyan mekteplerinde ısınma ihtiyacı, ocaklar ile sağlanmaktadır.²⁰⁶ Tarihi bilinmeyen, ancak mektebin içinde ailelerin barındığı döneme ait olduğu düşünülen bir fotoğrafta ocak bölümünde soba borusu takmak için delik açıldığı görülmektedir (Fotoğraf 43). Ayrıca 1943 tarihli fotoğrafta mektebin çatısında bir baca bulunmaktadır (Fotoğraf 44). Tüm bu verilerden hareketle yapının özgün halinde ocak olabileceği düşünülerek güneydoğu duvarında küçük bir kısım açılmıştır. Yapılan raspada 93 cm genişliğinde ve 3.48 m yüksekliğinde ocak yeri belirlenmiştir²⁰⁷ (Fotoğraf 45).

Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2019 Nisan ayında sıbyan mektebini onarımdan geçirmiştir. Bu onarımda ortaya çıkarılan ocak yeri kapatılmış, tavan kaplaması ile duvarlar üst pencerelerin etrafını dolaşan kalemışı süslemeler kapanacak şekilde boyanmıştır (Fotoğraf 46). Vakıf görevlilerinden elde ettiğimiz bilgiye göre mektep, öğrenciler için dersane olarak kullanılacaktır.

²⁰⁶Çiğdem Belgin Dikmen- Ferruh Toruk, “Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği”, *Vakıflar Dergisi* 48 (Aralık 2017): 42.

²⁰⁷ Cesur, “Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Raspa Sonrası Rölöve Raporu”, 6.

Fotoğraf 46:

Sıbyan Mektebi Derslik Bölümünün 2019 Yılı Nisan Ayında Yapılan Tamirat Sonrası Durumu

Medresenin önündeki merdivenlerle bodrum kata ulaşılmaktadır. Burada kuzeybatı yönündeki bir demir kapıdan girilen ve birbirine kemerle bağlanan iki mekân mevcuttur. Her iki hacmin de üzeri tonozla örtülüdür ve kuzeydoğu duvarında hazireye bakan birer penceresi vardır. Bu pencereler, arşiv fotoğraflarına göre sonradan açılmıştır (Fotoğraf 47). Buraların zemini laminant parke döşeli ve duvarları sıva üzeri boyalıdır. Sahanlığın altında ise girişi yarım kemer görünümüne sahip iki ayrı depo bölümü bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi şimdilerde bu alanın önü kapatılarak mescid olarak düzenlenmiştir.

Fotoğraf 47:
Arşiv Fotoğraflarında Sıbyan Mektebi

Kaynak: VGMA

Fotoğraf 48:
Sıbyan Mektebi Bodrum Katında Bulunan Depo Bölümlerinin Kuzeyden Görünüşü

Kaynak: TAD Arşivi

Demir kapıları olan depoların girişi, yarım kemerlerin önüne sonradan örülmüş duvar ile daraltılmıştır. Zeminleri şap, duvarları sıvalı ve boyalıdır. Bu küçük odaların duvar örgüsü, yapıdaki duvar örgüsünden farklı olarak yalnızca taş örgülüdür. Ayrıca bu kısımdaki büyük taşıyıcı ayağın, üzerindeki küçük sahanlığı taşımak için yapılmadığı da

açıktır. Dolayısıyla bu kısmın başka yapıya ya da başka döneme ait olma ihtimali vardır²⁰⁸ (Fotoğraf 48). Bodrum kattaki son bölümün sarnıç olduğu düşünülmektedir. Öyle ki R. 27 Eylül 1307 (M. 9 Ekim 1891) tarihli keşif defterinde “*mektepe ittisalinde mevcûd hazînedden mezkûr sebîl çeşmesine gelinceye kadar*” kurşun boru döşeneceğinden bahsetmesi²⁰⁹ bu ihtimali güçlendirmektedir. Girişi güneydoğu cephesindedir ve üzeri tonoz örtülüdür²¹⁰ (Fotoğraf 49).

Fotoğraf 49:

Sıbyan Mektebinin Alemdar Caddesi'nden Görünüşü

Yapının Zeyneb Sultan Camii sokağına bakan duvarının alt kısmında duvar örgüsü almaşıktan farklılaşarak boyutları yaklaşık 4x38 cm olan tuğla örgüye dönüşmektedir. Bu duvar örgüsü daha önce belirtilen kilisenin kalıntılarıdır²¹¹ (Fotoğraf 50). Külliyyeye yapılan her ziyarette çevre esnafının ürünlerini sergilemek maksadıyla kullandığı görülen bu duvarın, Alemdar caddesine uzanan kısmında bir pencere açıklığı yer almaktadır. Avlu duvarındaki raspada, duvarın her iki tarafından, sıvasız bölümdeki ile özdeş tuğlalar açığa çıkmıştır (Fotoğraf 51). Ortaya çıkan tuğlaların, kilise duvarına ait olduğu düşünülmektedir.²¹² Günümüzde kademeli olan ihata duvarının, restorasyon sonrası tek yöne eğimli ve sıvalı olarak yapılması önerilmiştir.²¹³

²⁰⁸ Abdullah Saat- Müge Ceyhan. “Rapor”, (İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 18.07.2014), 479, 3.

²⁰⁹ BOA, EV.MKT, 2131: 49, 25 Eylül 1307.

²¹⁰ Detay İnşaat, “Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Rölöve Raporu”, 3-4.

²¹¹ Saat- Ceyhan, “Rapor”, 2.

²¹² Cesur, “Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Raspa Sonrası Rölöve Raporu”, 7.

²¹³ Saat- Ceyhan, “Rapor”, 3.

Fotoğraf 50:
Sıbyan Mektebinin Zeyneb Sultan Sokağına Bakan Duvarı

Fotoğraf 51:
Avlu Duvarında Raspa İle Ortaya Çıkarılan Tuğla Kemerli Kısım

2.3. Zeyneb Sultan Türbesi ve Sebili

Külliyenin günümüze ulaşamayan birimleri, Zeyneb Sultan'ın türbesi ve sebildir. Gültekin'e göre 1871'de atlı tramvay için yapılan yol çalışmaları sırasında sebil yıktırılmıştır.²¹⁴ Türbenin de yine bir yol genişletme çalışmasıyla ortadan kaldırıldığını,

²¹⁴ İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938): 43; Gültekin, "Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", 7: 550.

Ülgen bildirmektedir.²¹⁵ Yıkılan türbeden alınan Sultan'ın kemikleri caminin bodrumunda saklanmış²¹⁶, 1955'te yeniden avludaki hazireye defnedilmiştir.

Vakfiyede yalnızca “*sebil-i rûh-efzâ*” olarak bahsedilmiş, mimarisini aydınlatacak hiçbir bilgiye yer verilmemiştir.²¹⁷ Çalışmanın birinci bölümünde sunulan haritalardan yalnızca Harita 1'de görülen sebil, kare planlı olup doğu cephedeki avlu duvarı üzerindedir. Türbe ise yukarıda bahsedilen üç haritada karşımıza çıkmaktadır. Bu haritalardan türbenin, Zeyneb Sultan sokağıyla Alemdar caddesinin kesiştiği köşede bulunduğu, sokağa taşacak şekilde cepheye yerleştirildiği ve sekizgen yapıda olduğu seçilmektedir (Harita 1, Harita 2, Harita 5).

Arşiv kayıtlarında türbe ve sebil duvarlarının yenilenmesi hakkında çok sayıda yazışma bulunmaktadır. Ancak türbe ve sebilin hangisinin daha önce tahrip olduğunu tespit etmeye yardımcı olacak bir kayıt bulunamamıştır. Ayverdi'nin yayınladığı haritada sebilin bulunmayıp türbeye yer verilmesi, sebilin önce yıkılıp türbenin daha uzun süre harap kaldığını düşündürmektedir. Konuyu ihtiva eden ilk belge²¹⁸, Şehremâneti'ne yazılmış olan H. 10 Receb 1288 (M. 25 Eylül 1871) tarihli tezkiredir. Bu tarih, atlı tramvayın İstanbul'a gelişine rastlamaktadır. Belgedeki ifadesiyle “*Soğukçeşme civârında Zeyneb Sultan Cami'-i şerîfinin türbesiyle su yolları mezkûr tramvay hattına tesâdüfî cihetle hedm ve harab olmuş*” olduğundan hademesi tarafından inşaatın yapılmasını isteyen bir arzuhal verilmiştir.²¹⁹ Şehremaneti Hendesehanesi'nin hazırladığı keşif defterine göre türbe, sebil ve muhafaza duvarlarının inşası 86.652 kuruşa gerçekleşecektir.²²⁰ Ancak aynı mahalde yapılmakta olan su yolları inşaatının, tamir edilmesi düşünülen türbe ve sebile yeniden hasar verebileceği düşüncesiyle tamirat, su yollarının inşaatı tamamlanana kadar askıya alınmıştır.

Uzun süre tamamlanamayan su yolları inşaatı sebebiyle harabiyeti devam eden türbenin durumundan rahatsız olan Melek Mehmed Paşa'nın torunu Mehmed Celâleddin Bey H. 11 Zilkade 1290 (M. 31 Aralık 1873) tarihinde padişaha yazdığı arzuhalde “*cenâb-ı*

²¹⁵ Ülgen, *İstanbul Camileri*, 112.

²¹⁶ Eldem, *Camilerimiz*, 97.

²¹⁷ VGM.KTDA, VGM.DEFTER, 743: 80: 217.

²¹⁸ Elbette çeşme ve su yolları daha önce de tadilattan geçmiştir. Fakat yok olmasına sebep olan yıkımdan sonraki arşiv kayıtları, konumuz için daha bir önem taşımaktadır. Önceki tamir için bk. BOA, EV.BKB, 172: 185, 17 B 1262; EV.BKB, 198: 170, 18 Ca 1263.

²¹⁹ BOA, EV.MKT, 608: 146, 10 R 1288.

²²⁰ BOA, *İrade Dahiliye* (İ.DH), 715: 50010: 2, 7 S 1290.

pâdişâhımız bu misillü ebniye-i hayriye ve müberrekenin tul müddet harab kalarak mâil-i indirâs olmuş nezd-i merâhim veft-i rahimânelerinde dahî rehîn-i cevâz olamayacağı”nı ifade etmiştir.²²¹ Bu istekten sonra Şehremaneti tamirâtı hızlandırmaya çalışsa da²²² onarım iki yıl daha beklemiştir. “*Zeyneb Sultan türbesiyle sebil ve muhafaza duvarlarının ikbâl ve inşâsı*” işi R. 6 Kânunuevvel 1291’de (M. 7 Ocak 1876) keşif bedeli üzerinden münakasaya (açık eksiltme) gidilerek 65 bin kuruşla Mardirus Kalfa’ya verilmiştir.²²³ Ancak sonraki yazışmalardan anlaşıldığına göre onarım işi, Mardirus Kalfa’dan alınıp 60 bin kuruşla vakfın mütevelliyesi Hatice Hanım’ın uhdesine verilmiştir. Hatice Hanım, aldığı 13 bin kuruşla R. 23 Şubat 1291’de (M. 6 Mart 1876) tamirata başlamış²²⁴ ama inşaata devam etmeyerek, aldığı akçeden 4166 kuruş 27 parayı zimmetine geçirmiştir. Bu sebeple zimmetindeki paranın tahsil edilmesine ve inşaattan el çektilmesine karar verilmiştir. Arşivdeki çok sayıda belgede bu durum tekrar tekrar anlatılmaktadır.²²⁵

Kayıtlarda tramvay hattının inşası sırasında yıkılan duvarların, Almanya İmparatorunun İstanbul’u ziyaretinden²²⁶ önce Padişah ve Evkaf Nezâreti’nin emriyle yaptırıldığı²²⁷ yazmaktadır ki bu durum yukarda bahsi geçen Hatice Hanım eliyle yapılacak tamirin gerçekleştirilmediğini göstermektedir. Yenileme neticesinde bir kısmı sokakta kalan birkaç asırlık çınar ağacını korumak amacıyla sokakla avlu duvarı arasına bir kemer inşa edilmiştir. Kemerin ve iki yönden duvarın tazyikinde kalan çınar ağacı zamanla çürümeye yüz tutmuştur.²²⁸ Hıfzıssıhha heyeti müfettişi Albay Osman Bey ve Hazine kalfalarından Velizer Kalfa’nın hazırladıkları raporlarda²²⁹, duvarlar ile kemerin tazyik eden kısımlarının yıkılmasını gerekli görmüşlerse de tahkik memuru Ali Efendi’nin raporu²³⁰

---

²²¹ BOA, İ.DH, 715: 50010: 3, 11 Za 1290.

²²² BOA, İ.DH, 715: 50010: 4, 18 Za 1290.

²²³ BOA, İ.DH, 715: 50010: 5, 7 Z 1292; İ.DH, 715: 50010: 6, 24 Za 1292.

²²⁴ BOA, EV.MKT, 2131: 70.

²²⁵ BOA, EV.MKT, 2131: 54, 16 Za 1309; EV.MKT, 2131: 70; EV.MKT, 2131: 73, 8 Z 1310; EV.MKT, 2131: 78, 19 R 1313; EV.MKT, 1390: 332, 20 S 1305; İ.ŞD, 117: 7006: 1, 24 B 1309; İ.ŞD, 117: 7006: 2, 2 N 1309.

²²⁶ Alman imparatoru Wilhelm II, Türk-Alman dostluğu ve işbirliğine önem vererek memleketimizi üç kez ziyaret etmiştir. Konuyla ilgili olan ve kayıtlarda bahsedilen ziyaret, tarihlerin uyumu açısından 2 Kasım 1889’da gerçekleşen ilk ziyaret olmalıdır. Bk. Bedi Şehsuvaroğlu, “Almanya İmparatoru II. Wilhelm’in Yurdumuzu Ziyaretleri”, *Hayat Tarih Mecmuası* 6 (Temmuz 1936): 21.

²²⁷ BOA, EV.MKT, 1567: 288, 11 Kânunusâni 1305.

²²⁸ BOA, EV.MKT, 1567: 282, 14 N 1306.

²²⁹ BOA, EV.MKT, 1567: 276, 8 Şubat 1304; EV.MKT, 1567: 284, 27 Haziran 1305.

²³⁰ BOA, EV.MKT, 1567: 286, 30 Haziran 1305.

dikkate alınmış; avlunun temizliği, camide muhacirlerin bulunması ve başka sebeplerle²³¹ duvar yıktırılmayarak, çınar ağacının caddeye taşan dallarını kesmekle²³² yetinilmiştir.

Tramvayın İstanbul'a gelişinden yaklaşık yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen hala türbe ve sebilin tamir edilmediği Şûrâ-yı Devlete havale buyurulan H. 24 Receb 1309 (M. 23 Şubat 1892) tarihli tezkireden anlaşılmaktadır.²³³ Hatice Hanım'a bırakılan ancak yarım kalan onarımdan beri geçen süre içinde cami ve hünkâr mahfili de tamire muhtaç hale gelmiş ve yeni yapılan keşifte bunların tamirat masrafları da belirlenmiştir. Cami ve mahfilin tamirâtı için 18.390 kuruş 25 para, türbenin yeniden inşası için 44.806 kuruş 30 para, sebilin inşası için 8.186 kuruş para, yani toplamda 71.384 kuruş masraf çıkarılmıştır. Tamirat işi, münakasada 64.750 kuruş teklif veren Predoromoz (?) Kalfa'ya verilmiştir.²³⁴

Hatice Hanım'ın yapacağı tamirat için ayrılan 60.000 kuruştan geriye kalan 51.660 kuruş sonraki onarımlarda kullanılmak üzere Evkaf Hazinesi'ne teslim edilmiştir. Ancak yeni keşifle cami ve mahfil de onarıma dâhil olmuş ve masraflar hazinedeki paradan 13.000 kuruş fazla çıkmıştır. Fazla çıkan bu miktar, padişahın emri üzerine Şehremaneti tarafından karşılanacaktır.²³⁵

Tamirat uzun bir süre daha başlamamış olmalı ki yeni eklemelerle birlikte tamirat masrafları 115.435 kuruşa yükselmiştir.²³⁶ Predoromoz Kalfa'nın imzaladığı ve *"bir kıta keşf-i evvel defterinde muharrer evsâf ve eşkâl üzre bi'l-rızâyıla noksan ta'mirat-ı mezkûrayı kabul eyledim ve hâric-i ez-keşf vakfa muzır ve gayr-ı nâfi fazla bir şey ilâve etmeyeceğim şayet vakfa nafi' fazla bir şey yapar isem vakfa teberru olacak"* dediği R. 19 Haziran 1311 (H. 1 Temmuz 1895) tarihli taahhütname senedine göre R. 23 Temmuz 1310'da (M. 4 Ağustos 1894) bir kıta keşf-i evvel defteri hazırlanmıştır. Belirlenen meblağın 80 bin kuruşu malzeme, 30.435 kuruşu ise işçilik ücretidir. Taahhütname gereği kalfaya verilecek ücretin dörtte biri peşin, dörtte ikisi onarım sırasında, kalan dörtte biri de iş tamamlandıktan sonra ödenecektir.²³⁷ Masrafların 43.724 kuruşunu Şehremaneti;

²³¹ BOA, EV.MKT, 1567: 288, 8 Ağustos 1305.

²³² Kesim masrafı 131 kuruştur. BOA, EV.MKT, 1567: 280, 21 Mart 1305.

²³³ BOA, İ.ŞD, 117: 7006: 1, 24 R 1309.

²³⁴ BOA, EV.MKT, 2131: 47; EV.MKT, 2131: 49; EV.MKT, 2131: 54; EV.MKT, 2131: 70; EV.MKT, 2131: 71; EV.MKT, 2131: 72; EV.MKT, 2131: 73; EV.MKT, 2131: 74; EV.MKT, 2131: 76.

²³⁵ BOA, İ.ŞD, 117: 7006: 2, 2 N 1309; DH.MKT, 1943: 67: 1, 11 Nisan 1308; EV.MKT, 2131: 54, 16 Za 1309; EV.MKT, 2131: 70, 4 Ra 1310; EV.MKT, 2131: 73, 8 Z 1310; EV.MKT, 2131: 78, 19 R 1313.

²³⁶ EV.MKT, 2131: 75, 9 Ağustos 1310; EV.MKT, 2131: 76; EV.MKT, 2131: 77, 28 S 1313; EV.MKT, 2131: 78, 19 R 1313.

²³⁷ EV.MKT, 2131: 68, 19 Haziran 1311.

kalanını, vakfın ileride zuhur edecek gelirlerinden mahsub olunmak üzere ta'vîzen Evkaf hazinesi verecektir.²³⁸

Külliyeye ait en eski fotoğraf olan ve yukarda yer verilen atlı tramvay raylarının görüldüğü Fotoğraf 3'de türbe ve sebil yoktur. Avlu duvarları çınar ağacını da içine alacak şekilde, bugünkü vaziyetinden farklı olarak caddeye doğru taşkındır. Sıbyan mektebi ve cami hasarlı gözükmekte, ancak duvarlarda tahribat bulunmamaktadır. Tramvay hattının Alemdar caddesinden geçtiği 1871'den günümüze kadar, külliye'nin avlu duvarının, birçok kez yıkılıp yeniden inşa edildiği fotoğraf ve haritalardan görülmektedir.

2.4. Alemdar Paşa Medresesi

Sahn-ı seman adıyla anılan İstanbul'daki ilk medreseleri Fatih Sultan Mehmed yaptırmıştır.²³⁹ O'ndan sonra gelen Sultan Bayezid Amasya ve Edirne ile birlikte İstanbul'da da içinde medreselerin olduğu külliyeler inşa ettirmiştir. 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın zengin uygulama alanı bulduğu klasik dönem medrese mimarisinin ardından 17. yüzyıl ile pek hissedilmese de ayrıntılarda kendini gösteren bir değişim süreci yaşanmıştır. Lale devri ve yüzyılın devamında, artık batı etkisi mimari ve süslemede belirginleşmiştir. Eğitim ve öğretimdeki reform hareketleri, 19. yüzyıl son dönem Osmanlı medrese mimarisinin hızını kesmiş ve az sayıda örnekle neticelenen bu mimari yapı tipi, yerini Cumhuriyet devri okullarına bırakmıştır.²⁴⁰

20. yüzyıl medrese örneklerinden olan ve külliyyeye sonradan eklenen Alemdar Paşa medresesi, yukarıda verilen ve külliyyeyi içeren haritalardan ilk olarak 1904 tarihli Goad haritasında karşımıza çıkmaktadır (Harita 3).

Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nden yazılan hulasâda, Vânî Efendi medresesinin bulunduğu alanda ticari yapılar inşa edileceğinden medresenin, Zeyneb Sultan Camii avlusunda yapılmasına karar verildiği ve gereken işlemlerin Evkaf Mahkemesi tarafından yürütüleceği belirtilmektedir.²⁴¹ Medrese için yapılan keşif sonunda inşaat bedeli,

---

²³⁸ BOA, EV.MKT, 2131: 26, t.s.

²³⁹ Ergin, *Maarif Tarihi 1-2*, 97.

²⁴⁰ Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999), 19-20.

²⁴¹ BOA, EV.MH.TİK, 106: 274, t.s.

mecidiye 19 kuruş hesabıyla 151.421 kuruş 40 santim olarak belirlenmiştir.²⁴² 145.171 kuruş 44 santim üzerinden münakasaya gidileceği gazetelerde ilan edilmiş ve münakasaya girmek isteyenlerden yüzde 10 teminat akçesiyle Evkaf Nezâreti İnşaat ve Tamirat İdaresi'ne başvurmaları istenmiştir.²⁴³ Bu fiyata talipli çıkmayınca teminat yüzde beşe indirilerek başvuru süresi iki kez uzatılmıştır.²⁴⁴ Belirlenen süre içinde başka talipli olmadığından medresenin yapımı Ocak 1911'de mecidiye 19 kuruş hesabıyla 140 bin kuruşa mimar Aleksî Efendi'ye verilmiştir.²⁴⁵ Medresenin, çizimleri 1911'de tamamlanan Alman Mavileri haritasında ayrıntılı olarak yer bulması, aynı yıl içinde bitirildiğini göstermektedir.

Islahı düşünülen medreseleri tek çatı altında toplamak için kurulan *Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi* faaliyete geçmeden önce medreselerden hangilerinin kadro dâhilinde olacağını tespit etmek amacıyla 1914 senesi Ağustosunda tüm İstanbul medreseleri kontrol edilerek raporlar hazırlanmıştır. *Ders Vekâleti Medrese ve Müderris Defteri*'nde yer alan raporda Vâlide Sultan Medresesi²⁴⁶ "*Vâlide Sultan nâm-ı diğer Vâni*" olarak zikredilmiştir. Medreselerin, buldukları bölgelere göre sıralandığı²⁴⁷ defterde, "*Medrese-i Vâlide Sultan kurb-ı Bağçekapusu*"²⁴⁸ mührüyle ve Hamidiye Medresesi'nden sonra kayd edilen Vâlide Sultan Medresesi için, "*Soğukçeşme'de Zeyneb Sultan Câmî'-i şerifi içinde*" denilmesi, medresenin, raporun hazırlandığı 1914'te veya öncesinde Zeyneb Sultan Külliyesine taşındığını göstermektedir. Bu meseleye açıklık getirecek en kapsamlı bilgiler, Kütükoğlu'nun *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* adlı kitabında bulunmaktadır. Kütükoğlu çalışmaları sırasında Başbakanlık Arşivi'ndeki Plan-Proje-Krokiler içinde Valide Sultan Medresesi'ne ait 1905 ve 1909 tarihli iki plana ulaşmıştır. Ancak bu planlar ile yukarıda ayrıntısı verilen 1914 tarihli defterde tarif edilen plan arasındaki farklılığı göz önünde bulundurarak Bağçekapısı'ndaki Valide Sultan

²⁴² BOA, EV.MH.TİK, 103: 197, 20 Teşrinievvel 1326.

²⁴³ BOA, EV.MH.TİK, 106: 304, t.s.

²⁴⁴ BOA, EV.MH.TİK, 106: 38, 24 Teşrinisâni 1326; EV.MH.TİK, 106: 40, 13 Kânunuevvel 1326.

²⁴⁵ BOA, EV.MH.TİK, 106: 36, t.s.; EV.MH.TİK, 107: 96, 20 Kânunuevvel 1326.

²⁴⁶ Valide Sultan medresesi, Zeyneb Sultan Camii avlusundaki yerine taşınmadan önce Bağçekapısı'nda Alâeddin mahallesinde bulunmaktadır. Bu medresenin de içinde bulunduğu külliyenin inşası H. 13 Receb 1006'da (M. 19 Şubat 1598) III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından başlatılmış ancak IV. Mehmed'in annesi Turhan Valide Sultan tarafından bitirtilmiştir. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 57.

²⁴⁷ Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 59, n188.

²⁴⁸ 1886 senesinde Şeyhülislâmlıkca hazırlanan Dersa'âdet'deki Medâris-i İlmiyyede Bulunan Talebenin Müfredât Defteri'nde de benzer şekilde "*Vâlide Sultân der kurb-ı Bâb-ı Bağçe Medresesi*" olarak anılmaktadır. Bk. Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*, 862.

Medresesi'nin, Gülhane parkı karşısına 1909-1914 yılları arasındaki bir tarihte taşınmış olduğunu savunmaktadır.²⁴⁹

Raporda, medresenin o günkü durumu tasvir edilmiştir. Yeni yapıldığı için iyi durumda olduğu belirtilen medresenin fevkanî ve yeni 10, tahtânî ve zemine bitişik 5, toplamda 15 odası ile kiler, çamaşırhane, gusülhane gibi müştemilatı mevcuttur. Mahalle arasında kalan, evler ve cami ile çevrili medresenin çukur bir mahalde olmasından dolayı alt katların pek ışık almadığına ve nemli olduğuna dikkat çekilirken abdesthanelerin odalarla aynı koridorda ve karşılıklı olması da fennî açıdan sakıncalı görülmüştür. Medrese, teftiş sırasında 10 tanesi hariçte ikamet eden 25 kadar talebeye sahiptir. Bir iki mahzur ortadan kaldırılsa talebenin iskânına müsait görülmüştür. R. 20 Ağustos 1330 tarihli raporda yer alan “*kadro dâhili*” notundan medresenin yeni kurulacak Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi'nde yer alacağı anlaşılmaktadır.²⁵⁰

Medresenin tarihçesinde, “*Medresetü'l-Vâizin*” in bu binada açıldığı ayrı bir tartışma konusudur. Ergün ve ondan nakleden Kütükoğlu, Sultan Mehmed Reşad devrinde Evkaf Nezâretince irşad vazifesini yürütecek kimseler yetiştirmek amacıyla kurulan Medresetü'l-Vâizin'in²⁵¹ 28 Aralık 1912'de Soğukçeşme'deki bu medresede açılıp daha sonra buradan Bayezid Medresesi'ne taşındığı bilgisine yer vermektedir.²⁵² Ancak Aydeniz, konu hakkında yaptığı yakın tarihli araştırmasında, Ergin'den intikal ederek²⁵³ tekrarlandığını söylediği literatürdeki bu yanlışlığı, *Tanin* gazetesinde bir ay arayla yayınlanan iki habere dayandırarak ortaya koymaktadır. Gazetede yayınlanan ilk haberde Medresetü'l-vâizin'in açılışının Muharrem ayında gerçekleştirilmesine karar verildiği ve medresenin Bayezid veya Nuruosmaniye civarında olacağı yazmaktadır. R. 16 Kânunuevvel 1327 (M. 29 Aralık 1911) tarihli açılış haberinde ise Medresetü'l-vâizin'in saat 11 civarında başta Evkaf-ı Hümâyun Nâzırı ve Meşihat Müsteşarı olmak üzere birçok

---

²⁴⁹ Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 59.

²⁵⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, “Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 7/ 1-2 (1978): 45.

²⁵¹ Tuğba Yalçın Aydeniz, “Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vâizin”, *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri* 25-26 Mayıs 2015, Ed. Feridun Emecen, (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2015), 604.

²⁵² Mustafa Ergün, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30/1-2 (1982): 86; Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 59.

²⁵³ Ergin, eserinde Medresetü'l-Vâizin'in yeri hakkında bir bilgi vermemektedir. Ergin, *Maarif Tarihi* 1-2, 160-161.

kişinin katıldığı bir törenle Bayezid Medresesi'nde açıldığı belirtilmektedir. Bu durumda Medresetü'l-vâizîn hiçbir zaman Soğukçeşme'deki bu medresede bulunmamıştır.²⁵⁴

Alemdar Mustafa Paşa'nın kabrinin külliyesinin haziresine nakliyle birlikte medresenin, Alemdar Medresesi olarak anılmaya başlandığı görülmektedir. 1918 yılında yangınzedelerin barındığı, yukarıda bahsi geçen raporun sonuna düşülen notta yazmaktadır.²⁵⁵

Medresenin, okul olarak hizmet vermeden önce Ressamlar Cemiyeti tarafından kullanıldığı R. 7 Teşrînievvel 1341 (M. 7 Ekim 1925) tarihli tezkireden anlaşılmaktadır. Tezkirede “*Türk mefkûresinden doğan millî san'atımızın her vecihle inkişâfını te'mîne hâdim olmak üzere teşekkül etmiş bulunan*” Ressamlar Cemiyeti'nin kendisine mahsus bir binası bulunmadığına dikkat çekilerek medresenin, cemiyetin kullanımına verilmesi istenmiştir.²⁵⁶ Maârif Vekâleti, “*Zeyneb Sultan Câmî' yanındaki ufak medresenin müzelere kurbiyeti ve Gülhane Parkı'na nâzır olması dolayısıyla resimle meşgul san'atkârlar için merkez ittihaz edilmek üzere Ressamlar Cem'iyeti'ne terk ve tahsisini*” uygun görmüştür.²⁵⁷

2.4.1. Cumhuriyet Dönemi Onarım Faaliyetleri

Kütükoğlu Valide Sultan medresesinin, Zeyneb Sultan Camii avlusuna, yani Alemdar Paşa medresesine taşındık sonra R. 1339'da (M. 1923) onarım gördüğünü nakletmektedir.²⁵⁸ Ancak bu onarımın içeriği hakkında bir bilgiye erişilememiştir.

İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nde yapılan araştırmalar sonucunda 1929-1970 tarihleri arasına ait ve Alemdar İlkokulu adıyla kayıtlı diploma defterlerine ulaşılmıştır (Fotoğraf 53). Yapı, 1970'de yangın ile harap olana kadar ilkokul olarak hizmet vermiştir. Yangın sonrasında ilkokul, Cevri Kalfa İlkokulu'na nakledilmiştir. Ulaşılan diploma defterleri de burada bulunmaktadır.

²⁵⁴ Aydeniz, “Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vâizîn”, 604-607.

²⁵⁵ Kütükoğlu, “Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye”, 45.

²⁵⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30: 10: 192: 313: 15: 3, 7 Teşrînievvel 1341.

²⁵⁷ BCA, 30: 10: 192: 313: 15: 2, 27 Teşrînievvel 1341.

²⁵⁸ Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, 59.

Fotoğraf 52:

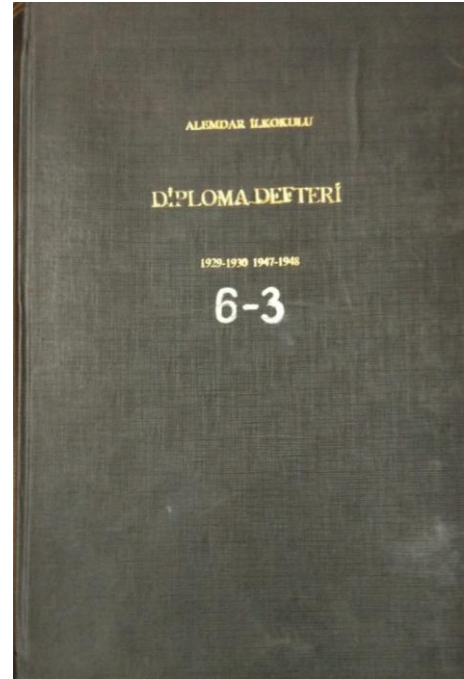
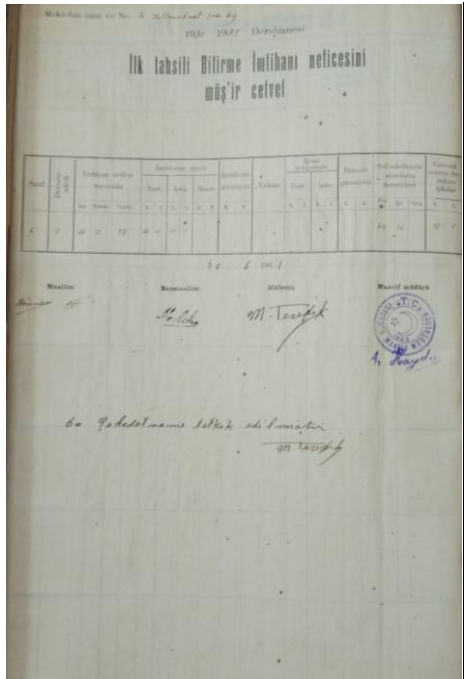
Eski Bir Fotoğrafta Alemdar Paşa Mektebinin Zeyneb Sultan Sokağında Görünüşü

Kaynak: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Arşivi

Fotoğraf 53:

Alemdar İlkokulu'nun 1929-1930 Eğitim Yılı Diploma Defteri

Kaynak: Cevri Kalfa İlkokulu Arşivi

Türkiye Anıtlar Derneği, 1990'da medreseyi restore etmek istemiş²⁵⁹ ve hazırladığı proje uygun bulunmuşsa da²⁶⁰ bu girişim netice vermemiştir. 1995'te medresenin kız kuran

²⁵⁹ İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 30.03.1989 tarih ve 95/491 sayılı yazısı.

²⁶⁰ İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2.5.1990 tarih ve 1758 nolu kararı.

kursu olarak kullanılmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsisi düşünülmüştür.²⁶¹ Ancak bu tahsis gerçekleşmemiştir.

Fotoğraf 54:
Medresenin 1997 Onarımı Öncesindeki Durumu

Kaynak: TAD Arşivi

1970'den sonra uzun zaman harap vaziyette kalan medresenin metruk hali bu manzarayı gören vatandaşları da üzmüş, valiliğe konu hakkında şikâyet dilekçesi yazılmıştır.²⁶² 7 Mayıs 1996 tarihli raporda, yapının tüm kapı ve pencere doğramalarının tamamen özelliklerini kaybederek yerlerinden söküldüğü, tüm binanın duvarlarında yer yer

²⁶¹ İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 24.1.1995 tarih ve B.02.1.VGM.1.13.00.06.212. (3407)113-2.111.95 sayılı yazısı.

²⁶² İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Fuat İbrahimağaoğlu'na ait 6.12.1995 tarihli dilekçe.

çatlaklar meydana geldiği, iç ve dış duvarlarının döküldüğü belirtilmiştir²⁶³ (Fotoğraf 54). Medresenin kullanım hakkı, Bakanlar Kurulu'nun 25.12.1996 tarihli kararı ve her türlü bakım ve onarımının yapılması şartıyla Osmanlı Araştırmaları Vakfı'na verilmiştir.²⁶⁴

Fotoğraf 55:

Medresenin 1997 Yılındaki Onarımına Ait Fotoğraflar

Kaynak: TAD Arşivi

Medresenin restorasyonu, Osmanlı Araştırmaları Vakfı tarafından 1997'de yaptırılmıştır (Fotoğraf 55). Vakfın görevlileri, medreseyi teslim aldıklarında pek çok yerinin yıkık vaziyette bulunduğunu, bodrum kata yığılan çöpler nedeniyle odaların kapılarının açılmadığını ve bu sebeple alt kata pencerelerden giriş yapıldığını, çöplerin nerdeyse tavana ulaşacak seviyeye geldiğini ve bazı kimselerin, medrese odalarında izin almadan

²⁶³ İlyas Bozkurt- Yılmaz Ersop- İbrahim Çıralı, "Rapor", İKVK.BMA, 2461- 11.09.96.

²⁶⁴ 25.12.1996 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı.

ikamet ettiğini aktarmaktadırlar. Yapı halen Osmanlı Araştırmaları Vakfı'nın kullanımındadır.

2.4.2. Medresenin Mimari Özellikleri

Alemdar Paşa medresesi, bodrum ve zemin katlı bir yapı olup arazinin meylinde dolayı bodrum kat batı cephesinden algılanamamaktadır. Zemin ve bodrum katta olmak üzere iki giriş kapısı vardır. Zemin kat girişi, sıbyan mektebinin revaklı giriş kapısının karşısındadır. Bu kapının önünden inen yirmi bir basamaklı merdivenle avluya geçilmektedir. Bodrum katta, kuzeydoğu cephede bulunan diğer giriş kapısına ise avlu tarafından, iki yönlü ve parmaklıklı merdivenle ulaşılmaktadır (Fotoğraf 56-57).

Fotoğraf 56:

Medresenin Güneydoğu Giriş Kapısı

Güneydoğu cephedeki ahşap giriş kapısı, sivri kemerli ve alınlık bölümü çıtalıdır. Kapıdan girildiğinde altı basamaklı mermer merdiven ve merdivenin ardında odaların sıralandığı bir koridor ile karşılaşılmaktadır. Zemin katta toplam yedi oda bulunmaktadır. Bunlardan dördü koridorun başında, ikisi koridorun sonunda ve simetrik vaziyettedir. Yapının aslında, bodrum kata inen merdivenlerin karşısındaki odanın simetriğinde bir oda bulunduğu, kapatılan kapı izinden anlaşılmaktadır. Laminant parke yer döşemesi, zemin kat boyunca aynıdır. Eski raporlarda volta döşeme ve iki kat olarak tarif edilen tavan²⁶⁵ günümüzde asma alçı tavanıdır. Duvarlar alçı sıva üzeri boyalıdır (Fotoğraf 58).

²⁶⁵ Bozkurt- Ersop- Çıralı, "Rapor", İKVK.BKA, 2461-11.09.96.

Fotoğraf 57:
Medresenin Bodrum Kat Girişi

Zemin kattan bodrum kata geçiş ahşap merdivenlerle sağlanmakta ve bu merdivenler bodrum kat giriş kapısının da bulunduğu bir sahanlığa açılmaktadır. Buradan bir kapı ile bodrum kat odalarının, tuvalet ve mutfak alanının sıralandığı koridora ulaşılmaktadır (Fotoğraf 59-60).

Fotoğraf 58:
Medresenin Zemin Kat Koridoru

Fotoğraf 59:
Medresenin Bodrum Kata İnişi Sağlayan İç Merdivenleri

Fotoğraf 60:
Medrese Bodrum Kat Sahanlığı

Bodrum katta yedi oda, tuvaletler, depo ve ayrı bir kapısı olmayan mutfak bulunmaktadır. Cami avlusuna bakan odalardan biri vakfin görevlilerince kullanılmakta, diğer odalar depo vazifesi görmektedir. Tuvaletler ve mutfak sokağa bakan cephededir. Bu katın zemin döşemesi ve sıvası zemin kat ile aynıdır (Fotoğraf 61).

Fotoğraf 61:
Medrese Bodrum Kat Koridoru

Yapının dört cephesinde bulunan meşeden yapılmış toplam 30 pencerenin 16'sı zemin katta, 14'ü bodrum katta yer almaktadır. Bodrum kat pencerelerinin sokağa bakan 6 tanesi, aydınlatma penceresi niteliğindedir. Diğer bodrum kat pencereleri dikdörtgen olup zemin kat pencereleri ise sivri kemerlidir ve hepsinde parmaklık bulunmaktadır. Dikdörtgen pencerelerin üstü ile kemerli pencerelerin alınlık kısmı çitalıdır. Dört cephede katlar arasını ve zemin kat pencerelerinin çevresini, bir silme dolaşmaktadır. Kiremit döşeli çatının saçak altı ahşap kaplamadır ve güneydoğu ile kuzeybatı tarafında baca bulunmaktadır.

1997 onarımında dış cephenin sıva ile kapatılması yapıda kullanılan malzeme tespitini zorlaştırmaktadır. Ancak eski fotoğrafların yardımıyla duvar örgüsünün bodrum katta pencere üstü hariç moloz taş, zemin katta ise tuğla olduğu söylenebilir. Zeyneb Sultan sokağına bakan bodrum ve zemin kat pencerelerinin arasında tuğla kemerler olduğu da görülmektedir (Fotoğraf 62).

Fotoğraf 62:
Medresenin Duvar Örgüsü

Kaynak: TAD Arşivi

Geçirdiği yangın sonrasında uzun süre metruk kalan medresenin iç duvarları, pencereleri, çatısı, tavan ve yer döşemeleri yenilenmiştir. Günümüzde katlarda bulunan oda sayılarının 1914 tarihli rapordan farklı olması, yapılan onarımlarda odaların ölçülerinin değiştirildiğini göstermektedir.

2.5. Zeyneb Sultan Camii Haziresi

Bir önceki bölümde sunulan kaynaklardan cadde üzerindeki çınar ağacına kadar ulaştığı tespit edilen hazire, külliye bahçesinin caddeye bakan tarafındadır. Ülgen, harimin bir kısmının “*tramvay şirketi tarafından yolun genişletilmesi esnasında Şehremaneti marifetiyle*” 5460 altın lira karşılığında R. 27 Teşrinievvel 1329’da (H. 9 Kasım 1913) istimlak edildiğini yazmaktadır.²⁶⁶ Hazirenin, Erten ve Güvelioğlu tarafından yapılan iki ayrı katalogunda, birkaç mezar taşında okuma farklılığı bulunmakla birlikte mezar sayısı da aynı değildir. Güvelioğlu, haziredeki toplam mezar sayısını, 66’sı kadın ve 47’si erkek olmak üzere 113 olarak kaydetmektedir.²⁶⁷ Erten’in katologunda bunlara ilave olarak Ayşe Hatun’a ait 1813 ve Derviş İdris Baba’ya²⁶⁸ ait 1810 tarihli iki mezar taşı daha tespit

---

²⁶⁶ Ali Saim Ülgen, “Zeynep Sultan Camii hakkında bilgi”. No: TASUDOC1471002.

²⁶⁷ İshak Güven Güvelioğlu, *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*, (İstanbul: TAD Yayınları, 2008), 35.

²⁶⁸ Erten’in katologunda bu mezar taşı Derya Ser Baba olarak okunmuştur. Bk. Oğuz Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, (Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 2003), 197-198.

edilmiştir. Hazireye, başta Zeyneb Sultan ve eşi Melek Mehmed Paşa olmak üzere silahtar, kapıcıbaşı, müsahib, hazinedar, kâtib, şehremini, arpa emini, kethüda, harem ve Enderun ağaları gibi saray görevlileri ile çok sayıda cariye ve kalfa defnedilmiştir.²⁶⁹

Fotoğraf 63:

Mihrabın Güneyinde Bulunan Hazire Alanı

Hazireye ilk defnedilen kişi 1774'te vefat eden ve külliye adını veren Zeyneb Sultan'dır. H. 1281/M. 1864 tarihli en yeni mezar ise, Şekerci Mustafa Ağa'nın kızı Zehra Hanım'a aittir. Yani Erten'in kataloğu esas alındığında hazirede doksan yıllık bir sürede 115 mezar oluşmuştur. Bunların 34 tanesi 18. yüzyıla, 81 tanesi de 19.yüzyıla tarihlidir. Erten, 2003 yılında yaptığı çalışmasında mezar taşlarının yüzde doksanının iyi durumda olduğunu bildirmektedir.²⁷⁰ 2018 Ocak'tan 2019 yılı Nisan'ına kadar camiye yapılan ziyaretlerde, sıbyan mektebinin zemin katındaki duvara dayanmış şekilde çok sayıda mezar taşı parçası bulunduğu görülmüştür. Devam eden restorasyon sebebiyle bu taşları inceleme fırsatımız ve iznimiz olmamıştır.

²⁶⁹ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 32.

²⁷⁰ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 23-24.

Fotoğraf 64:
Sıbyan Mektebinin Güneyinde Bulunan Hazire Alanı

Günümüzde üç bölümden oluşan hazirede asıl gömü alanı mihrabın güney tarafında, cami sıbyan mektebi ve avlu duvarı arasında kalan 26.5×27.70×16.35 metre ölçülerindeki üçgenimsi bölgedir (Fotoğraf 63). Bu alanda en eskisi H. 1192/M. 1778, en yenisi H. 1281/M. 1864 tarihli 99 tane mezar bulunmaktadır. Bunun dışında hazire, iki küçük alana daha yayılmıştır.²⁷¹ Bunlardan ilki sıbyan mektebinin güneydoğusunda kalan üçgen bir çıkıntı üstündeki alandır. Burada Melek Mehmed Paşa ve Zeyneb Sultan'ın mezarları ile birlikte 12 adet mezar vardır (Fotoğraf 64). Diğer alan, caminin sebil yanındaki avlu giriş kapısının hemen solundadır. Alemdar Mustafa Paşa'nın ve Defterdar Tahsin Efendi'nin II. Meşrutiyetten sonra Yedikule'den nakledilen kabirleriyle Alemdar'ın kethüdası Sadriâli Mustafa Refik Efendi²⁷² ve Derviş İdris Baba'nın mezarları bu bölümdedir²⁷³ (Fotoğraf 65).

²⁷¹ Güvelioğlu hazireyi iki bölüm olarak kabul etmiştir.

²⁷² Haluk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri, Abideleri, Çeşmeleri*, (b.y., Cumhuriyet Gazetesi, t.s.), 224.

²⁷³ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 21-23.

Fotoğraf 65:

Alemdar Mustafa Paşa'nın Kabrinin Bulunduğu Küçük Hazire Alanı

Kaynak: (<https://egoistokur.com/tilkiye-sormuslar-kurnazlik-mi-bilgi-mi/>)

Hazire alanının darlığı sebebiyle mezarlar birbirine çok yakındır. Bunun asıl nedeni, yapılan müdahalelerle küçültülen haziredeki mezarların, diğer kısımlara aktarılmasıdır. Mezar taşlarının konumlarındaki değişim, arşivdeki fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Bu fotoğraflarda kabirlerin arası hem daha seyrek hem de baş ve ayak şahideleri caddeye doğru döndürülmüştür. Ayrıca hazire duvarı, mezar taşlarının dışardan görünmesine müsaade edecek kadar alçaktır (Fotoğraf 66).

1989'da sıbyan mektebini kullanmakta olan Anıtlar Derneği'nce kabristan temizlenmiştir.²⁷⁴ Bu çalışmada mezarlık içinde bulunan ve yıllarca birikmiş olan artık malzemeler çıkarılmış, yıkık halde bulunan çevre duvarları düzenlenmiş, mevcut mezarlar kırıkları da eklenerek tamir edilmiştir. Ayrıca mektebin bodrumundaki çöplerin atılması sırasında buradan çıkan taşlar mezarlıkta değerlendirilmiştir.²⁷⁵

²⁷⁴ TAD İstanbul Şubesi 11.01.1989 tarih ve 1989/21 sayılı yazısı.

²⁷⁵ TAD İstanbul Şubesi 25.11.1988 tarihli sözleşme metni.

Fotoğraf 66:
Arşiv Fotoğraflarında Zeyneb Sultan Haziresi

Kaynak: VGMA

2.5.1. Mezar Tipleri ve Süslemeleri Yönünden Zeyneb Sultan Camii Haziresi

Zeyneb Sultan Camii haziresinde farklı mezar tipleri görülmektedir. Sayıca en fazla olanı pehle taşı²⁷⁶ mezarlardır. 101 adet pehleli mezarın muhtemelen yarısına yakını 1983 onarımında elden geçmiş olmalıdır ki bunlar mermer yerine bol deniz kabuğu içeren çimentodan yapılmıştır. Yağmur sularının toprağa inmesini sağlamak ve çiçek dikmek

maksadıyla pehle taşlarının ortasında değişik ölçülerde ve formlarda oyuklar açılmıştır. Hazirede, üç çeşidi olan lahit mezar tipinin yalnızca tekne lahit türüne rastlanmaktadır. İkiisi çocuk ve üçü erkek olmak üzere toplam beş adet mezar bu tiptedir. Genelde zengin kimselere ait olduğu düşünülen bu mezarların biri Alemdar Mustafa Paşa'nın, biri Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın oğlu Abdülkadir Bey'in, diğeri ise Şehremini İbrahim Efendi'nindir. Ayrıca Zeyneb Sultan Camii haziresinde, değişime uğrayarak günümüzdeki mezar tipine dönüşen çerçeveli mezarlardan dört örnek ve en basit mezar tipi olan toprak mezarlardan da beş örnek bulunmaktadır.

Fotoğraf 67:

Dilruba Kalfa'ya Ait Mezar Taşı

Kaynak: İKVK.BMA, “Zeynep Sultan Camii Hazireleri” Fotoğraf Albümü, 121.

Mezar taşı kitabelerinin yazımında sülüs, nesih ve talik yazılarının celileri kullanılmakla birlikte bunlardan en çok sülüs yazı tercih edilmiştir. H.1206 tarihli Dilruba Kalfa'nın mezar taşında, kitabenin ilk üç satırı talik ile yazılıp sonraki altı satır nesih ile devam edilerek farklı bir örnek ortaya konmuştur²⁷⁷ (Fotoğraf 67). Kitabelerin dokuzunda

²⁷⁷ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 38-42, 141.

“yakarış” bölümü²⁷⁸ olmadan doğrudan metne girilmiştir. 51’i “hüve’l-bâki”, 20’si “hüve’l-hayyü’l-bâki”, 10’u “hüve’l-hallâku’l-bâki” ile başlamaktadır. Bunlardan başka kitabelerde on farklı başlangıç ifadesi daha görülmektedir. 15 kitabede, her harfe sayısal bir değer vererek elde edilen ebced hesabı²⁷⁹ ile kabir sahibinin vefatına tarih düşürülmüştür.²⁸⁰

Fotoğraf 68:

Zeyneb Sultan Camii Haziresindeki Erkek Mezar Taşlarında Görülen Başlık Çeşitleri

Kaynak: İKVK.BMA, “Zeynep Sultan Camii Hazireleri” Fotoğraf Albümü

²⁷⁸ Hans-Peter Laqueur, *Hüve’l-Baki*, Trc. Selahattin Dilidüzgün (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1997), 80.

²⁷⁹ Salâhaddin Elker, “Kitâbelerde Ebced Hesabının Rolü”, *Vakıflar Dergisi* 3 (1956): 18.

²⁸⁰ İki katalog karşılaştırılarak yapılan araştırmada, taşların transkripsiyonundan yola çıkarak ebcedli mezar taşı sayısı on dört olarak belirlenmiştir. Güvelioğlu bu konuda bir sayı vermemektedir. Erten’in kataloğunda ise tüm taşlar okunamadığı için olsa gerek ebcedli kitabe sayısı dokuzdur. Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 385.

Erkek mezar taşları kadınlarınkine göre daha sade olup kabir sahibinin mesleğini anlamayı sağlayan serpuşlar ile hareketlendirilmiştir. 48 erkek mezarının 44'ünde on çeşit başlık kullanılmıştır. İstanbul mezarlıklarında en çok karşılaşılan ve bu hazirede de 20 taşa görülen *kâtibi kavuk*, birçok meslek grubu tarafından takılmaktadır. Haziredeki diğer erkek mezar taşlarının, 6'sı *mahmudî fes*, 5'i ünvanı hâcegân-ı divan-ı hümayun olanların taktığı *kafesi destar*; 3'ü ilmiyenin üst kademelerinin törenlerde giydiği *örfi kavuk*; 2'si sadrazam, vezir veya yüksek dereceli paşaların törenlerde taktığı *kallâvî kavuk*²⁸¹; 3'ü kehribarcı, derviş ve öğrencilerin giydiği *hamidî fes*²⁸²; biri askerlerin ve memurların giydiği *azizî fes*²⁸³; 3'ü ulemâ, kadı, imam ve vakıf mütevellilerinin mezar taşlarında görülen *örfi destarlı kavuk*; biri Enderun ağasının taktığı *zerrin*²⁸⁴ külahtır. Taşlardan biri diğerlerinden tamamen farklı olarak silindirik formdadır²⁸⁵ (Fotoğraf 68).

Haziredeki kadın mezar taşları, başörtüsünün canlandırıldığı hotoz başlıklı veya bitki-meyve motifli tepeliklidir. Hotozlu mezar taşlarında süslemeler, hotozun altındaki boyun kısmında bulunmaktadır. Ancak yine de hotozlu olmayan mezar taşları süsleme açısından daha zengindir. Bunların tepelik bölümünde, meyve tabağı, gül demeti ya da vazo içinde gül-karanfil motifi şeklindedir. Taç ve tepelikte süsleme unsuru olarak istiridye kabuğu, "S" ve "C" kıvrımları, akant yaprakları, Hazreti Peygamberi temsil eden gülün vazo içinde tasviri, ebced hesabıyla Allah lafzına karşılık gelen lale²⁸⁶ motifi, karanfil ve İslam tarikatlarından Halvetiliğin simgesi olan sümbül²⁸⁷ gibi çiçek motifleri çokça görülmektedir (Fotoğraf 69).

²⁸¹ Laqueur, *Hüve'l-Baki*, 145-155.

²⁸² Halit Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu III Tebliğler*, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Şubat 2000), 212.

²⁸³ Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar", 212.

²⁸⁴ Güvelioğlu, *Osmanlı Mezar Taşları*, 26-28.

²⁸⁵ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 41-43.

²⁸⁶ Aziz Doğanay, "Türklerde Âhret İnancının Mezar Yapı ve Bezemelerine Tesiri", *Sanat ve İnanç 2*, Haz. Banu Mahir- Hâlenur Kâtipoğlu (b.y.: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şubat 2004), 137.

²⁸⁷ Ayla Ersoy, "Geleneksel Süsleme Sanatlarında Kullanılan Bazı Çiçek Motiflerinin İslam İnancı İle İlgisi", *Sanat ve İnanç 2*, Haz. Banu Mahir- Hâlenur Kâtipoğlu, (b.y.: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şubat 2004), 248.

Fotoğraf 69:
Zeynep Sultan Camii Haziresinde Görülen Kadın Mezar Taşı Örnekleri

Kaynak: İKVK.BMA, “Zeynep Sultan Camii Hazireleri” Fotoğraf Albümü

Gondol içine yerleştirilen armut, incir, kayısı, üzüm ve şeftali ile farklı kompozisyonlar elde edilmiştir. Lahitlerde rozet ve girlandlarla karşılaşılmaktadır. Bazı kitabelerde yazının çevresini kıvrımlı dallar veya çiçeklerden oluşan şeritler dolanmaktadır. Mezarların 44’ünün ayak şahidesi de mevcuttur. Ayak şahidelerinde hurma, asma, gül ile ölümü ve faniliği simgeleyen²⁸⁸ servi ağaçlarına yer verilmiştir.²⁸⁹

2.5.2. Hazireye Defnedilmiş Önemli Şahsiyetler ve Mezar Taşları

2.5.2.1. Zeyneb Sultan

Tramvay hattının Alemdar caddesinden geçişinde geriye alınmak için yıkılan hazire duvarı ile birlikte Zeyneb Sultan’ın türbesi de yıkılmış ve kemikleri bir sandukaya konularak caminin bodrum katında saklanmıştır. Şehsuvaroğlu arka plan çizimlerinde 1954 tarihi görülen yazısında Sultan’ın naaşının bodrumda olduğunu bildirmektedir.²⁹⁰ Şehsuvaroğlu’nun aktarımı ve Zeyneb Sultan’ın bugünkü Türkçe mezar kitabesinde yer

²⁸⁸ Canan Cimilli, “Osmanlı’da Servi Motifinin İnançla Bağlantısı”, *Sanat ve İnanç 2*, Haz. Banu Mahir-Hâlenur Kâtipoğlu (b.y.: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şubat 2004), 234.

²⁸⁹ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 48-198; Güvelioğlu, *Osmanlı Mezar Taşları*, 50-162.

²⁹⁰ Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, 224.

alan “*Bu taş 1955 tarihinde Vakıflar İdaresi tarafından yenilenmiştir.*” ifadesi birlikte değerlendirildiğinde Sultan’ın hazireye tekrar defninin, 1955 yılında gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 70).

Fotoğraf 70:

Zeyneb Sultan ve Melek Medmed Paşa'nın Kabirlerinin Yeniden Hazireye Defni Sırasında Çekildiği Düşünülen Fotoğraf

Kaynak: VGMA

Zeyneb Sultan’ın şimdiki mezar taşında “*hüve’l-bâki*” ve “*el-Fâtiha sene 1188*” bölümleri hariç diğer ifadeler Latin harfleriyle yazılmıştır. Ayaktaşı da vardır, ancak ikisinde de hiçbir süsleme mevcut değildir. Pehle taşı orjinaldir²⁹¹ (Fotoğraf 71). İki kısımdan oluşan ve alt kısmına yukarıda yer verilen kitabenin üst kısmında şunlar yazmaktadır:

“Hüve’l-bâki

Bu caminin bâniyesi

Üçüncü Ahmed’in kızı

Ve Melek Mehmed

Paşa’nın zevcesi Zeynep Sultan

²⁹¹ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 171.

Ruhu şerifi için

El Fâtiha

Sene 1188

Fotoğraf 71:

Zeyneb Sultan'ın Baş ve Ayak Şahidesi

Kaynak: İKVK.BMA, “Zeynep Sultan Camii Hazireleri” Fotoğraf Albümü, 162-163.

2.5.2.2. Sadrazam Melek Mehmed Paşa

Melek Mehmed Paşa, Fındıklılı diye meşhur Bosnalı Hoca Süleyman Paşa'nın oğludur. H.1132'de (M. 1720) doğmuştur. İlk görevine H.1148'de (M. 1735-1736) babası Taman'da kaptanken “bahriye zabiti” olarak başlayıp İstanbul'a döndüğünde sırasıyla tersane beyi ve kethüdası olmuştur.²⁹² Çalışmaları takdir görünce I. Mahmud tarafından genç yaşına rağmen 1752'de Kaptanıderyâlık görevine getirilmiştir. Akdeniz seferindeki başarısıyla vezir rütbesi verilmişse de Sultan I. Mahmud'un vefatıyla azledilerek İstanköy'e sürülmüştür. 1756'da vezirlik rütbesi iade edilerek Selanik valisi yapılmıştır. III. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla nişancılık göreviyle saraya çağırılmış ve Zeyneb Sultan ile evlendirilmiştir. Mehmed Paşa'ya “*Melek*” lakabı, III. Mustafa tarafından

²⁹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4. Cilt, Haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 1996), 1081.

verilmiştir.²⁹³ 1764'teki Vidin ve Belgrad muhafızlığının ardından İstanbul'a davet edilerek Anadolu beylerbeyliği ile birlikte bir ay kadar Sadaret kaymakamlığını yürütmüştür. 1766 Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmiştir.²⁹⁴ 1766'da ikinci kez kaptanıderyâlık görevine getirilen Paşa, Mora muhassılı²⁹⁵ ve ikinci defa Sadaret kaymakamı yapılmıştır. I. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra azledilip kısa süreliğine üçüncü defa Kaptanıderyâlığa getirilmiştir. Birçok farklı vilayetin valilik ve muhassıllığından sonra yaşlılığı sebep gösterilerek 1788'de vezareti elinden alınarak Sakız'a sürülmüştür. III. Selim'in tahta çıkışıyla 1789'da vezareti geri verilmekle Kandiye valiliğine tayin edilmiştir. 1792'de 73 yaşında III. Selim'in sadrazamı olmuştur. 20 Ekim 1794'de azledilmiştir. 18 Şubat 1802'deki (H. 15 Şevval 1216) vefatına kadar, kalan ömrünü Ortaköy'deki yalısında geçirmiştir.²⁹⁶

Sicill'de "*Soğukçeşme'de zevcesi Zeyneb Sultan türbesine*" defnedildiği yazmaktadır.²⁹⁷ Günümüzde kabri, eşi Zeyneb Sultan'ın yanındadır. Melek Mehmed Paşa'nın dört hanımı ile soyundan gelen 11 kişi daha bu hazirede medfundur. Zeyneb Sultan dışındaki diğer hanımları; Mehmed Paşa'dan 14 yıl önce ölen Nefise Hanım, 9 yıl önce ölen Saliha Kadın ve 28 yıl sonra ölen Ayşe Kadın'dır.²⁹⁸

Kallâvî kavuk bulunan, akant yaprakları ve istiridye motifleriyle süslenen 2 metre yüksekliğe sahip baş şahidesinin on bir satırlık kitabesi celî talik hatla yazılmıştır. Ayak şahidesinde ise yaprakları, tomurcukları ve çiçekleri ile gayet gerçekçi şekilde işlenmiş gül ağacı kullanılmıştır. Bir tabağa oturan gül ağacı simetrik olarak kompoze edilmiş ve şahidenin üstünde palmete çevrilmiştir.²⁹⁹ Pehle taşı orijinal değildir. (Fotoğraf 72-73)

---

²⁹³ Hammer, *Osmanlı Tarihi* 8. Cilt, 380.

²⁹⁴ Fatih Yeşil, " Melek Mehmed Paşa", *DİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/melek-mehmed-pasa> (08.05.2019).

²⁹⁵ Devlete ait vergileri toplamakla görevli memur. Bk. Pakalın, "Muhassıl", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2: 568.

²⁹⁶ Abdullah Bay, "Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları", 41-42.

²⁹⁷ *Sicill-i Osmanî*, 4. Cilt, 1082.

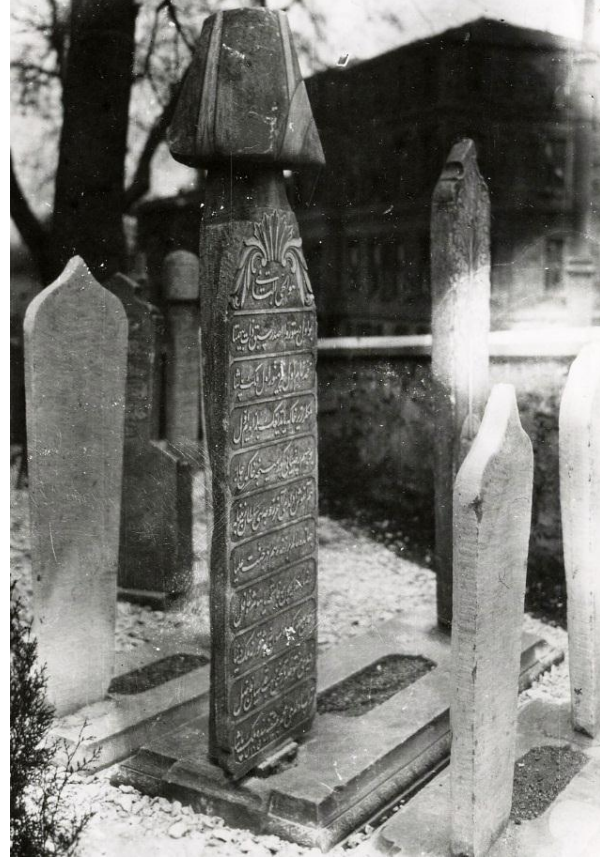
²⁹⁸ Güvelioğlu, *Osmanlı Mezar Taşları*, 41-42.

²⁹⁹ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 169-170.

Fotoğraf 72:
Melek Mehmed Paşa'nın Baş ve Ayak
Şahidesi

Fotoğraf 73:
Melek Mehmed Paşa'nın Mezarının Haziredeki
Eski Hali

Kaynak: VGMA

Melek Mehmed Paşa'nın mezar taşı kitabesi şöyledir:

“Hüve'l-Hayyü'l-Bâki

Bu ol düştür-i valâ sadr-ı esbak kurb-i bî hemtâ

Muhammed nâm ol pîr-i münevver ol Melek Paşa

Melekler zîr-i hâke yatdığım bilmez idim evvel

Bu cism-i pür ziyayı görmeyince hâkde hâlâ

Hem-ağuş oldu âhir zevcesi Sultan Zeyneb'le

Cihanda âlem-i berzahda hem derd-i cennet-i ulyâ

Rızâu'llah içün bir Fatiha yâ hû me-şev gâfil

Hemân ma'lumun olsun ne beşer kor ne mülk-i dünya

Didi menkût-ile târihini hep kudsiyân Fâzıl

*Türâb oldu Muhammed aşkına bende Melek Paşa
1216 (1801)*³⁰⁰

2.5.2.3. Alemdar Mustafa Paşa

Yeniçeri ocağında kırk ikinci bölüğe dâhilken, 1768 Rus savaşında bölüğün bayraktarı olmasından sonra “Alemdar” veya “Bayraktar” namıyla anılan Mustafa Paşa, Hotinli veya Rusçukludur. Babası Rusçuk yeniçerilerinden Hacı Hasan Ağa’dır. Savaşta vazifesine bakılarak H. 1179/ M. 1765’te doğduğu tahmin edilmektedir.³⁰¹ Başarılarıyla kısa sürede yükselmiş ve maiyetinde yetiştiği Tirsinikli İsmail Ağa’nın ölümünden sonra 1806’da Rusçuk ayanı olmuştur. Sultan III. Selim tarafından 1807 Şubat’ında, Tuna seraskerliği ve Silistre valiliği verilerek Rus savaşında görevlendirilmiştir. Ardından da vezaret rütbesiyle paşalığa yükselmiştir. Kabakçı Mustafa isyanında tahttan indirilen III. Selim’i tekrar tahta çıkarmak için İstanbul’a gelmiştir, ancak padişah saray baskınında öldürülmüştür. Bunun üzerine başa geçen IV. Mustafa’yı tahttan indirip II. Mahmud’u saltanata getirmiş ve kendisi de sadrazam olmuştur. Bir süre sonra Alemdar’ın reformlarından hoşlanmayan yeniçeriler isyan etmiştir. Bu isyanda yeniçeriler tarafından Bâbiâli’de kuşatılan Alemdar Mustafa Paşa, onlara teslim olmayıp cephaneliği ateşleyerek 16 Kasım 1808’de kendi eliyle yaşamına son vermiştir.³⁰² Yeniçerilerce bulunan ceset, ayağına ip bağlanıp sürüklenerek Et meydanına getirilmiş, üç gün teşhir edildikten sonra Yedikule dışında bir hendeğe³⁰³ atılmıştır. Hammer, “Mustafa” isminin sadrazamlara ve padişahlara uğursuz geldiğini anlatırken bunlar içinde Alemdar’ı da saymakta ve onun acı akıbetinin hala hafızalarda olduğu belirtmektedir.³⁰⁴

Sultan Mahmud’un yeniçeri ocağını kaldırmasına kadar kimse, Alemdar’ın parçalanmış bedenini toplayıp defnetmeye cesaret edememiştir. Alemdar’ın naaşından geriye kalan kemikler vakadan neredeyse yirmi yıl kadar sonra dönemin Sadrazamı Benderli Selim

---

³⁰⁰ Güvelioğlu, *Osmanlı Mezar Taşları*, 148.

³⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Suleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1942), 40.

³⁰² Meral Bayrak Ferlibaş, “Alemdar Mustafa Paşa’nın Muhallefati”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 21 (2009): 64-66. 63-120

³⁰³ Alemdar’a ait Keçecizâde İzzet Molla’nın tarafından kaleme alınan mezar taşındaki kitabede naaşın büyük bir kuyuya atıldığı yazmaktadır. Bk. *Salnâme-i Servet-i Fünûn* (1 Mart 1328), 122.

³⁰⁴ Hammer, *Osmanlı Tarihi* 8. Cilt, 354.

Mehmed Paşa'nın emriyle kuyudan çıkarılıp surun yanına defnedilmiş ve mezarın üzerine taş dikilmiştir³⁰⁵ (Fotoğraf 74).

Fotoğraf 74:

Alemdar Mustafa Paşa'nın Yedikule Surları Dışındaki Kabri

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Krt-010377.

“*Selamet-i vatan uğrunda feda-yı can etmiş ve tarihimizde pek büyük nâm ve şân bırakmış olan öyle bir zât-ı hamîyyet-i semât*” ın kabrinin bu hali Târîh-i Osmânî Encümeni³⁰⁶'nin dikkatini çekmiş Paşa'nın hakettiği hürmetin göstergesi olarak Yedikule'deki kabri üstüne türbe yapılması için R. 11 Ağustos 1326'da (M. 24 Ağustos 1910) padişaha arzuhalde bulunulmuştur.³⁰⁷ Böylece kabrin daha fazla harap olmadan türbe yapılarak korunmasına karar verilmiştir.³⁰⁸ Beyoğlu Belediyesi'nin 500 lira katkıda bulunacağı³⁰⁹ inşaat masrafları için, Padişah tarafından da 50 Osmanlı lirası tahsis edilmiştir.³¹⁰ Ancak

³⁰⁵ Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından*, 188-189.

³⁰⁶ Târîh-i Osmânî Encümeni, halka tarih bilgisi, vatan sevgisi, milli şuur kazandırmak ve bir Osmanlı Tarihi yazmak amacıyla R. 12 Teşrînisâni 1325 (M. 27 Kasım 1909) tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın iradesi ile kurulmuştur. Encümenin ilk başkanı Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'dir. 1931 yılında kapatılan Encümenin yerine aynı yıl Mustafa Kemal'in emriyle, Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti kuruldu. Bk. Abdülkadir Özcan, “Târîh-i Osmânî Encümeni”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 83-85.

³⁰⁷ BOA, *Dâhiliye Nezâreti İdâre Evrakı* (DH.İD), 33: 19: 6, 11 Ağustos 1326.

³⁰⁸ BOA, DH.İD, 33: 19: 5, 14 Ağustos 1326.

³⁰⁹ BOA, DH.İD, 33: 19: 2, 8 Z 1328.

³¹⁰ BOA, *İrade Mâbeyn-i Hümayun* (İ.MHB), 3: 51: 1, 3 N 1328; *Bâb-ı Âlî Evrak Odası* (BEO), 3802: 285124: 2, 4 N 1328; BEO, 3802: 285124: 1, 6 N 1328.

kabrin tren yolu güzergâhına rastlaması sebebiyle Yedikule’de türbe yapmak fikrinden vazgeçilmiş ve nâşın şer’î usullere uygun şekilde nakli kararlaştırılarak nakledilecek yerin belirlenmesi Bâb-ı Âlî’de bulunan Târih-i Osmânî Encümeni’ne bırakılmıştır.³¹¹ Daha evvel türbe inşaatı için Hazine-i Hassa tarafından ödenen toplamda 5130 kuruş para da hazineye teslim edilmiştir.³¹²

Encümen, Paşa ile Defterdar Tahsin Efendi’nin kabirlerinin Yedikule’den alınarak merkezi bir konuma taşınmasını gerekli görmüş ve Şehremaneti ile yapılan müzakereler neticesinde naaşların suriçinde, Soğukçeşme civarında bir yere nakledilmesi uygun bulunmuştur. Ancak sur içine defin işlemi yapmanın yasaklanmış olması sebebiyle bu nakil için H. 2 Cemâziyelahir 1329’da (M. 31 Mayıs 1911) padişah’tan izin istenmiştir.³¹³ Padişah’tan alınan izin³¹⁴ Evkaf-ı Hümâyun ve Dâhiliye Nezâreti ile Şehremâneti’ne de bildirilmiştir.³¹⁵ Alemdar ve Defterdâr’ın naaşlarının Zeyneb Sultan Camii’ne nakledilirken Yedikule’de icra edilecek merasim ve Sarayburnu’nda tertip edilecek alaydan oluşan bir anma programı gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Dâhiliye Nezâreti tarafından Târîh-i Osmânî Encümeni’nin öncülüğünde yapılacak programın içeriği ve krokisinin bir nüshası³¹⁶ Dersaadet Polis Müdüriyet-i Umumiyesi’ne gönderilerek “jandarma ve polis efradının da bulunması mukarrer” merasimde gerektiği kadar polis bulundurulması istenmiştir.³¹⁷ Ayrıca “merâsim-i ihtifaliyede bulunmak üzere vakt-i mûteberinde Sarayburnu’na bir memurun” gönderilmesi için Dâhiliye Nezâreti’ne tezkire yazılmıştır.³¹⁸ Naaşın Zeyneb Sultan kabristanlığına defni sırasında çekilmiş aşağıdaki fotoğrafta, caminin cam ve çerçevelerinin kötü durumda olduğu görülmektedir (Fotoğraf 75).

³¹¹ BOA, DH.İD, 33: 19: 1, 22 Kânunuevvel 1326.

³¹² BOA, BEO, 3802: 285124: 3, 21 Ağustos 1326.

³¹³ BOA, İ.MHB, 6: 32: 1, 2 C 1329.

³¹⁴ BOA, İ.MHB, 6: 32: 2, 12 C 1329.

³¹⁵ BOA, BEO, 3905: 292825: 1, 12 C 1329; DH.İD, 33: 19: 3, 1 Haziran 1327; DH.İD, 33: 19: 4, 12 C 1329.

³¹⁶ BOA, Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH.MTV), 51: 19: 2, 1 Ağustos 1327. Nakil sırasında yapılacak resmi programın ayrıntıları için bk. Mensure Öztürk, “II. Meşrutiyet Döneminde Alemdâr Mustafa Paşa’nın Kabir Nakli Serüveni”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/ 46 (Ekim 2016): 205-207.

³¹⁷ BOA, DH.MTV, 51: 19: 1, 1 Ağustos 1327.

³¹⁸ BOA, DH.MTV, 51: 19: 5, 18 N 1329.

Fotoğraf 75:
Alemdar'ın Naaşının Zeyneb Sultan Camii Haziresine Defni

Kaynak: Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: Bel-Mtf-001052.

Hazirede bulunan beş lahit mezardan biri Alemdar Mustafa Paşa'nındır. Kallâvî kavuklu baş şahidesinin dış yüzünde hazirede başka örneği olmayan, dalları simetrik asma ağacı; iç yüzünde Keçecizâde İzzet Molla'nın celî talik hattı ile yazılmış 20 satırlık kitabesi yer almaktadır. Baş taşı ile lahit "S" kıvrımlı bezeme ile birbirine bağlanmıştır. Lahitin üst kısmını dört tarafta 7-8 cm genişlikte yapraklı ve kıvrık dallı gül ağacı şeridi dolanmaktadır. Baş tarafındaki yüzeyin alt kısmından mihrap formu girland içine alınmış, gövdesi yivli, "S" kıvrımlı kulpları olan kabartma kâsenin içine üç salkım üzüm yerleştirilmiştir. Sütunlar ile girlandlar arasında oluşan üçgen alanlar birer lale motifi ile doldurulmuştur. Lahitin yan yüzeyleri, iki kabartma sütun ile üç alana bölünmüştür. Oluşan bölümlerden ortadakinin süslemesi, baş şahidesinin altındaki süsleme ile aynıdır. Köşelerdeki diğer iki bölümde, içine 3-2 düzeninde taneleri gözüken narlar yapraklarıyla beraber konmuş olan, ayaklı ve üzeri girlandlı kâse motifleri vardır. Köşelerdeki boşluklara bu kez gül motifleriyle değerlendirilmiştir. Girlandlar ile sütunların kesiştiği noktalarda ve lahitin köşelerinde içinde inci tanesi olan istiridye kabukları

yerleştirilmiştir. Ayak şahidesinin başlığının ucu kırıktır. Baş şahidesinde olduğu gibi lahite geçiş “S” kıvrımlarıyla sağlanmıştır³¹⁹ (Fotoğraf 76).

Fotoğraf 76:

Alemdar Paşa'nın Baş ve Ayak Mezar Taşındaki Süslemeler

Kaynak: Yap-Saş

Keçecizâde İzzet Molla'nın yazdığı ve Servet-i Fünûn'da da yayınlanan mezar taşı kitabesinin transkripyonu şu şekildedir:

*“Sadr-ı esbâk Mustafa Paşa'yı erbâb-ı fiten
Tu'me-i seyf eylemişdi dehre vermişken nizâm
Etmişdi 'azîmet o zâlimler sadâret-i câna
Nâse vâcibken vekîl-i Pâdişâha ihtirâm
Pâre pâre eyleyüb cismîn o bed ef'âller
Atdılar bir çâh-ı battala bulub birkaç 'izâm
Eylemişken vak'a-i mevte yirmi yıl mürûr
Olmamışdı hayyîz-i imkânın tâ'yîn-i makam
Şimdi Hak mansûr idüb Sadr-ı Selimü'l-hilkati*

³¹⁹ Erten, *Zeynep Sultan Camii Haziresi*, 191-192.

*Eyledi ol zümreden seyfiyle ehaze-i intikam
Eyleyüb tebyîn o düstûr şehîdin kabrini
Nâmın ibka ile kıyıldı kendisi ibka-yı nâm
Dikdi taş menziline merdânegiye şübhesiz
Hayr ile mezkûr-ı efvâh oldu tâ rûz-ı kıyâm
Âsaf-ı devrâne ihsân eyleyüb ömr-i tavîl
Eylesün sâhib-i mezârı mağfîret Rab-ı enâm
‘İzzet ol demde demişdim rihlet-i târihini
Mustafa Paşa şehîdâ eyledi ‘adn-ı makâm.
Sene 1223”*

2.6. Hamidiye Sebili

Hamidiye sebil ve çeşme grubu aslında, Sultan I. Abdülhamid’in 1191 (1777) yılında Bahçekapı’da inşa ettirdiği külliyenin elemanlarından biridir.³²⁰ Sebil ve çeşme, 1912-1915 yıllarında IV. Vakıf Hanı’nın yapımı için imaret ve sıbyan mektebi yıkılırken³²¹ Hamidiye türbesi karşısındaki yerinden alınarak, Soğukçeşme’de külliyenin kuzey köşesindeki bugünkü yerine nakledilmiştir³²² (Harita 6, Fotoğraf 77).

Kaynaklarda nakil ile ilgili kesin bir tarihe rastlanmamakla birlikte R. 13 Kânunusâni 1329 (M. 26 Ocak 1914) tarihli belgeden anlaşıldığında göre Hamidiye sebil ve çeşme grubu, Zeyneb Sultan Külliyesi avlusuna 1914 yılından önce taşınmıştır. Bahsi geçen belgede “*Sultan Abdülhamîd-i Evvel sebîl ve ‘imâret ve çeşmesi râh-ablığıının vazifesi şimdiye kadar Halid Ağa’ya i’tâ edilmekte ise de âhîran ‘imâret hedm edildiği gibi mezkûr sebîl ve çeşme dahî Soğukçeşme’de Zeyneb Sultan cami’-i şerîfi havlusuna nakl edilerek hizmeti cami’-i şerîf-i mezkûr su yolcusu ‘Ali Usta tarafından îfâ edildiğine*” dikkat çekilmektedir. Ancak belgenin devamında Hamidiye sebilinin su yolculuk

³²⁰ Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, 45; Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 108; *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi* 3. Cilt, (b.y.: İstanbul Su Ve Kanalizasyon İdaresi, 2006), 1777.

³²¹ Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), 76.

³²² Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, 45; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, 202; İ. Birol Alpay, “I. Sultan Abdülhamid Külliyesi ve Hamidiye Medresesi”, *Sanat Tarihi Yıllığı VIII*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1979), 6; Semavi Eyice, “Hamidiye Külliyesi”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 467; Şerife Tali, “İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi”, *Sanat Dergisi* 15 (2010): 51; Ahmet Hamdi Bülbul, “IV. Vakıf Han’ın Yerindeki Önemli Eser; Hamidiye İmaret”, *Vakıf Restorasyon Yıllığı* 4 (2012): 12.

vazifesinin Halit Ağa'nın uhdesinde olduğunun vakfiye kayıtlarından anlaşıldığı ve sebilin yeni yerinde de bu vazifenin O'na verilmesinin gerektiği belirtilmektedir.³²³

Harita 6:

Hamidiye Sebili'nin Bahçekapısı'ndaki Yeri

Kaynak: Goad, Charles Edouard Goad'ın *İstanbul Sigorta Haritaları*, 6. Pafta.

Mehmet Tahir Ağa'nın başmimarlığı döneminde yapılan ve onun diğer eserleri ile kıyaslanamayacak kadar zengin süslemelere sahip sebil ve çeşme³²⁴ Türk rokocosunun en güzel örneklerindedir.³²⁵ Üçlü sütuncelerin ayırdığı beş pencereci sebil, çokgen planlı bir köşe sebilidir.³²⁶ Çeşmeler, merkezi sebil olan bir dik açının kolları üzerine simetrik olarak yerleştirilmiştir. Planlamada, I. Mahmud döneminden itibaren çokça tercih edilen geometrik formlar kullanılmıştır.³²⁷

İki kademeli kasnağa sahip bir kubbeyle örtülmüş olan sebil, günümüz kaldırım kotunun yükselmesi sebebiyle doğu cepheden pek fark edilmese de üç basamaklı bir kaidenin üstüne oturmaktadır.³²⁸ Sebilin üzerindeki saçak, her iki yanında bulunan çeşmeleri örtecek şekilde devam etmektedir.³²⁹ Pencere şebekeleri oymalı ve yıldızlı dökme demirdir. Kumbaracılar, bu şebekelerin alnındaki yedişer delikten otuz beş tasla su

³²³ VGM.KTDA Şura-yı Evkaf Müsveddeleri Paketi, VGM.DEFTER, 4560: 196, 13 Kânunusâni 1329.

³²⁴ Kuban, *Türk Barok Mimarisi*, 108

³²⁵ Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, 202.

³²⁶ Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi": 51. Sebil, Bakır'a göre beşkenar, Eyice'ye göre ise yuvarlak planlıdır.

³²⁷ Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok*, 74.

³²⁸ Eyice, "Hamidiye Külliyesi", 15: 467.

³²⁹ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, 3: 104.

verildiğini; sebil eski yerindeyken Şekerci Hacı Bekirzâde Muhiddin Efendi tarafından kandillerde halka şerbet dağıtıldığını ve yaz aylarında kar ile soğutulmuş suyu bulunduğunu nakletmektedir. Şebekelerin yüksekliği 2.10 metre ve genişliği 1.20 metredir.³³⁰

Fotoğraf 77:

Hamidiye Sebili'nin Eski Yerindeki Görüntüsü

Kaynak: İÜ.NEK, Yıldız Fotoğraf Arşivi, Demirbaş No: 90479-0024.

Pencerelerin üzerinde istiridye kabuklarından, cephelerde ise stilize akantüs yapraklarından oluşan kabartmalar görülmektedir. Her bir pencerenin kemeri üstünde, barok süslemeli silmelerin arasına kartuşlar içerisinde kitabeler yerleştirilmiştir.³³¹ Beyitleri Şair Hayri'ye ait olan on beyitlik kitabelerin hattı, Yesârî Mehmed Esad Efendi tarafından yazılmıştır. Şerifoğlu, sebilin içinde, ayetli küçük bir kitabesi bulunan çeşmenin varlığından bahsetse de³³² böyle bir çeşme günümüzde mevcut değildir. İki yanda yer alan mermer çeşmelerin yüzeyleri iç içe barok kemerlerle hareketlendirilmiş ve yine her birinin alınlığında birer kitabesi bulunmaktadır.³³³ Kuzeydeki çeşmenin devamında yer alan yuvarlak kemerli kapı, Bahçekapısı'nda iken sebilin üstünde bulunan sıbyan mektebinin giriş kapısıdır³³⁴. Bu kapı, günümüzde büfenin deposu olarak

³³⁰ Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, 45.

³³¹ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, 3: 104.

³³² Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, 76.

³³³ Eyice, "Hamidiye Külliyesi", 15: 467.

³³⁴ Bülbül, "IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser", 11.

kullanılan koridora açılmaktadır. Koridorun solundan devam edilince sebilin iç mekanına ulaşılmaktadır (Fotoğraf 78-79). Sebilin her cephesinde ikişer beyitlik, çeşmelerde ise sekizer dizelik kitabeler bulunmaktadır.

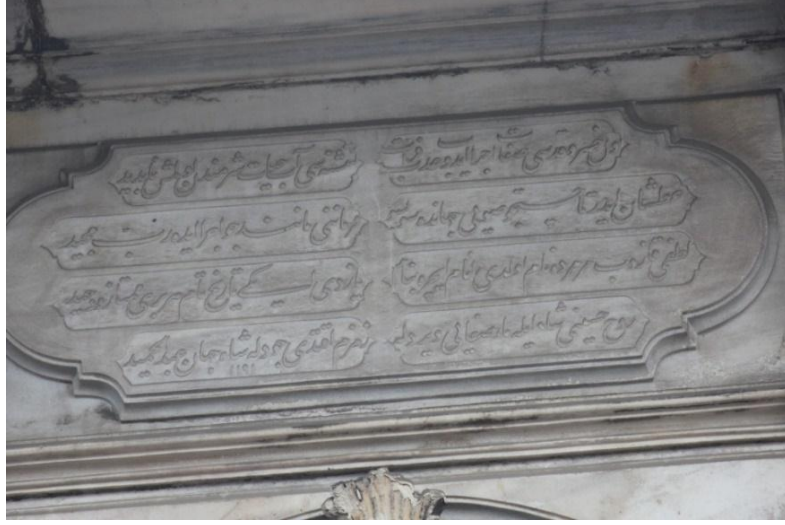
Fotoğraf 78:
Hamidiye Sebiline Doğu Cepheden Görünüşü

Fotoğraf 79:
Hamidiye Sebiline Kuzey Cepheden Görünüşü

Fotoğraf 80:
Doğu Cephedeki Çeşme Kitabesi

Sağdaki yani doğu cephedeki çeşmenin Lütfi'ye ait³³⁵ ve 1911 tarihli ebcedli kitabesinde şunlar yazmaktadır:

*“Ol Hüsrev-i kudsî-sıfât icrâ idüp azb-i fûrât
Leb teşnesiâb-ı hayât şerminden olmuş nâ-bedîdi
Atşân ider tâ cüst ü cû suyu cihânda sû be sû
Fermânını mânend-i cû icrâ ide Rabb-i Mecîd
Lütfi kazup mermerde nâm oldu enâm içre benâm
Yazdı iki târîh-i tâm her iri mümtâz ü vahîd
Rûh-ı Hüseyni şâd eyle mâ-i safâyı ver dile
Zemzem akıtdı cûd ile şâh-ı cihân Abdülhamid
1911”* (Fotoğraf 80).

³³⁵ Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri I*, 202.

Fotoğraf 81:
Kuzey Cephedeki Çeşmenin Kitabesi

Kuzey cephedeki çeşmenin kitabesi şöyledir:

*“Zıll-i Hüdü-yı müste‘ân şâhensâh-i kevn ü mekân
Bâbında anın Hüsrevân ihsânını eyler ümîd
Feyz-i zülâl-i meşrebi sîr-âb gider her matlabı
Devrinde çarhın kevkebi her biri hurşîd-i sâid
Mir‘at-i tab‘-ı Enverri hurşîd olur reşk-âveri
Ef‘al-i hayrın masdarı tab‘-ı pür nûr u reşîd
Rûh-ı Hüseyni şâd idüp feyzinden istimdâd idüp
Bu çeşmeyi bünyâd idüp atşânı kıldı müstefîd”³³⁶ (Fotoğraf 81).*

Günümüzde büfe olarak kullanılan sebilin saçak altı sıvası dökülmüş, kubbe çevresi başta olmak üzere örtü sisteminin pek çok yerinde bitkilenme görülmektedir. Sebildeki simetri gereği, doğu cephesinden bakıldığında ilk sırada yer alan pencerenin kitabesinin üstünde bulunması gereken kabartma yerinde yoktur. Diğer stilize akantüs yapraklı kabartmalar da oldukça yıpranmış görünmektedir. Sütuncelerin bazılarında küçük kırıklar şeklinde tahribatlar mevcuttur. Şebekelere kamera ve aydınlatma spotları tutturulmuştur.

2.7. İmam Evi

Günümüzde külliyenin bulunduğu 29 ada 2 parsel sayılı yerde cami, medrese, sıbyan mektebi ve hazire ile birlikte bir imam evi yer almaktadır. Zemin, bodrum kat ve depodan

³³⁶ *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyesi*, 3: 105.

oluşan imam evi ile medrese arasında merdiven açıklığı bulunmaktadır. Bu sayede meşrutanın hem sokağa hem de avluya çıkışı vardır (Fotoğraf 82).

Fotoğraf 82:
İmam Evi Güney Batı Cephesi

Aşağıda verilen planda, eski meşruta binasının, iç avluya çıkan merdivenlerin sağında yer alan sekinin üzerinde olduğu görünmektedir (Plan 4). 1965 yılında şimdiki yerinde yeni bir meşruta yapılmak için belediyeden izin istenmiştir.³³⁷ Eyice'nin hazırladığı raporda, mevcut bir meşruta varken yeni bir meşrutanın niçin yapılacağına anlam verilemediği belirtilmiş ve teklif edilen meşrutanın ölçüleri abartılı bulunmuştur.³³⁸

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, eski meşruta binasının kaldırılarak mütevazı ölçülerde (6.50×10.60 metre) olması³³⁹ şartı ile yeni meşrutanın yapılmasında sakınca görmemiştir.³⁴⁰ Arşiv belgelerinde yeni meşrutanın, kurulun belirlediği şartların dışında ve izinsiz olarak yapıldığı³⁴¹, 1968'de yıktırılarak yeniden inşa ettirilmemesi için önlem alınmasına karar verildiği³⁴² yazıyor olsa da günümüzde bahsi geçen alanda imam evi olarak kullanılan bir yapı bulunmaktadır.

³³⁷ İstanbul Belediye Başkanlığı'nın 1.09.1965 tarih ve 1756 sayılı yazısı.

³³⁸ İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 26.12.1965 tarihli dilekçe.

³³⁹ İstanbul Belediye Başkanlığı İmar Planlama Müdürlüğü'nün 21.06.1966 gün ve 1259 sayılı yazısı.

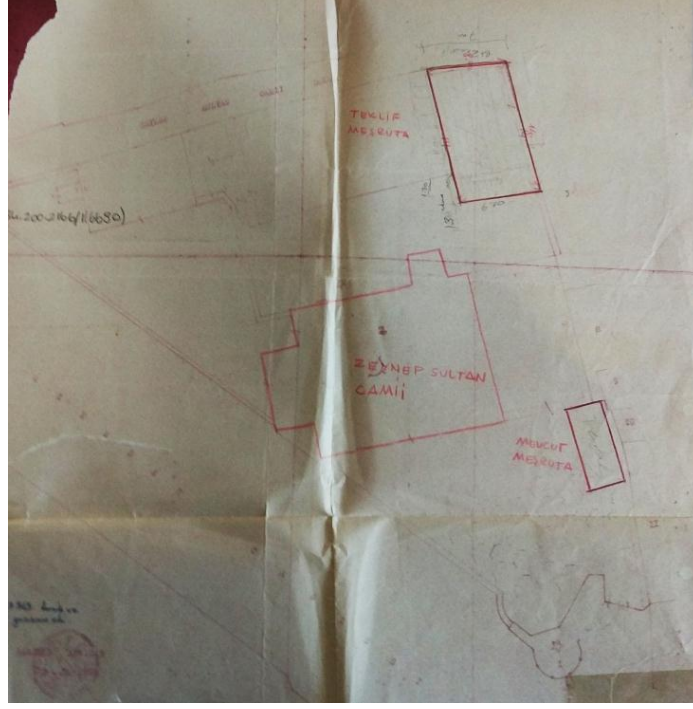
³⁴⁰ Gayrimenkul Eski Eserler Ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 1.09.1965 tarih ve 1756-7076 sayılı kararı.

³⁴¹ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 25.12.1967 gün ve 732 sayılı yazısı.

³⁴² İstanbul Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü'nün 21.02.1968 gün ve 903 sayılı yazısı.

Plan 4:
Eski ve Yeni Meşrutaların Konumunu Gösteren Plan

Kaynak: İstanbul Belediye Başkanlığı 1.09.1965 Tarih ve 7076/1756 Sayılı Yazısının Eki.

2008 tarihli restorasyon raporunda avlunun düzenini bozan tuvalet ve abdesthanenin, imamevinin kaldırılması ile boşalacak alana yapılabileceği önerilmektedir.³⁴³ Ancak böyle bir çalışma henüz gerçekleşmemiştir.

³⁴³ Küçükbayrak, “Zeynep Sultan Camii Restorasyon Raporu”, 1.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bizans'ın önemli yapılarından Khalkoprateia kilisesinin bulunduğu alan üzerine 1769'da inşa edilen ve Osmanlı hanedanının İstanbul'a armağan ettiği çok sayıda vakıf eserden biri olan Zeyneb Sultan Külliyesi, hem mekanın kısıtlılığı hem de dönemin mimari tesiriyle cami, mektep, medrese, türbe, çeşme ve sebilden ibaret küçük ölçekte bir külliye olarak planlanmıştır. Zeyneb Sultan, bahsedilen eserleri inşa ettirmekle birlikte külliyenin hizmetlerinin devamlılığını sağlamak için H. 1183/ M. 1770'de çok sayıda malını bağışlayarak bir vakıf kurmuştur. Daha sonra hazırlana iki zeyl vakfiyeyle vâkıfenin şartlarına ve vakfin mal varlığına eklemeler yapılmıştır. Vakfiye metinlerinde yapıların mimarisi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1870-1871 yıllarında atlı tramvay hattı rayları döşenirken türbe ve sebil yıktırılarak avlunun bir kısmı yola katılmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen savaşlar sonucu kaybedilen topraklardan İstanbul'a gelen muhacirler, 1877'de cami ve mektepte iskan ettirilmiş; ulaşılan belgelere göre 1883 yılı sonlarına kadar burada kalmışlardır. Zaruri ikâmet neticesinde yapılar büyük hasara uğramıştır. 1891'de cami ve mektep için kapsamlı bir onarım keşfi yapılırken sebil ve türbe de yeniden yaptırılmak istenmiştir. Ancak bu girişimler netice vermeyerek türbe ve sebil tamamen ortadan kalkmıştır. 20. yüzyılın başında avluya bir medrese eklenmiş ve Sirkeci'deki Valide Sultan (veya Vâni Efendi) Medresesi bu binaya taşınmıştır. Zaman içinde cami ve mektebin bodrum katı eski evrak deposu yapılmış, medrese ise Ressamlar Cemiyeti'ne tahsis edilmiştir. Pek çok vakıf eserin akıbeti gibi Zeyneb Sultan Külliyesi de inşasından yaklaşık bir asır sonra farklı amaçlar için kullanılmaya başlanmıştır.

Mektep, cami ve medresenin yapı malzemesi taş ve tuğladır. Arazinin eğimi sebebiyle mektep ve medresenin bodrum katları, batı cephesinden algılanamamaktadır. Cami fevkanî olup külliyenin merkezindedir. Caminin merkezî kare planı ve ana mekanı örten tek kubbesi, alt sıradaki ve avluya girişteki sivri kemer aynalı dikdörtgen pencereler ile son cemaat yerinin sivri kemerli revakları klasik üslubun devamıdır. Batı etkisi, yükselen kubbe kasnağında, dalgalı kubbede, alt sıradakiler hariç diğer pencerelerde, sütun başlıklarında ve uçan payandalarda kendini göstermektedir. Barok unsurlar, Zeyneb Sultan Camii'nde önceki örneklere göre daha az yer bulmuştur. Son cemaat yeri ve harimi süsleyen kalemişleri klasik motiflere sahipken minber, mihrap ve mahfilde batılı öğeler hâkimdir. Mektep, külliye içindeki konumu ve mimarisi ile geleneksel sıbyan

mektepleriyle aynı özelliktedir. Medrese iki katlı olup son dönem medrese mimarisinin nadir örneklerindedir ve 1970'teki yangına kadar ilkokul olarak hizmet vermiştir. Külliye'deki yapılar mimari açıdan tahlil edildiğinde 18. yüzyılda dahil olan batı tesirli yeniliklerin kullanıldığı ancak klasik unsurlardan da vazgeçilmediğini göstermektedir.

Merkezi konumuyla göz önünde olan bir hanım sultan külliyesi olmasına rağmen hakkındaki bilgilerin kısıtlılığı ve yapılan önceki çalışmalarda arşiv belgelerinin yeterince kullanılmamış olması bir eksiklik olarak görülmüş ve "Arşiv Belgelerinde Zeyneb Sultan Külliyesi" isimli bu çalışmanın yapılmasını teşvik etmiştir. Arşiv belgelerine dayanan araştırmamız için başta Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet arşivi olmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı, İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü, Vakıflar İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İBB Atatürk Kitaplığı, Müzesi, Salt Araştırma ve IRCICA arşivleri taranmıştır.

Külliye'nin Osmanlı dönemi tarihinin aydınlatılmasında Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı arşivinden elde edilen belgeler çokça katkı sağlamıştır. Faydalanılan belgelerin en erkeni H. 29 Safer 1135 (M. 9 Aralık 1722), en geçi ise R. 27 Teşrînevvel 1341 (M.27 Ekim 1925) tarihli'dir. Özellikle Evkaf Mektubî Kalemî (EV.MKT) defterleri, incelenen 1000 sayfaya yakın Osmanlıca arşiv içinde çalışmada en çok kullanılan tasnif olmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki belgelerden siyakat yazılı olanlar okunamadığı için bu çalışmada değerlendirilememiştir. Görevli atamaları ile ilgili vakıf kayıtları Zeyneb Sultan'ın külliye için tesis ettiği vakfa ait vakfiye ve zeyl vakfiyelerden külliye'nin özgün halinde bulunan birimleri, bunların görevlileri ve sunacağı hizmetler hakkında bilgiler edinilmiştir. Ayvansarâyî'nin *Hadîka* eserinin eski yazıdan çevrilmiş baskıları ile birlikte İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nden alınan iki el yazma nüshası da incelenerek külliye'ye dair bilgiler karşılaştırılmıştır. Bunun yanında ilki, sebili gösteren tek harita olan İBB Atatürk Kitaplığı arşivinden ulaşılan harita ile külliye'yi içeren muhtelif harita ve planlar yardımıyla külliye'nin değişimi görsel olarak sunulmuştur.

Cumhuriyet dönemi onarım faaliyetlerinin incelenmesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü ve Vakıflar İstanbul IV Numaralı Kültür

Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından tutulan kayıtlar ile İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü fotoğraf arşivlerinden faydalanılmıştır. Sıbyan mektebi ve medrese hakkındaki bilgilere, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul şubesi arşivinde bulunan belge ve fotoğraflar zenginlik katmıştır. Bununla birlikte Restorasyon nedeniyle cami ve hazire ayrıntılı incelenip fotoğraflanamamış, konunun anlatımında onarımı yürüten firmadan temin edilen 2014 tarihli fotoğraf kullanılmıştır.

Külliyenin değişimi mümkün olduğunca arşiv belgeleri üzerinden takip edilmeye çalışılmış; böylece kaynaklarda çokça tekrar edilen bilgiler arşiv belgeleriyle teyit edilirken zikredilmeyen yeni bilgiler literatüre kazandırılmıştır. Bu doğrultuda külliyein Kafkaslardan veya Kırım'dan gelen muhacirlerin yerleştirildiği mekanlardan biri olduğu, caminin hünkâr mahfili bölümünde çinilerin bulunduğu, sıbyan mektebinin inâs mektebi olarak kızlara ayrıldığı söylenebilmektedir. Ayrıca önceki çalışmalarda kısaca bahsedilen sıbyan mektebi ve medrese, bu tezde tarihi ve mimari açıdan incelenmiştir. Bunun yanısıra yapılardan günümüze ulaşamayan türbe, sebil ve şadırvanın konumunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Türbe, sekizgen yapıdadır ve Zeyneb Sultan Sokağı ile Alemdar caddesinin kesiştiği köşede yer almaktadır. Vakfiyede ve Hadîka'da geçen şadırvanın son cemaat yerinin kuzeydoğusunda, iç avlu duvarının dışında olduğu düşünülmektedir. Sebil ise caddeye bakan avlu duvarı üzerinde hemen hemen Hamidiye sebilinin bulunduğu konumda olup kare planlı ve tek cephelidir. Ayrıca sıbyan mektebinin bodrum katının güneydoğu cephesinde bulunan bölümün, sebilin su hazinesi olduğu düşünülmektedir.

Hazire ve avlu duvarlarının birçok kez müdahaleye uğradığı arşiv fotoğraflarıyla ortaya konmuştur. Hazire, daha önce hazırlanmış ve biri tez, diğeri kitap çalışması olan iki katalog karşılaştırılarak incelenmiştir. Ancak tespit edilen farklılıklar ve hatalar göstermektedir ki onarım çalışmaları tamamlandığında avluda bulunan mezar taşları da değerlendirilerek hazirenin güncel bir kataloğunun yapılması faydalı olacaktır.

Mehmet Tahir Ağa'nın eseri olan külliyein onarım belgelerinde Mardirus, Aleksî ve Predoromoz adlı kalfaların isimleri tespit edilmiştir. 18. yüzyıl mimarisinde etkili olan gayrimüslim ustaların, Zeyneb Sultan Külliyesi'nin onarımlarında da görev aldığı dikkati çekmektedir.

Cami ve avluda halen devam eden restorasyon çalışmalarına 2014 yılı baharında başlanmıştır. Kültürel miras olan bu yapıların aynı zamanda birer vakıf eser olduğu

dikkate alınarak aslı fonksiyonlarını icra edebilmeleri için onarımlarının bir an evvel tamamlanması gerekmektedir. Ayrıca tuvalet, abdesthane ve imamevi gibi külliye sonradan eklenen müstemilat kısımlarının, yapının tarihi dokusunu bozmayacak şekilde planlanması uygun olacaktır.

Külliye'nin tarihçe ve mimarisinin işlendiği, mevcut durumunun kaydedildiği bu araştırma, ileride külliye hakkında yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edecek; yeni arşiv tasniflerinin araştırmacılara açılması ve ulaşılabilecek farklı kaynaklarla konu zenginleşecektir.

KAYNAKÇA

A. Matbu Kaynaklar

- Açıkgözoğlu, A. S. *Osmanlı Camisinde Mihrab Önü Mekanı*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.
- Açıkgözoğlu, A. S. “Zeyneb Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 362-364. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aksoy, Ö. *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyân Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*. Doktora Tezi, İTÜ, 1967.
- Aktepe, M. “Abdülhamid I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 213-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Alpay, İ. B. “I. Sultan Abdülhamit Külliyesi Ve Hamidiye Medresesi”. *Sanat Tarihi Yıllığı* 8 (1978): 1-22.
- Anonim. *Padişahlar Ansiklopedisi*. 2. Cilt. İstanbul: Tercüman Gençlik Yayınları, t.s.
- Anonim. *İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı*. 3. Cilt. Ed. Necdet Ertuğ. b.y.: İstanbul Su Ve Kanalizasyon İdaresi, 2006.
- Ar, B. *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*. Doktora Tezi, İTÜ, Haziran 2013.
- Arel, A. *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. b.y.: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, 1975.
- Arık, R. “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 10: 247- 264. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Aslan, G. *İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katalog Denemesi ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, Haziran 2013.
- Aynur, H. - Karateke, H. K. *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri*. b.y.: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Ayvansaraylı Hafız Hüseyin. *Camilerimiz Ansiklopedisi Hadikatü'l Cevami*. Haz. İhsan Erzi. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1987.

- Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi v.dğr., *Hadikatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, haz. Ahmed Nezih Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Ayverdi, E.H. *19. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: Şehir Matbaası, 1958.
- Alman Mavileri 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. Haz. İrfan Dağdelen. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, Ekim 2006.
- Bakır, B. "XVII. Yüzyılda Türk Baroku Camiler". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 10: 265-275. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Bakır, B. *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- Bay, Abdullah. "Sadrazam Melek Mehmed Paşa Vakıfları". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/3 (Eylül 2016): 39-54.
- Bayrak Ferlibaş, M. "Alemdar Mustafa Paşa'nın Muhallefatı". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 21 (2009): 63-120.
- Bilir, H. *Zeynep Sultan Camii*. Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1982.
- Bozkurt, T. *Osmanlı Selâtin Cami Mihrapları*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Bülbül, A. H. "IV. Vakıf Han'ın Yerindeki Önemli Eser; Hamidiye İmareti". *Vakıf Restorasyon Yıllığı* 4 (2012): 8-16.
- Cezar, M. *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi Bey*. 1. Cilt. b.y.: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 1995.
- Cimilli, C. "Osmanlı'da Servi Motifinin İnançla Bağlantısı". *Sanat ve İnanç* 2, Haz. Banu Mahir- Hâlenur Kâtipoğlu. 225-236. b.y.: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şubat 2004.
- Çal, H. "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu III Tebliğler*. 206-225. Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Şubat 2000.

- Çalışkan, M. S. *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Çetinaslan, M. *Osmanlı Camilerindeki Hünkâr Mahfilleri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012.
- Çolak, M. "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 22 (2003): 177-189.
- Demirtaş, M. "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 16/41 (2009): 215-238.
- Denel, S. *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 1982.
- Derman, M. U. "Altunbezer, İsmail Hakkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 543-544. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Dikmen, Ç. B. - Toruk, F. "Sıbyan Mekteplerinin Mimarisi: Abdullah Paşa Sıbyan Mektebi Örneği", *Vakıflar Dergisi* 48 (Aralık 2017): 35-73.
- Doğanay, A. "Türklerde Âhiret İnancının Mezar Yapı ve Bezemelerine Tesiri". *Sanat ve İnanç* 2 Haz. Banu Mahir- Hâlenur Kâtipoğlu. 127-140. b.y.: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şubat 2004.
- Eldem, H. E. *Camilerimiz*. İstanbul: İstanbul Kanaat Kütüphanesi: 1932.
- Elker, S. "Kitâbelerde Ebced Hesabının Rolü". *Vakıflar Dergisi* 3 (1956): 17-25.
- Ergin, O. *Türkiye Maarif Tarihi 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası: 1977.
- Ergün, M. "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 30/1-2 (1982): 59-89.
- Ersoy, A. "Geleneksel Süsleme Sanatlarında Kullanılan Bazı Çiçek Motiflerinin İslam İnancı İle İlgisi". *Sanat ve İnanç* 2, Haz. Banu Mahir- Hâlenur Kâtipoğlu. 245-249. (b.y.: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şubat 2004.

- Erten, O. *Zeynep Sultan Cami Haziresi*. Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2003.
- Eyice, S. *İstanbul Minareleri*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963.
- Eyice, S. “İstanbul’da Kiliseden Çevrilmiş Cami ve Mescidler ve Bunların Restorasyonu”. *Vakıf Haftası Dergisi* 7 (1990): 279-291.
- Eyice, S. “Hamidiye Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 465-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Eyice, S. *Tarih Boyunca İstanbul*. 3. Baskı. b.y.: Etkileşim Yayınları, 2010.
- Galitekin, A. N. *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul*. İstanbul: İşaret Yayınları, Eylül 2003.
- Goad, C. E. *Charles Edouard Goad’ın İstanbul Sigorta Haritaları*. Haz. İrfan Dağdelen. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, Aralık 2007.
- Gurlitt, C. *İstanbul’un Mimari Sanatı*, Trc. Rezan Kızıltan (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 1999), 75.
- Gurlitt, C. *Die Baukunts Konstantinopels*. II. Tafelband. Berlin: Verlegt Bei Ernest Wasmuth A.-G., 1912.
- Güleryüz, N. A. “Fetih Öncesi ve Feth-i Hakani Sonrası İstanbul’da Musevi İbadethaneleri”. *II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014*. Ed. Feridun Emecen. 439-454. 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Gültekin, G. “Zeyneb Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 7: 550-551. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994.
- Güvelioğlu, İ. G. *Osmanlı Mezar Taşları ve Zeynep Sultan Haziresi*. İstanbul: Türkiye Anıtlar Derneği Yayınları, 2008.
- Gyllius, P. *İstanbul Tarihi Eserleri*. Çev. Erendüz Özbayoğlu. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.

- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî. *Mecmuâ-i Tevârih*. Trc. Fahri Ç. Derin- Vâhid Çabuk. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Hammer, J. V. *Büyük Osmanlı Tarihi* 8. Cilt. Haz. Mümin Çevik. b.y.: Üçdal Neşriyat, t.s.
- Hasol, D. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. 7. Baskı. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1998.
- İhsanoğlu, E. “19. Asrın Başlarında [-Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Biline Ulema Grubunun Buradaki Yeri”. *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987*. Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 43-74. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.
- İnci, N. “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”. *Vakıflar Dergisi* 19 (1985): 223-236.
- İncicyan, Ğ. *XVIII. Asırda İstanbul*. 2. Baskı. Trc. Hrand D. Andreasyan. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.
- İpşirli, M. “Hayri Efendi, Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 62-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kara, İ.- Birinci, A. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, Haziran 2005.
- Karataşer, B.- Öztürk, S. “Osmanlı Dönemi Ulaşımında Raylı Sistemler Üzerine Bir İnceleme: İstanbul Tramvay Örneği”. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (Temmuz 2018): 51-59.
- Kleiss, W. *Neue Befunde zur Chalkopratenkirche in Istanbul*. IM 15, 1965.
- Köşklü, Z. *17. Ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999.
- Kuban, D. *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: Fulhan Matbaası, 1954.
- Kuban, D. *İstanbul Bir Kent Tarihi*. 2. Baskı. Trc. Zeynep Rona. b.y.: İşbankası Kültür Yayınları, Aralık 2012.

- Kumbaracılar, İ. *İstanbul Sebilleri*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.
- Kut, A. T. “İstanbul Sıbyan Mektepleriyle İlgili Bir Vesika”. *İstanbul Armağanı 3: Gündelik Hayatın Renkleri*. Haz. Mustafa Armağan. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997: 347-374.
- Kütükoğlu, M. S. “Dârü’l-Hilâfeti’l-‘Aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi 7/ 1-2* (1978): 1-212.
- Kütükoğlu, M. S. *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Laqueur, H. P. *Hüve’l-Baki*. Trc. Selahattin Dilidüzgün. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1997.
- Mehmed Süreyya. *Sicil-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmaniye*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308 (1892).
- Mehmed Ziya. *İstanbul Ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Asar-ı Bakıyesi*. 1. Cilt. İstanbul: Darüttıbaatıl-Amire: 1336.
- Müellif-i Mechul bir *Ruzname Osmanlı-Rus Harbi Esnasında Bir Şahidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*. Haz. Süleyman Göksu. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2007.
- Öz, T. *İstanbul Camileri I-II*. 4. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Özcan, A. “Târîh-i Osmânî Encümeni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 83-86. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öztürk, N. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Öztürk, M. “II. Meşrutiyet Döneminde Alemdâr Mustafa Paşa’nın Kabir Nakli Serüveni”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9/ 46* (Ekim 2016): 200-210.
- Özyalvaç, A. N. *Bir Müfettiş Raporuna Göre Erken 20. Yüzyıl İstanbul’unda Suriçi Sıbyan Mektepleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2010.

- Pakalın, M. Z. “Şehremaneti”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3: 320-322. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pakalın, M. Z. “Muhassil”. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 2: 568-569. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Papila, A. *18. Yüzyıl Osmanlı Külliyelerindeki Üslup Değişiklikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sina Üniversitesi, 2000.
- Pul, A. “1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Beykoz’da Muhacirler İçin İskân Yeri Çalışmaları”. *Tarih Okulu Dergisi* 6/15 (Eylül 2013): 159-182.
- Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2008.
- Seymen, H. Ç. “III. Ahmed’in Kerîmesi Zeyneb Sultan’ın Eminönü’ndeki Külliyesine Ait 1183/1770 Tarihli Vakfiye”. *Social Sciences Studies Journal* 31 (Mart 2019): 1506-1524.
- Söylemez, D. İ. *Batılılaşma Dönemi İstanbul Cami Cephelerinde Taş Süsleme (1703-1839)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Sözen, M.- Tanyeli, U. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı. b.y.: Remzi Kitabevi, Kasım 1996.
- Şehsuvaroğlu, B. N. “Almanya İmparatoru II. Wilhelm’in Yurdumuzu Ziyaretleri”. *Hayat Tarih Mecmuası* 6 (Temmuz 1936): 20-27.
- Şehsuvaroğlu, H. *Asırlar Boyunca İstanbul: Sarayları, Camileri, Abideleri, Çeşmeleri*. b.y., Cumhuriyet Gazetesi, t.s.
- Şerifoğlu, Ö. F. *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*. İstanbul: İBB Kültür İşeri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Tali, Ş. “İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi”, *Sanat Dergisi* 15 (2010): 47-64.
- Tanışık, İ. H. *İstanbul Çeşmeleri I- İstanbul Ciheti*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Târîh-i Râşid Ve Zeyli III*. Haz. Abdülkadir Özcan v.dğr. b.y.: Klasik Yayınları, Mayıs 2013.

- Uçar, A. “İzmir Konutlarında Karosimanlar”. *Sanat Tarihi Dergisi* 23/3 (Nisan 2014): 67-81.
- Uluçay, M. Ç. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.
- Unat, F.R. *Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Uzunçarşılı, İ. H. *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılık Oğlu Suleyman Ağalar Ve Alemdar Mustafa Paşa*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1942.
- Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İ. H. *Osmanlı Tarihi*. 4. Cilt 1. Kısım. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Ürekli, F. *İstanbul'da 1894 Depremi*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Üstündağ, C. “Zeynep Sultan Camii Restorasyonu Minare ve Bodrum Kat Gergi Müdahaleleri Hakkında”. Teknik Rapor. İTÜ, 2017.
- Yalçın Aydeniz, T. “Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vâizîn”. *III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs 2015*. Ed. Feridun Emecen. 604-607. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Yaramış, A. “III. Ahmet'in Kızı Zeynep Sultan'ın Hayatı Ve Üsküdar'daki Vakfiyesi”. *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler (Türkiye-İstanbul 12-13 Mart 2004)*. Ed. Zekeriya Kurşun. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2005.
- Yediyıldız, B. “Vakıf İstılahları Lügatçesi”. *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 55-60.
- Yenigün, S. *İstanbul'un İncisi Sur İçi Camileri*. (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, Mart 2013.
- Yeşil, F. “Melek Mehmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/melek-mehmed-pasa> (08.05.2019).

Yılmaz, M. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 4: 589-590. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

B. Arşiv Kaynakları

Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi (D-DAI).

D-DAI-IST-R35940.

D-DAI-IST-KB0636.

D-DAI-IST-R3276.

D-DAI-IST-KB0695.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

30: 10: 192: 313: 15: 3, 7 Teşrinievvel 1341.

30: 10: 192: 313: 15: 2, 27 Teşrinievvel 1341.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA).

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III). 3: 190: 1: 1, 19 M 1182.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)

3802: 285124: 2, 4 N 1328.

3802: 285124: 1, 6 N 1328.

3802: 285124: 3, 21 Ağustos 1326.

3905: 292825: 1, 12 C 1329.

Cevdet Evkaf (C.EV). 420: 21259, 19 Za 1221.

Evkaf İdare Meclisi (EV.İDM).

9: 268, 9 Ş 1297.

29: 246, 15 Mayıs 1299.

Evkaf Mektubî Kalemi (EV.MKT).

174: 4, 1279.

608: 146, 10 R 1288.

989: 60, 2 S 1297.

993: 259, 26 S 1297.

993: 389, 16 S 1297.

1014: 100, 23 Ca 1297.
1026: 102, 27 R 1297.
1452: 262, 20 Z 1305.
1453: 36, 23 Ağustos 1303.
1462: 170, 1 Eylül 1304.
1480: 240, 4 Kânunusâni 1304.
1485: 354, 8 Ca 1306.
1502: 238, 1 Mart 1305.
1567: 276, 8 Şubat 1304.
1567: 280, 21 Mart 1305.
1567: 282, 14 N 1306.
1567: 286, 30 Haziran 1305.
1567: 288, 11 Kânunusâni 1305.
1567: 288, 8 Ağustos 1305.
1567: 284, 27 Haziran 1305.
1623: 268, 3 M 1306.
1623: 270, 17 Teşrinievvel 1304.
1623: 272, 14 Mayıs 1306.
1623: 274, 10 S 1308.
1623: 276, 20 C 1306.
1623: 277, 28 Mayıs 1304.
1948: 56, 29 S 1311.
1948: 60, 15 Ra 1311.
2014: 86, 25 L 1311.
2131: 28, 11 Ca 1297.
2131: 30, 12 Ca 1297.
2131: 32, 19 Ca 1297.
2131: 34, 7 Nisan 1296.
2131: 36, 15 Ca 1297.

2131: 38, 8 Ca 1297.

2131: 40, 9 Ş 1297.

2131: 44, t.s.

2131: 47, 26 Eylül 1307.

2131: 49, 26 Eylül 1307.

2131: 54, 16 Za 1309.

2131: 56, 2 Ca 1308.

2131: 62, 26 Ağustos 1309.

3125: 64, 28 M 1325.

3125: 66, 24 Mart 1323.

Evkaf Başkitabeti (EV.BKB). 172: 185, 17 B 1262.

Evkâf Nezâreti Muhasebe Kalemi Tamirat ve İnşaat Kalemi (EV.MH.TİK).

24: 250, 21 Ra 1292.

91: 222, 19 Nisan 1326.

91: 224, 5 Ca 1328.

91: 260, 28 Nisan 1326.

Dâhiliye Nezâreti İdâre Evrakı (DH.İD).

33: 19: 1, 22 Kânunuevvel 1326.

33: 19: 2, 8 Z 1328.

33: 19: 3, 1 Haziran 1327.

33: 19: 4, 12 C 1329.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT). 146: 32: 1: 2, 23 Eylül 1309.

İrade Dahiliye (İ.DH).

715: 50010: 2, 7 S 1290.

715: 50010: 3, 11 Za 1290

715: 50010: 4, 18 Za 1290.

715: 50010: 5, 7 Z 1292.

715: 50010: 6, 24 S 1292.

İrade Mâbeyn-i Hümâyun (İ.MHB).

3: 51: 1, 3 N 1328.

6: 32: 1, 2 C 1329.

6: 32: 2, 12 C 1329.

İrade-Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD).

117: 7006: 1: 1, 24 B 1309.

117: 7006: 2, 2 N 1309.

Maarif Nezareti Mektub Kalemi Evrakı (MF.MKT).

54: 59: 2: 2, 4 Mart 1317.

481: 39: 2, 1, 27 Teşrînisâni 1315.

481: 39: 3, 30 Teşrînisâni 1315.

549: 59: 1, 20 Kânunuevvel 1316.

549: 59: 1: 1, 20 Kânunuevvel 1316.

847: 16: 5: 1, 10 Kânunuevvel 1321.

847: 16: 6: 2, 5 Za 1323.

847: 20: 1, 21 Mart 1321.

847: 20: 2: 2, 10 S 1323.

982: 67: 1: 1, 21 Kânunusâni 1322.

982: 67: 2: 2, 24 M 1325.

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL). 864: 47: 1, 2 Rebûlâhir 1281.

Mütenevvia Kısmı Belgeleri (DH.MTV).

51: 19: 5, 18 Ş 1329.

51: 19: 2, 1, t.s.

51: 19: 1, 1 Ağustos 1327.

Encümen Arşivi. 3052-4.01.1940; 3055-4.01.1940; 3057-04.01.1940; 3057-4.01.1940 numaralı fotoğraflar.

İBB Atatürk Kitaplığı Arşivi. Demirbaş No: Bel-Mtf-001065; Hrt-004332; Hrt-007738; Krt-010377.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arşivi.

Hüseyin b. İsmâil Ayvansarâyî (ölm.1201/1786). *Hadîkatü'l-cevâmi'*. İstinsah: Mustafa Râkım, 1231/1815. Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, TY-8872: 59a-59b. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

Yıldız Fotoğraf Arşivi, Demirbaş No: 90479-0024.

Salt Araştırma Arşivi.

Ali Saim Ülgen, “Zeynep Sultan Camii hakkında bilgi”. No: TASUDOC1471; No: TASUDOC1471002.

Tahsin Öz, “Zeynep Sultan Camii”, Salt Araştırma, Kod: FFT262005.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA).

D-397: 5: 1, 13 L 1201.

D-2366, 29 S 1135.

D-2367, 29 N 1136.

D-7689, 8-9 N 1156

E-397: 5: 1, 13 Ca 1204.

E-806: 28: 1, 29 Z 1188.

E-859: 29: 2, 18 Ca 1191.

E-859: 30: 1, 21 S 1207.

E-859: 31:1, 21 Ca 1197.

Hâfız Hüseyin b. İsmâ'il Ayvansarayî (öl. 1201/1787). *Hadîkatü'l-Cevâmî*. Türkçe Yazmaları, H. 1568: 48a. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı Arşivi Vakfiye Defterleri (VGM.DEFTER).

736: 149: 74-75, 21 S 115

743: 80: 115-221, 17 Za 1183.

743: 81: 222-223, 3 B 1184.

743: 82: 224-227, t.s.

4560: 196, 13 Kânunusâni 1329.

C. Raporlar

Bozkurt, İ- Ersop, Y.- Çıralı, İ. “Rapor”. İKVK.BKA. 2461-11.09.96.

Bülbül, A. H. – Akıner, R. N. “Müdürlük Makamına Rapor”. İKTVK.BKA. 738-13.12.2006.

Cesur, S. “Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Raspa Sonrası Rölöve Raporu”. Detay İnşaat, 2015. İKVK.BKA.

Ceyhan, M. “Müdürlük Makamına Rapor”. İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 24.05.2010.

Çılı, F.- Çelik, O. C.- Sesigür, H. “Zeynep Sultan Camisi Minaresinin Yapısal Özellikleri Ve Onarım Önerileri Hakkında”. Teknik Rapor. İTÜ, 2006.

Emek, S. S. “İstanbul Eminönü Zeynep Sultan Camii Minaresi Restitüsyon Projesi Raporu”. Asmira Mimarlık. İKVK.BKA.

Emek, S. S. “İstanbul Eminönü Zeynep Sultan Camii Minaresi Rölöve-Restorasyon Projeleri”. İKVK.BKA, 2245-14.09.2006.

Küçükbayrak, N. “Zeynep Sultan Camii Rölöve Raporu ve Fotoğraf Albümü”. İKVK.BKA. 3676-10.12.2007.

Küçükbayrak, N. “Zeynep Sultan Camii Restorasyon ve Restitüsyon Raporları”. İKVK.BKA. 523-22.02.2008.

Küçükbayrak, N. “Zeynep Sultan Camii Restitüsyon Raporu”. Altuğ İnşaat, 03.04.2009. İKVK.BKA.

Saat, A.- Ceyhan, M. “Rapor”. İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 18.07.2014.

Saat, A. – Akyüz, B. “Müdürlük Makamına Rapor”. İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, 18.08.2016.

Şahin, A. - Erçağ, B. “Rapor”. İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü, 05.06.2002.

Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü Arşivi, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 195748YOU, M2837DO numaralı “Zeynep Sultan Camii Onarımı” dosyası.

Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü Arşivi, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 195912YOU, M6666DO numaralı “Alemdar Zeynep Sultan Camii 1959 Yılı Onarımı” dosyası.

Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü Arşivi, Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü, 1960105YO, M2654DO, “Zeynep Sultan Camii Onarımı Keşfi” dosyası.

“Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Rölöve Raporu”. Detay İnşaat, 2013. İKVK.BKA. 385-31.01.2014.

“Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Restitüsyon Raporu”. Detay İnşaat, 2013. İKVK.BKA. 384-31.01.2014.

“29 Ada- 2 Parsel Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Revize Restitüsyon Raporu”. Detay İnşaat, 2014. İstanbul Vakıflar 1. Bölge Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü.

“29 Ada- 2 Parsel Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Sanat Tarihi Raporu”. Detay İnşaat, 2017. İKVK.BKA. 1704-24.06.2017.

D. Yazılar ve Kararlar

Bakanlar Kurulu’nun 19.12.2005 tarih ve 2005/9892 sayılı kararı.

Gayrimenkul Eski Eserler Ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 1.09.1965 tarih ve 1756-7076 sayılı kararı.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 25.12.1967 gün ve 732 sayılı yazısı.

İstanbul Belediye Başkanlığı’nın 1.09.1965 tarih ve 1756 sayılı yazısı.

İstanbul Belediye Başkanlığı İmar Müdürlüğü’nün 21.02.1968 gün ve 903 sayılı yazısı.

İstanbul Belediye Başkanlığı İmar Planlama Müdürlüğü’nün 21.06.1966 gün ve 1259 sayılı yazısı.

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü 3.2.1988 tarih ve HAY.İŞL.H7/113-88-364 sayılı yazısı.

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 30.03.1989 tarih ve 95/491 sayılı yazısı.

İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 24.1.1995 tarih ve B.02.1.VGM.1.13.00.06.212. (3407)113-2.111.95 sayılı yazısı.

İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2.5.1990 tarih ve 1758 nolu kararı.

İstanbul I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.02.2000 gün ve 11647 sayılı kararı.

İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, 26.12.1965 tarihli dilekçe.

İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Fuat İbrahimağaoğlu'na ait 6.12.1995 tarihli dilekçe.

İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 16.06.2010 gün ve 3879 nolu kararı.

Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi 21.3.1988 tarihli devir teslim tutanağı.

Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi 06.04.1988 tarih ve 988/21 sayılı yazısı.

Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi 25.11.1988 tarihli sözleşme metni.

Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi 11.01.1989 tarih ve 1989/21 sayılı yazısı.

Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi 8.7.1992 tarih ve 1992/21-161 sayılı yazısı.

Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, 28.02.2012 gün ve 2012/9 sayılı yazısı.

Vakıflar Bölge Müdürlüğü Özel Komisyon Başkanlığı'nın 30.12.1987 gün ve 1987/5 sayılı kararı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü'nün 10.11.2011 tarih ve B.02.1.VGM.1.13.00.03/H7/113-944 sayılı yazısı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 02.04.2012 tarih ve 7200 sayılı yazısı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul I. Bölge Müdürlüğü'nün 27.10.2014 tarih ve 15219810/820-3537/28074 sayılı yazısı.

E. İnternet Kaynakları

(<http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/12/zeynep-sultan-camiinin-mimari-yaps.html>)

(<https://egoistokur.com/tilkiye-sormuslar-kurnazlik-mi-bilgi-mi/>)

(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=35601)

(http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=35605)

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:%C4%B0stanbul_-_Zeynep_Sultan_Camii_r2_-_Mart_2013.JPG)

Orbey, H. "Zeynep Sultan Camii". Bir Bani Bir Camii. Erişim: 29 Mart 2019, <http://ahmetsimsirgil.com/zeynep-sultan-camii/>.

EKLER

Ek 1. 2014 Onarımı Öncesi Çekilen Fotoğrafların Kullanımı İçin Alınan İzin Belgesi

SAÜ Evrak Tarihi ve Sayısı: 24/06/2019-14601 Evrak Tarihi ve Sayısı:21/06/2019-E.91072

T.C.
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü

Sayı : 15219810-150.99-E.91072
Konu : Zeynep Sultan Camii Onarım Öncesi
Fotoğraf Talebi Hk.

DAĞITIM YERLERİNE

İlgi : Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü'nün 13.05.2019 tarihli ve 300 sayılı yazısı.

İlgi yazı eki Hanife Çoban SEYMEN'e ait dilekçe ile şu an restorasyon uygulaması devam eden Zeynep Sultan Cami'ne ilişkin onarım öncesi fotoğrafların restorasyonu yapan Yapsaş Yapı San. ve Tic. Ltd.Şti tarafından kendisine verilmesi istenmektedir.

Uygulama süreci devam eden Zeynep Sultan Cami'ne ilişkin onarım öncesi fotoğrafların Hanife Çoban SEYMEN'e verilmesinde idaremizce sakıncası bulunmamaktadır. Gereğinin yapılması hususunu rica ederim.

S.Ekrem ARSLAN
Bölge Müdür Yardımcısı

Dağıtım:

Gereği:

YAPSAŞ YAPI SANAYİ VE TİC. LTD. ŞTİ.NE SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜNE

Bilgi:

Not: 5070 sayılı elektronik imza kanunu gereği bu belge elektronik imza ile imzalanmıştır.

İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü Gümüşsuyu mah. İnönü cad. no:2 Taksim
Beyoğlu/İstanbul
Telefon No: (0212)-2518810 Faks No: (0212)-2436459
KEP Adresi: istanbul@vgm.hs01.kep.tr

Bilgi için: Banu Kadriye YILDIZ
Mimar

Bu belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununa göre Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Ek 2. Medresenin Tapu Kaydı

TAŞINMAZA AİT TAPU KAYDI (Aktif Malikler için Detaylı - ŞBİ yar)			
Zemin Tipi	: Ana Taşınmaz	Ada/Parsel	: 29/2
Zemin No	: 24489456	Yüzölçüm	: 2.045,00 m2
İl / İlçe	: İSTANBUL/FATİH	Ana Taş. Nitelik	: MEKTEP VE MEDRESE
Kurum Adı	: Fatih TM		
Mahalle / Köy Adı	: ALEMDAR Mah.		
Mevkii	: ALEMDAR		
Cilt / Sayfa No	: 1 / 12		
Kayıt Durum	: Aktif		

TAŞINMAZ ŞERH / BEYAN / İRTİFAK

S/B/İ	Açıklama	Malik / Lehdar	Tarih - Yevmiye	Terkin Sebebi - Tarih - Yev.
Beyan	1.KORUMA GRUBUNDA ESKİ ESER 06/11/1989 T. YEV:4731 14/09/1990 T. YEV:3748		06/11/1989 - 4731	--
Beyan	KORUNMASI GEREKLİ KÜLTÜR VARLIĞIDIR. 05/09/2005 T.5475 YEV. (15/7 DOSYADA)		05/09/2005 - 5475	--
Beyan	1.derecede korunması gerekli taşınmaz kültür varlığıdır. (Başlama Tarih:11/09/2014,Bitis Tarih:11/09/2014 - Süre:)		11/09/2014 - 19422	--

MÜLKİYET BİLGİLERİ

Sistem No	Malik	Elbirliği No	Hisse Pay/Payda	Metrekare	Edinme Sebebi - Tarih - Yev.	Terkin Sebebi - Tarih - Yev.
368427834	ZEYNEP SULTAN MEDRESE VANI EFENDİ VAKFI	TAM		2.045,00	Mülkiyet ve Hisse Oranlarının Düzeltilmesi - 04/01/2017 - 191-	--

S/B/İ	Açıklama	Malik / Lehdar	Tarih - Yevmiye	Terkin Sebebi - Tarih - Yev.
Şerh	ZEYNEP SULTAN MEDRESE VANI EFENDİ VAKFINDAN	ZEYNEP SULTAN MEDRESE VANI EFENDİ VAKFINDAN	-	--

* Tesis edilen şerhler ve beyanlar salt elektronik ortamda tutulmaktadır.

Raporlayan: tk101390
Uğur KOŞAR
Kayıt Üyedir.
18.04.2019

Ek 3. Mektep ve Medresenin Arşivde Bulunan Tapu Kaydı (İKVK.BKA)

41-7355

تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى

مۆلاھىزە	سۇقائىتى	ئىخلىسى	سەيخىنھۇرى	موقىمى	قىيىسى	ئاجىيىسى	قۇناسى	ولايىتى
	تەلەمىدار	تەلەمىدار						ئىستانبۇل
	Mektep ve medrese binası							مەكتەپ
	Beyneps sultan medrese ve tamif. vakıflarından							مەدەرىسە
	Şhi bin kışki les metre murabbaudır							مەدەرىسە
	Palamında yazıdadır							مەدەرىسە
	Kadimen							مەدەرىسە
	(206)							
	Beyneps sultan medrese ve tamif. vakıflarından							مەدەرىسە
	مەدەرىسە	مەدەرىسە	مەدەرىسە	مەدەرىسە	مەدەرىسە	مەدەرىسە	مەدەرىسە	مەدەرىسە
	31, 31							

۱۹۰۰-۱۹۰۰

Ek 4. Alemdar Paşa Medresesi'nin Osmanlı Araştırmaları Vakfı'na Tahsis Edildiğine Dair Bakanlar Kurulu Kararı

83-84-1997 10:40 FROM URK GEN MUD HAY ISL.

TO 02126388952

P.03

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BAKANLAR KURULU KARARI

96/9118

Istanbul İli, Eminönü İlçesi, Alemdar Mahallesi, Alemdar Caddesinde ve tapununun 39 pafta, 29 ada, 2 parsel sayısında kayıtlı bulunan Zeynep Sultan ve Vani Efendi Vakfından Alemdar Paşa Mektebinin her türlü bakım ve onarımının yapılması kaydıyla, Osmanlı Araştırmaları Vakfınca Osmanlı tarihi, medeniyeti ve kültürünün araştırılması hizmetlerinde kullanılmak üzere, 5 yıl süreyle ve bedelli olarak İstanbul Valiliği'ne tahsisi; Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıflar Meclisi'nin 3/7/1996 tarihli ve 630/666 sayılı kararına dayanan Devlet Bakanlığı'nın 19/12/1996 tarihli ve 87 sayılı yazısı üzerine, 2762 sayılı Kanununun 10 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 25/12/1996 tarihinde kararlaştırılmıştır.

SÜLEYMAN DEMİREL
CUMHURBAŞKANI

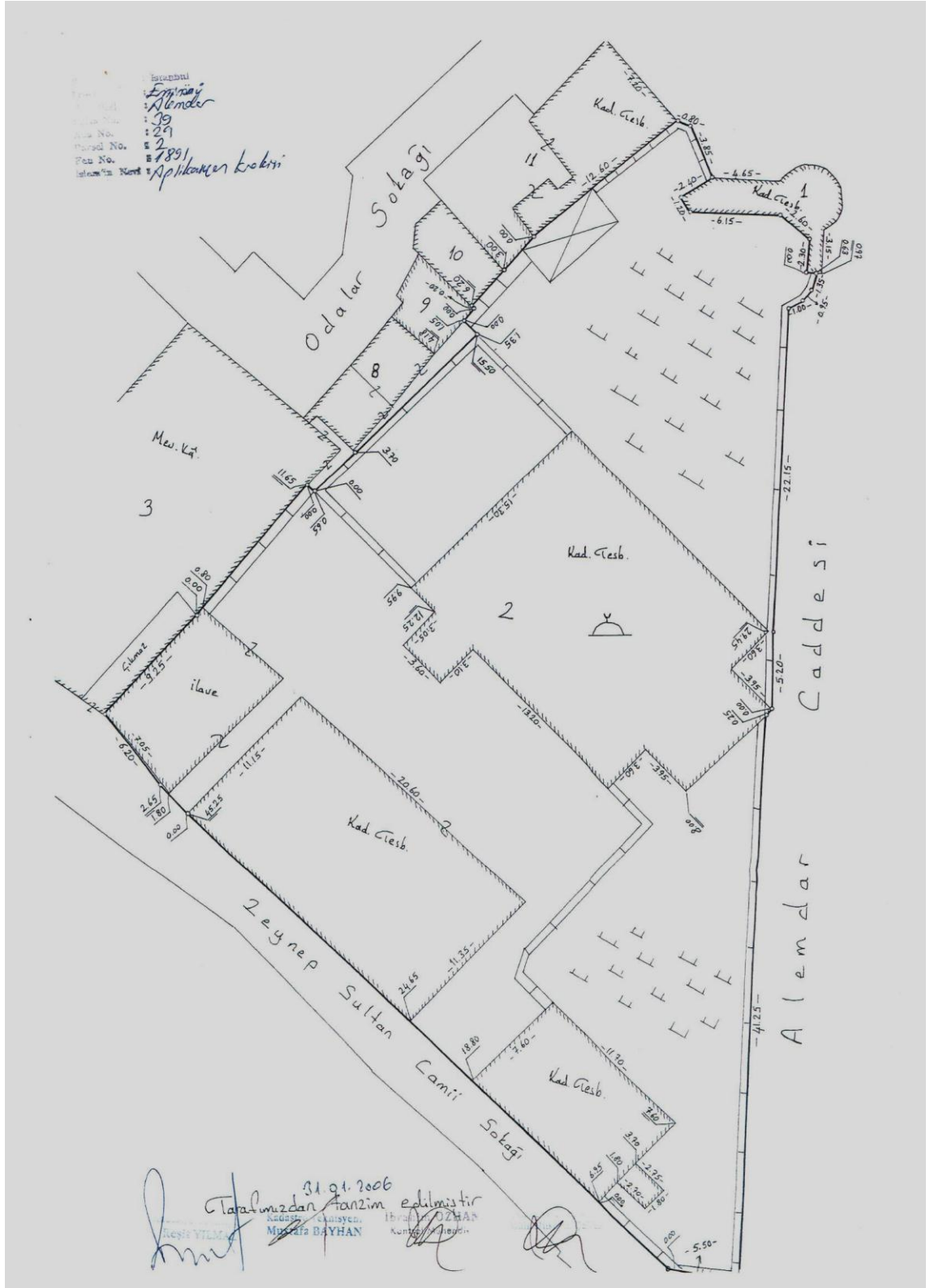
Prof. Dr. NECMETTİN ERBAKAN
BAŞBAKAN

Prof. Dr. T. CİLLER Dışişleri Bak. ve Başb. Yrd.	F. ADAK Devlet Bakanı	N. ERCAN Devlet Bakanı	Doç. Dr. A. GÜL Devlet Bakanı
I. SAYGIN Devlet Bakanı	Prof. Dr. S. TEKİR Devlet Bakanı	N. KURT Devlet Bakanı	M. ALTINSOY Devlet Bakanı
N. K. ZEYBEK Devlet Bakanı	L. ESENGÖN Devlet Bakanı	M. S. ENSARIOĞLU Devlet Bakanı	A. C. TÜNC Devlet Bakanı
B. AKSOY Devlet Bakanı	G. DAGDAŞ Devlet Bakanı	H. U. GÖYLEMEZ Devlet Bakanı	M. Z. TOKAR Devlet Bakanı
A. YILMAZ Devlet Bakanı	Prof. Dr. S. GÖNBEY Devlet Bakanı	B. ŞEKER Devlet Bakanı	Dr. A. DEMİRCAN Devlet Bakanı
Ş. KAZAN Adalet Bakanı	T. TAYAN Milli Savunma Bakanı	M. AKŞENER İçişleri Bakanı	Doç. Dr. A. GENER Maliye Bakanı
Prof. Dr. M. SAGLAM Milli Eğitim Bakanı	C. AYHAN Bayındırlık ve İskan Bakanı	Y. AKTUNA Sağlık Bakanı	Ö. BAHUTÇU Ulaştırma Bakanı
M. DEMİRCİ Tarım ve Köylere Bakanı	N. ÇELİK Çalışma ve Sos. Güvenlik Bakanı	Y. EREZ Sanayi ve Ticaret Bakanı	M. AKTOĞLU Devlet Bakanı
I. KAHRAMAN Kültür Bakanı	B. YÜCEL Turizm Bakanı	M. H. DAĞLI Orman Bakanı	

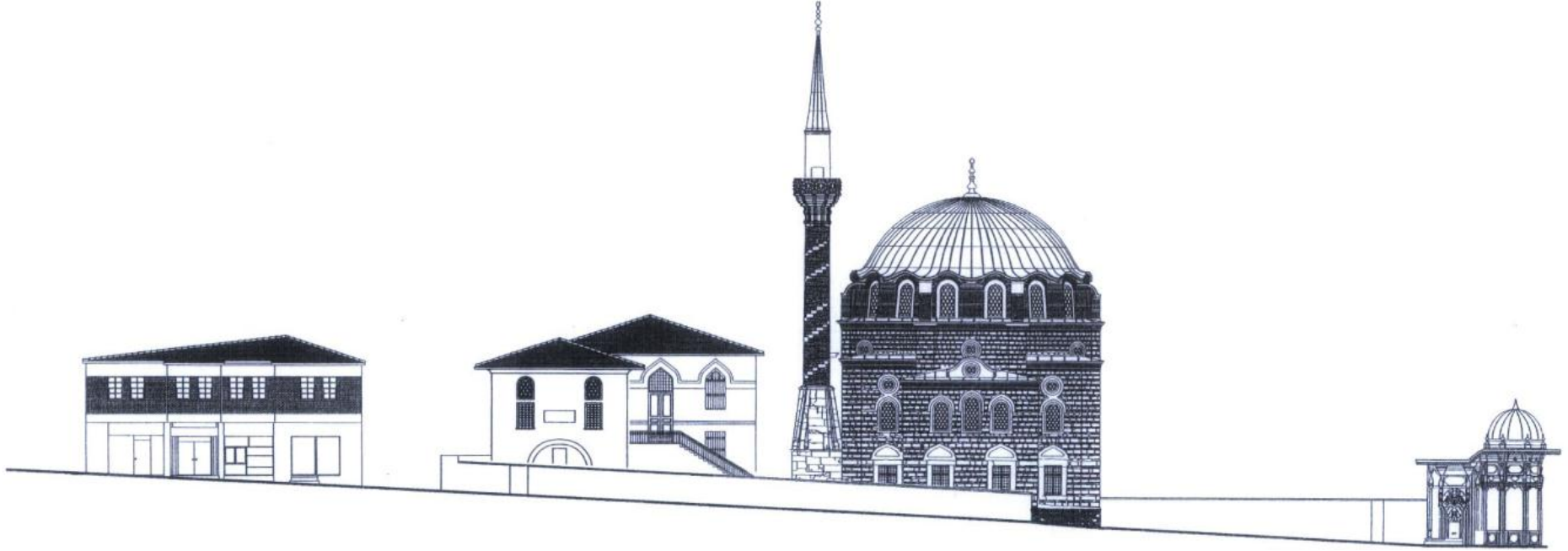
DT
Dosya No.

TOTAL P.03

Ek 5. Zeynep Sultan Külliyesinin Planı (Fatih Kadastro Müdürlüğü)

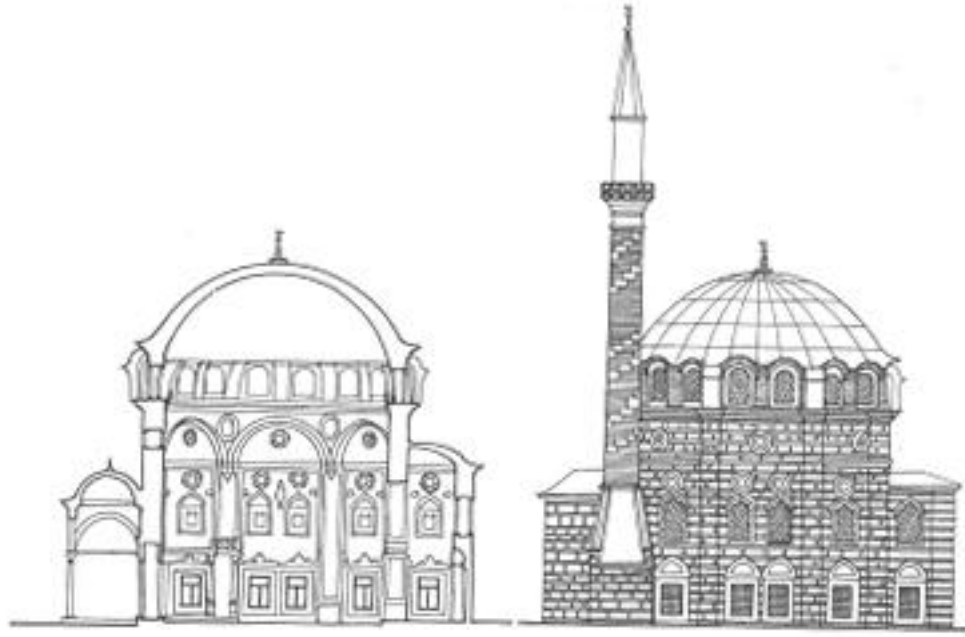

Ek 6. Zeyneb Sultan Külliyesi Silüeti (Nesrin Küçükbayrak, “Zeynep Sultan Camii Rölöve Raporu ve Fotoğraf Albümü”, İKVK.BKA, 3676-10.12.2007)

SİLÜET

Ek 7. Zeyneb Sultan Camii Rölöve (Bakır, 115-116)

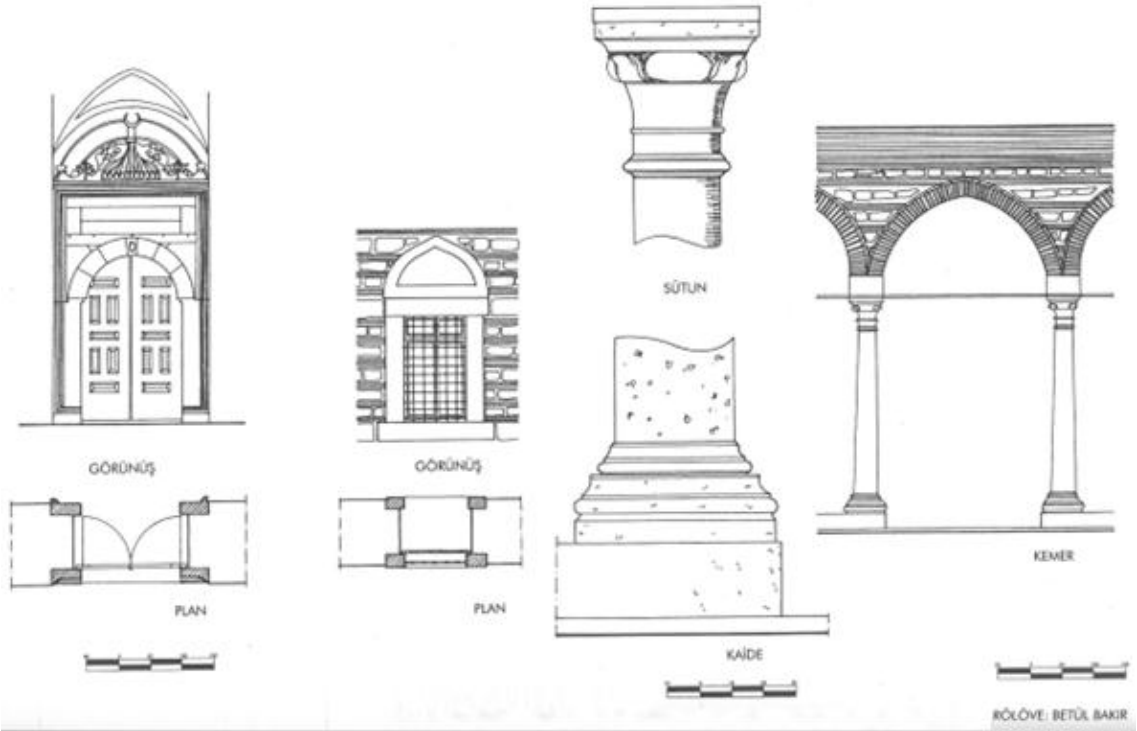

KESİT

GÜNEYBATI GÖRÜNÜŞÜ

RÖLÖVE: BETÜL BAKIR

0 1 2 3 4 5 10 m.

GÖRÜNÜŞ

GÖRÜNÜŞ

PLAN

PLAN

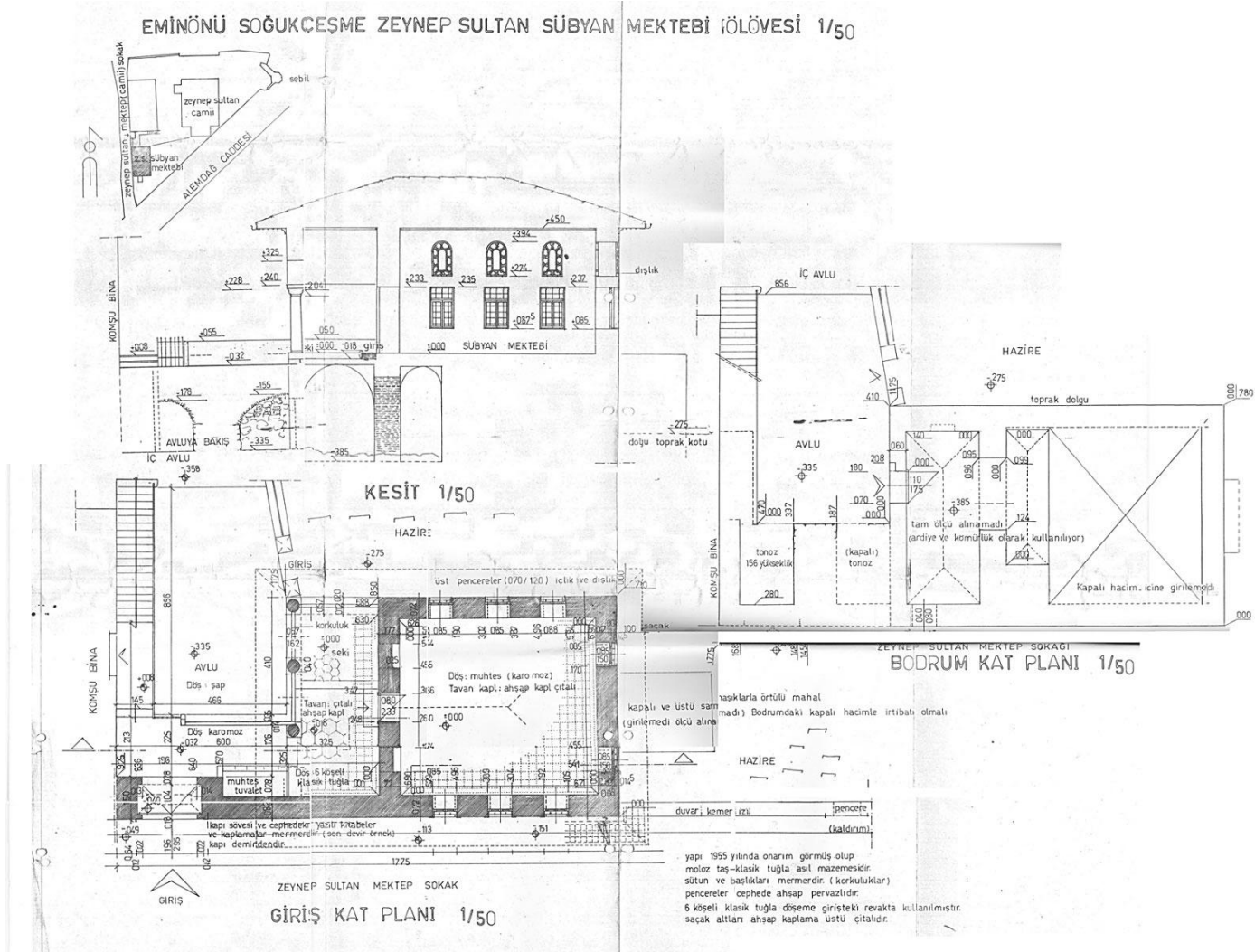
SÖTÜN

KAİDE

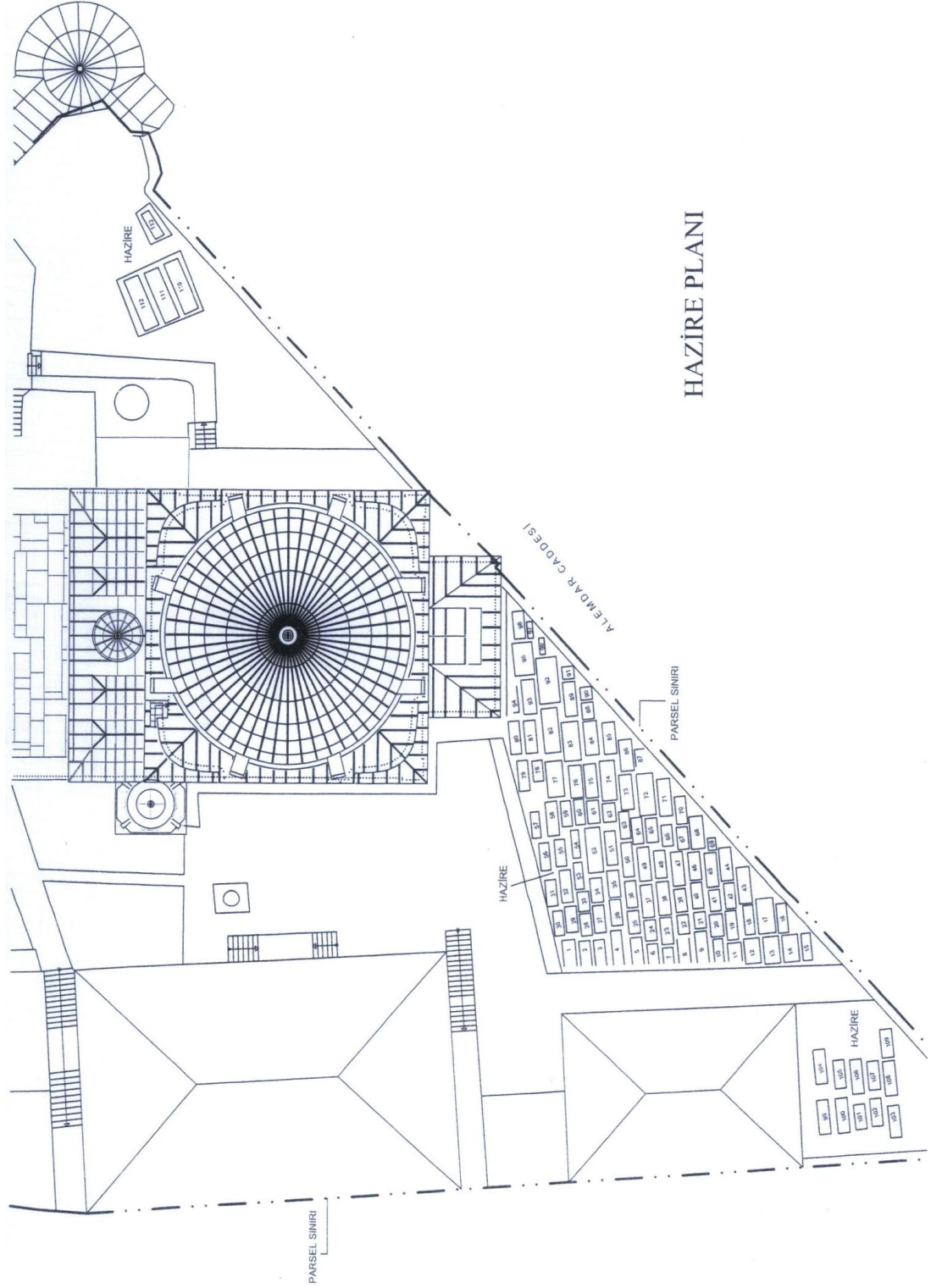
KEMER

RÖLÖVE: BETÜL BAKIR

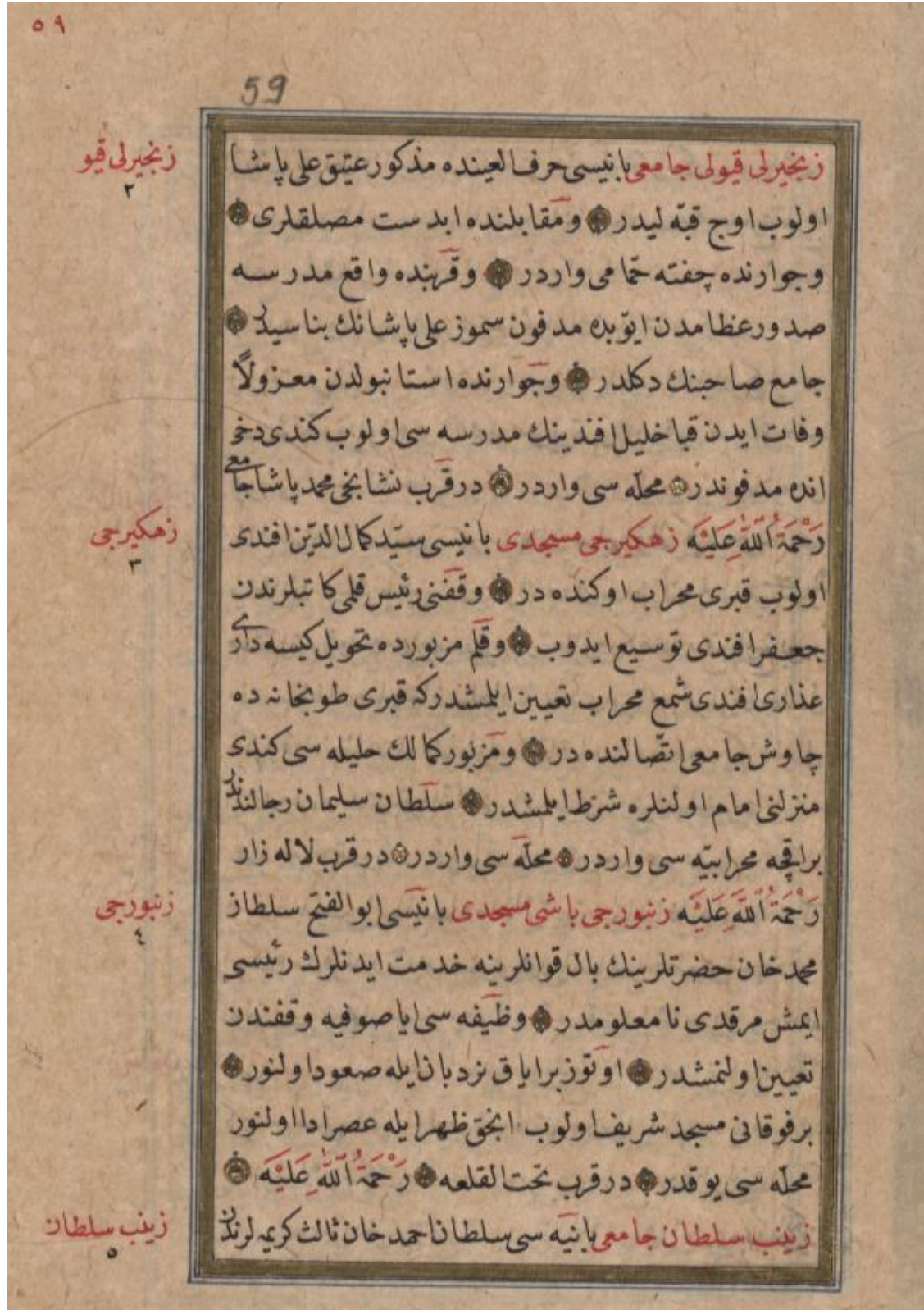
Ek 8. Zeynep Sultan Sıbyan Mektebi Rölövesi (TAD Arşivi)

Ek 9. Zeynep Sultan Haziresi Planı (İKVK.BKA “Zeynep Sultan Camii Hazireleri” Fotoğraf Albümü, 1.)

Ek 10. Hadîkatü'l-Cevâmi'nin Râkım nüshasında Zeyneb Sultan Camii'nin yer aldığı sayfa. (Ayvansarâyî Hüseyin b. İsmâil (ölm.1201/1786), *Hadîkatü'l-cevâmi'*, İstinsah: Mustafa Râkım, 1231/1815, İÜ.NEK, 59a-59b.

زینب سلطان اولوب ● محفل هایون ● و مکتب و چشمه
 و سبیل و شادروان بنا ایلیوب اتمام بنا سنه بومصرع تاریخ
 واقع اولمشدر ● جنت الفردوس دارالحکامه مدینه ۱۱۸۳ اداصلوق
 ابتدا بدء اولندیغی شهر محرم الحرامک اون بشنخی کونیدر ●
 زیارت عرش ۱۱۸۸ تاریخنده رحلت ایدوب بنا ایلدیکی تربده
 مستقلاً دفن اولندی ● محله سی یوقدر ● درقرب صوغق چشمه
 قپوسی ● رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهَا حرفا لستین ● سلطان جامعی بانیه سی
 خانم سلطان صاحبه خیر سلطان سلیم اولک کریمه سی حدیجه
 سلطانک دختر پاکیزه سیدر ● جدی سلطان سلیمک تربده سجوانده
 مستقر تربده والد سی ایلده مدفوندر ● طاقدرکا هنده واقع تاریخ بودر
 بنت سلطان سلیم خانم سلطاز ● یاپدی بوجامع قبول اید جلیل
 ذکر و قران طاعتله شاداوله ● تاقیامت اولیه هرکز ذلیل
 ایشدوب دیدی خرداتمانی ● دیدی تاریخ انها خیر جمیل ۹۰
 محله سی یوقدر ● درقربا قسرای ● رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهَا سناناغا
 مسجد بانسی بابا السعاده اغالردن سناناغا اولوب ● محراب
 اوکنده مدفوندر ● بوسنوی محمد پاشا سرمقطوعی انده دفن
 اولمشدر ● محله سی وارددر ● درقرب فضل پاشا سرائی رَحْمَةُ اللَّهِ
 عَلَيْهِ سنی خاتون مسجد بانیه سی شیخ الاسلام زنبیل علی افندک
 کریمه سی سنی خاتون اولوب ● وفاتنده زیرک باشنده پدرینک
 بناسی اولان مکتب صغه سنه پدری یا ننده دفن اولمشدر ●
 مدرسه سی دخی وارددر ● منبریخی اغازاده محمداقدی مدرسی یز

حرفا الزاده متو
 اولان بوجامع
 عدد

حرفا لستین
 سلطان جامعی

سناناغا

سنی خاتون

Zeyneb Sultan Camii İle İlgili Olan Bölüm:

Zeyneb Sultan Câmî‘i: Bâniyesi Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis kerîmelerinden Zeyneb Sultân olub mahfil-i hümâyûn ve mekteb ve çeşme ve sebîl ve şâdurvân binâ eyleyüb itmâm-ı binâsına bu mısra‘ târih-i vakı‘ olmuşdur: <<cennetü’l-firdevsi dâru’l-hâmidîn>> 1183 Edâ-yı salâta ibtidâ bedi’ olunduğu şehir-i muharremü’l-harâmın on beşinci günüdür. <<ziyâreti ‘arş>> 1188 târihinde rihlet idüb binâ eylediği türbede müstakillen defn olundu. Mahallesi yokdur. Der kurb-ı Soğukçeşme kapısı. Rahmetu’l-lâhi ‘aleyhâ.

Ek 11. Mehmed Tahir Ağa'nın "Bina Emini" İmzasıyla Padişaha Yazdığı Arzuhal. BOA, AE.SMST.III, 3: 190:1

۹

مرحمتی بزرگوار

مرطمان

دوقلو عثمانیو
بنا سنه نامی اولدیم جامع بیجا چون چناری خرنده قاربوزده
بنا حال قولدیردکه با سنه نامی اولدیم جامع بیجا چون چناری خرنده قاربوزده
نام محله اودمان ایچده ایق سرجه کوزی و مرمر اون ایکی عدد سنون اولوب خدیو
دوروز ایق اولغله جامع شرفه مناسبا اولدی ایلدن غنچاله اجنار خدیو مرمر
مرمورده که بقولدی طرفین ارسال اولنان قولدی اجرت نقدیه کنی و یرمک سطله
محل مذکورده موجود سنونلر و ساز مرمره متعلق اشیا ای سفینه لره تحویل و طرفه استانه
اعاده ارسال ایچون یاری اباد نایینه و چناری ضابطنه خطابا امر عالیشان صدقه
و این بیله باینده امر فرمان دوقلو عثمانیو اتم سوطانم حضرتلر تکدر

مرطمان
ایق
مرطمان
ایق

AE.SMST. III. 3/190

Mehmed Tahir Ağa'nın "Bina Emîni" İmzasıyla Padişaha Yazdığı Arzuhal. BOA, AE.SMST.III, 3: 190: 1.

Mucibince Emr-i Şerifi Tahrir Olunmak Kılındı. Fî 19 Muharrem sene 1182.

Devletlü 'İnayetli Sultânım Hazretleri 'afiyette sağ olsun.

'Arzuhâl Kullarıdır ki, binâsına me'mur olduğum câmi'-i şerîf için Çınarcık kurbunda Karpuzderesi nâm-ı mahalde orman içinde vakı' serçe gözü ve mermer on iki adet sütun olun kadları dörder zira' olmakla cami'-i şerîfe münâsib olduğu ecilden arz-ı hâle ictisâr kılındı. Merahim-i 'âlîlerinden mercûdur ki bu kulları tarafından irsal olunan kulları ücret-i nakliyesini vermek şartıyla mahall-i mezkûrda mevcut sütunlar vesâir mermere müteallik eşyayı seffinelere tahmîl ve taraf-ı âsitâne-i sa'âdete irsâli için Yalakâbâd nâibine ve Çınarcık zâbitına hitâben emr-âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak bâbında emr-i fermân devletlü 'inâyetlü efendim Sultânım hazretlerindir.

Bina emîni Mehmed Tahir Bey Hazreti Zeyneb Sultan.

Alemdar Paşa Medresesinin (Vânî Efendi) İnşaatının Mimar Aleksî Efendi'ye Verildiğine Dair Hulâsa/ BOA, EV.MH.TİK, 107: 96.

Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti

Hulâsa

Dersaadet:132

Soğukçeşme'de Zeyneb Sultan câmi'-i şerîfi havlusuna müceddeden inşâ olunacak Vânî Efendi medresesinin ber-mûcib keşf ve resm-i inşâsının masarif-i muhammenesi bulunan mecdiye 19 hesabıyla 145.171 kuruş üzerinden münâkasası 140.000 bedel-i münâkasa + 2.250 mutemed yevmiyesi = 142.250 ve gazetelerle i'lânı bi'l-icrâ mecdiye 19 hesabıyla 140 bin kuruş bedel ile Mimar Aleksî Efendi uhdesinde kalmış ve i'lânı tekrar edildiği halde tenzâl ile başka talib zuhûr etmemiş olmakla ihâle-i kat'îye mazbatasının tanzîmi ve müte'ahhid iş yaptıkça verilmek üzere bedel-i münâkasa ile mu'temed yevmiyesi mecmu'ı olan 142.250 kuruşun mecdiye 19 hesabıyla sene-i hâliye bûdcesinden idâre nâmına i'tâsının mazbata-i mezkûraya derci zımında Encümen-i Mahsûsa tevdi' kılındı. Fî 20 Kânun-ı evvel sene 1326.

Predoromuz Kalfa'nın Taahütnamesi. BOA, EV.MKT, 2131: 68.

-İş bu kefâletnâme zîrinde bulunan mühürler Fenârli Tanaş Kalfa ile Fenârli Yanni Kalfa'nın mühürleri olup ve kendileri ashab-ı emlakdan bulunmaları cihetle bu babda olan kefâletleri her vecihle şâyân-ı kabul olduğu tasdik kılındı. Fî 6 Eylül sene 1311. (mühür)

Ayasofya civarında kâin merhum ve mağfur leha Zeyneb Sultan tâb serâha hazretleri câmi'-i şerîfi ile türbe ve sebilinin müştemilât ve teferru'at-ı sâirasıyla etraf duvarlarının tramvay hattının inşâsında Şehremanetince hedm olunub muhtâc-ı ta'mir ve tecdîdi merbûd keşf-i evvel defteri mûcibince icra kılınan münâkasasında 64 bin kuruşta uhde-i 'âcizîde takarrur etmiş olduğu halde âhîran câmi'-i şerîf-i mezkûr mahfil-i hümâyun büsbütün münhedm olması üzerine tekrar keşfi bi'l-icra mukaddema edilmiş olan münâkasa nisbetinde fazla sarfi iktizâ eden mebâliğadan tenzilen icrâ kılınıp ta'mirat ve inşâat-ı mezkûra mecdiye 19 kuruş hesabıyla cem'an 115.435 kuruşta taraf-ı 'âcizânemden deruhde olunub ve meblağ-ı mezburdan 80 bin kuruşu eşya semeni 30.435 kuruşu dahî ücret-i a'mâliye olup meblağ-ı mezkûr ile ta'miratı Nezâret-i Evkaf-ı Hümâyundan uhdeme ihâle olunarak ben dahî Heyet-i Keşfiye tarafından tanzîm ve işbu senede rabt edilen 23 Temmuz 1310 tarihli bir kıt'a keşf-i evvel defterinde muharrir evsâf ve eşkâl üzre bil-rızâyla bilâ noksan ta'mirat-ı mezkûrayı kabul eyledim ve hâric-i ez-keşf vakfa muzır ve gay-rı nâfi fazla bir şey ilave etmeyeceğim şayet vakfa nafi' fazla bir şey yapar isem vakfa teberru' olacak ve ilerde bu fazla sebebi ve diğer hiçbir sebep ve bahane ile meblağ-ı mezkûrun bir rabi'î ber-veche peşin iki rabi'î esnâ-yı 'ameliyatta ve diğer bir rabi'î de hitâm-ı 'ameliyatta ve keşf-i sâniyesinin icrasıyla keşf-i evvel defterinde muharrir evsâf ve eşkal vecihle nizâmına tevfiKAN ta'mirat-ı mezkûranın ikmâli tahakkuk ettikde cânib-i hazineden i'tâ ve keşf-i sâni icrası için hitâm-ı 'ameliyattan nihâyet olan beş günden mukaddem usûl-i vecihle tarafimden hazineye istid'â takdimiyle ihbar edilecektir. Ber minval-i meşruh ta'ahüdâtımı îfâya mecbûr bulunduğumu mübeyyen işbu taahhüt senedim cânib-i hazineye takdîm kılındı.

Fî 19 Haziran sene 1311.

Fenâr'de Abdisubaşı mahallesinde Ayazma sokağında bâlâ numrolu hanede sâkin Şehremaneti kalfalarından Predoromoz (?) Kalfa. (mühür)

-Bu mukavelenâmede muharriri kâffe-i mukâvelât ve ta'ahhüdâtın icrâsına ben dahî müteahhid olup müteahhid muma ileyh şayet taahhüdâtını îfâ etmez ve hazineye bir gûnâ terettüb eder ise zarar-ı vakı'ı tazmîne ve îfâ-yı ta'ahüde ve mûma ileyhin zimmetine

lâzım gelen meblağın edâ ve îfâsına müte‘ahhid ve kefil-i bi’l-mâl ve zâmin olduğumu mübeyyen işbu mahalle şerh verildi.

Fî 19 Haziran sene 1311.

Fenerde Kiremit mahallesinde Meyhane sokağında dokuz numrolu hanede sakin Şehremaneti kalfalarından Karamyan oğlu Tanaş (Karamyan oğlu Tanaş ve Yanni mühürleri)

Sanâyi-i Nefise Müdürü Hamdi Bey'in Hünkâr Mahfilinden Sökülmüş Olan Çinilerle İlgili Raporu. BOA, EV.MKT, 1623: 268.

İdâre-i Sanâyi-i Nefise

Evkaf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesine

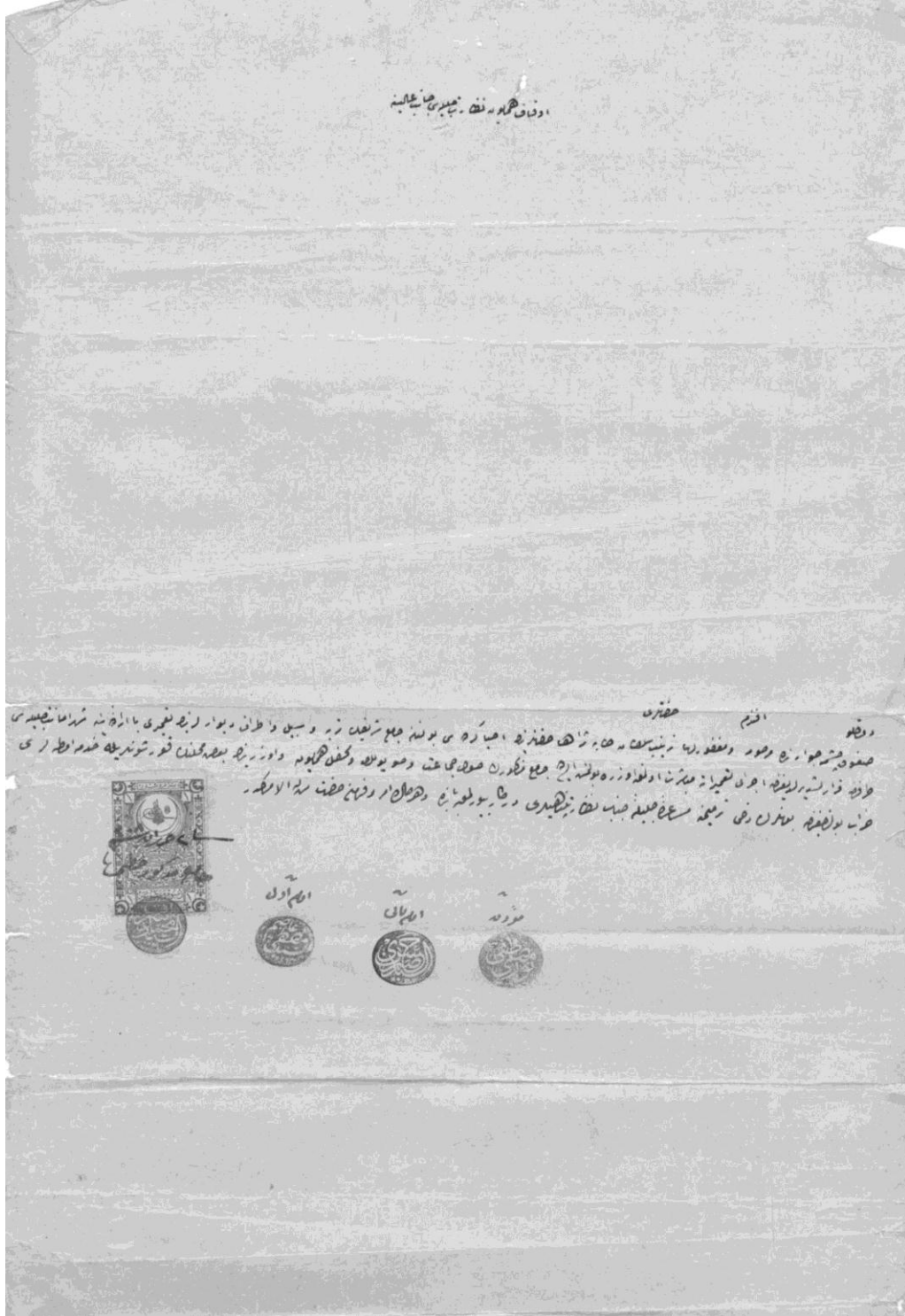
Devletlü Efendim Hazretleri

Bâb-ı 'Âlî civârında kâin Zeyneb Sultan câmi'-i şerîfinin hünkâr mahfilindeki hücrenin kısm-ı küllîsi gâyet nefis çinilerle müzeyyen olduğu mukaddemâ bizzat mu'ayene edimiş ve bunların ara sıra nazar-ı dikkatten dûr tutulmayub hüsn-i muhâfazasına î'tinâ edilmesi Müze-yi Hümâyûn me'murlarından ba'zı zevâta tavsiye ve tenbîh olunmuşdu. Zevât-ı mûmâ ileyhim müte'âkiben birkaç def'a câmi'-i şerîf-i mezkûra giderek mahall-i mezkûru teftîş ve mu'âyene etmek istemişler ise de kayyım tarafından mûmâna'at edildiği bu kere haber verilmesi üzerine bizzat ve tekrar mu'âyene edilerek mezkûr çinilerin sökölüb aşırıldığı görülmüş olduğundan bu babda tetkikat-ı muktezâyâ icrâsıyla hakikat-ı hâlin zâhire ihrâcı ve yine mezkûr câmi'-i şerîfin mihrâbı pişgâhında mu'allak olan camdan masnu' bir 'aded kandil şâyân-ı teşhîr ve muhafaza asârdan olmasıyla bunun dahî Müze-i Hümâyûna teslîmi hususlarının lâzım gelen me'mûruna irâde ve teblîği hususuna himem-i celiyye ... sezâvar buyurulmak bâbında emr i fermân hazreti men lehü'l-emrindir.

Fî 3 Muharrem sene 1306 ve Fî 29 Ağustos sene 1304

Sanayi-i nefise idaresi memuru Hamdi Bey imzası.

Ek 15. Cami Görevlilerinin Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne Yazdığı Arzuhal. BOA, EV.MKT, 2131: 56, 2 Haziran 1308.

**Cami Görevlilerinin Evkaf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi Cânib-i ‘Âliyesine
EV.MKT, 2131: 56, 2 Haziran 1308.**

Evkaf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi Cânib-i ‘Âliyesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Ayasofya civârında merhûm ve mağfûr Zeyneb Sultân tâb serâha hazretlerinin ihyâ kerîdesi bulunan câmi‘-i şerîfin türbe ve sebîl ve etraf divarlarının ta‘mîri bâ-irâde-i seniyye-i Şehremânet-i Celîlesi tarafından kararlaştırıldığından icrâ-yı ta‘mîrâta mübâşeret olunmak üzere bulunmuş ise de câmi‘-i mezkûrun son cemâ‘at ve su yolları ve mahfil-i hümâyûn ve üzerinin ba‘zı mahallinin kurşunlarıyla hademe odaları harâb bulunduğundan bunların dahî termîmine müsâ‘ade-i celîle-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri derkâr buyurulmak bâbında ve her halde emr i fermân hazreti men lehü’l-emrindir.

Fî 2 Cemâziye’l-evvel sene 1308

Müezzin Mustafa Nuri, İmâm-ı Sâni Es-seyyid Hasan Sabri, İmâm-ı Evvel Es-Seyyid Mustafa Âsım, Câmi‘-i Mezkûr Hatîbi Es-seyyid Muhammed Emîn mühürleri.

Ek 16. Târih-i Osmânî Encüme'nin Alemdar Paşa'nın Kabrinin Zeyneb Sultan Haziresine Nakli Hakkında Dâhiliye Nezâreti'ne Yazdığı Tezkire. (BOA, DH.MTV, 51: 19: 5: 1, 18 Ş 1329.

۵۰
رافدینقه ت حیدر
ناجی خانی
۱۵۸

در وقت اقدام حضرت
علیه السلام با ما الله وقته در حقیقتی در مملکت بقایای عقیقه ملک بیدی قلعه زینبیه حقیقتی جامع تربیتی حیدر سه نطق اولیة اوزره اجزا بید جلت
در اسم احصالیة انجونه ترتیباً ایسه اولاده بر دغلام و فرود کیده مقدار کانا لفا لقدم قلمند مذکور بر دغلامه ترنداره در لیس افرانیک ده
بولندلی مقدر اید و کیده بیدی قلعه ده اجزا بید جلت در اسم ایله سزای بر دغلام ترتیباً اولنه همه آلاسه ایجاب قد لیس بولند لیس خدیو ملک
در لیس مدبرین عجمیه سنه امر در حواله سی و نطقه ت حیدر لرحزه در اسم احصالیة در بولنده اوزره وقت تعیین سزای بر دغلام بر مملکت اعزامی
موقوفی لای علان نطقه ترتیباً لهدرید اولبارده امر در زمانه حضرت مدیه الامره ایستادگی در افسوس لید
تابع عموافه انجلی نسی

Târih-i Osmânî Encüme'nin Alemdar Paşa'nın Kabrinin Zeyneb Sultan Haziresine Nakli Hakkında Dâhiliye Nezâreti'ne Yazdığı Tezkire. BOA, DH.MTV, 51: 19: 5: 1, 18 Ş 1329.

Târih-i 'Osmânî Encümeni 'Aded: 158

Dâhiliye Nezâreti Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

'Alemdar Mustafa Paşa ile Defterdâr Tahsîn Efendi merhûmun bekâya-yı 'izâmının Yedikule'den Zeyneb Sultân Câmî'-i Şerîfi hazîresine nakl olunmak üzere icrâ edilecek merâsim-i ihtifâliye için tertîb edilmiş olan program ve krokiden miktâr-ı kâfi leffen takdîm kılınmıştır. Mezkûr programda jandarma ve polis efrâdının da bulunmaları mukarrer idüğünden Yedikule'de icrâ edilecek merâsim ile Sarayburnu'nda tertîb olunacak alayda îcabı kadar polis bulundurulması husûsunun Polis Müdüriyet-i 'Umûmiyesi'ne emr ve havâlesi ve Nezâret-i Celîlelerince de merâsim-i ihtifâliyede bulunmak üzere vakt-i mûteberinde Sarayburnu'na bir me'mûrun i'zâmı menût-ı re'y-i 'âlî nezâret-penâhileridir. Ol babda emr i fermân hazreti men lehü'l-emrindir.

Fî 18 Şa'bân sene 1329 ve Fî 1 Ağustos sene 1327

Târih-i 'Osmânî Encümeni Üyesi imzası.

Melek Mehmed Paşa'nın Torunu Mehmed Cemâleddin Bey'in Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'ne Yazdığı Arzuhâl. BOA, İ.DH, 715: 50010: 3: 1, 11 Za 1290.

Dîvân-ı Ahkâm-ı 'Adliye Nezâret-i Celîlesine

968- istid'a

Ma'rûzât-ı bende-i derîneleridir ki

Mütevellîsi kâim-makamı bulunduğum cennet-mekân tâbet serâha hazretleriyle zevci sadr-isbek Melek Mehmed Paşa merhûmun Soğukçeşme caddesinde olub tramvay şirketi tarafından esnâ-yı tesviye-i tarîkde hedm edilmiş olan türbe-i şerîfesiyle sebîlin ve cami'-i şerîfin su yollarıyla civârında bulunan kabristan duvarının inşâ ve termîmi hakkında bâ-arzuhâl vuku' bulan istid'â-yı âcizânem üzerine icrâ-yı îcâbını âmir makâm-ı âliye-i nezâret-penâhilerinden Şehremânet-i Behiyyesine şeref-tasdîr ve tesyîr buyurulan 21 Rebû'l-evvel 1290 tarihli ve 30 numrolu tezkire-i 'âliyeye cevâben Emanet-i müşâr ileyhdan vârid olan 27 Cemâziye'l-evvel 1290 tarihli ve 89 numaralı tezkiresiyle melfûf Şehremâneti meclîs-i mezkûrasında zikrolunan muhâfaza duvarıyla türbe-i şerîfe ve sebîlin inşâsı derdest ise de bu husus bundan mükaddem o civâr tarîkinin yükseldilmesi tasavvuruyla başka yolda keşf olunmuş olduğundan burası evvel-emrde muhtâc-ı istîzân bulunduğundan keyfiyette bâb-ı 'âlî cânib-i sâmîsinden ba'de'l-istîzân iktizâsına bakılacağı misillü su yollarında tesviyesi keyfiyeti dahî tramvay şirketiyle muhâbere olunacağı beyân ve tezkâr olunmuş ise de henüz îcâb-ı icrâ olunmamış ve saye-i ma'mûriyetvâye-i cenâb-ı pâdişâhımız bu misillü ebniye-i hayriye ve müberrekenin tûl müddet harâb kalarak mâil-i indirâs olmuş nezd-i merâhim vefd-i rahîmânelerinde dahî rehîn-i cevâz olamayacağı bedihîyattan bulunmuş olmakla icrâ-yı muktezâ-yı maslahatın bir kere daha Emânet-i müşârun ileyhâya tebliğ ve te'kîdi husûsuna müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri bî-diriğ ve şâyân buyurulması niyâz ve istirhâmıyla takdîm-i arzuhâl hadd-i i'timâd-ı 'aciziyye cür'et kılındı. ol babda ve herhâlde emr i fermân hazreti men lehü'l-emrindir.

Fî 11 Zilka'de sene 1290.

Nezâret-i celîleleri kalemi sınıf-ı evvel hulefâsından Melek Paşazâde hafidi Mehmed Cemâleddin bendeleri.

Külliye'nin Tamirâtı Hakkında Şûrâ-yı Devlet'ten Gönderilen Yazı. BOA, İ.ŞD, 117: 7006: 1, 24 B 1309.

Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi 'Aded: 2407

Şehremâneti makamından takdîm olunub Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 24 Cemâziye'l-âhir 1309 tarihli tezkire Dâhiliye Dâiresinde kırâat olundu.

Meâlinde Ayasofya civârında kâin Zeyneb Sultân türbesiyle sebîl ve duvarların tramvay hattının inşâsı esnâsında Emanetce hedm edilen mahallerin ol vakt icrâ kılınan keşf ve münâkasası vecihle 60.000 kuruş masrafla inşâsına deruhte olan mütevelliyeye Hadîce Hanımın inşâata devam etmediği ve me'hûzî olan akçeden 4166 kuruş 27 para zimmetine geçirdiği cihetle vakı' olan istîzân üzerine mûmâ ileyhânın bu işe karışdırılmayarak ve zimmetindeki akçe tahsîl olunarak mezkûr türbe ve sebîl ile duvarların masârif-i keşfiyesinden gayr-ez sarf-ı bâkî kalan 51.660 kuruşla Hazîne-i Evkafa'ya teslimi ve bu akçeden 6.000 kuruşla mezkûr sebîl ve duvarların bâlâ-neşâ bâkiyesi câmi'-i şerîf ile türbenin ta'mîrine sarf olunmak üzere mevkûf dutularak bunların 'ale'l-usûl keşf ve münâkasalarının icrâsı emr ve iş'âr buyurulmuş ve icrâ kılınan keşfiyâta câmi'-i şerîf ile mahfilin ta'mîrât-ı masârifinin 18.390 kuruş 25 para ve türbenin müceddeden inşâsı 44.806 kuruş ve 30 para ve sebilin ikmâl-i inşâsı 8.186 kuruş 25 para ki cem'an 71.384 kuruşa bâliğ olmuş olmasıyla bi'l-münâkasa bundan 6.634 kuruş noksânıyla 64.750 kuruşta Predoromoz Kalfa 'uhdesinde takarrür eylediği ve keşif ..... 13.000 kuruş tecâvüz etmesi aradan bir hayli zaman mürûr edib bu müddette muahharan harâb olan yerlerin ilâve olunmasından neş'et ettiği beyânıyla meblâğ-ı mezbârun tesviyesi istîzân olunmuşdur.

Mahall-i mezkûrun tramvay güzergâhına tesâdüf etmesinden dolayı cânib-i Emânetten hedm edilmiş olmasına nazaran esbâb-ı muharrereden nâşî keşf olunan fazla sarfi tahakkuk eden mezkur 13.000 kuruşun dahî Emanetce tesviyesi tabî'i bulunmuş olduğundan ol-vechle icrâ-yı îcâbının Emânet-i müşâr ileyhâya tebliğinin Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi tezkire kılındı. Ol babda emr i fermân hazreti men lehü'l-emrindir. Fî 24 Receb sene 1309 ve Fî 11 Şubat sene 1307.

Şûrâ-yı Devlet mührü, Dâhiliye Dâiresi Reisi mührü ve a'zâların mühürleri.

Medresenin Ressamlar Cemiyeti'ne Tahsisi Hakkında Maarif Vekâleti'ne Yazılan Tezkire. BCA, 30: 10: 192: 313: 15: 1, 2 Teşrînisânî 1341.

2 Teşrî-ni sânil 1341

Tezkire

Ma'ârif Vekâlet-i Celîlesine

19 Teşrî-i evvel 1341 târîh ve 6863 numrolu tezkire-i vekâlet-penâhîleri cevabıdır:

İstanbul'da Zeyneb Sultan câmi'-i şerifi yanındaki ufak medresenin Ressamlar Cem'iyeti'ne terkine dâir tezkire-i vekâlet-penâhîleri Evkaf Müdîriyet-i 'Umûmiyesi'ne tevdi' olunmuş idi. Evkaf Müdîriyet-i 'Umûmiyesi'nden mevrûd 27 Teşrî-ni evvel 1341 târîh ve 17253/71 numrolu tezkirede mezkûr medresenin Ressamlar Cem'iyeti'ne terk ve tahsîsi hususunun İstanbul Evkaf Müdîriyeti'ne tebliğ edildiği bildirilmiştir efendim.

Baş Vekîl

ÖZGEÇMİŞ

13 Haziran 1985 tarihinde Kocaeli'nin Gölcük ilçesinde doğdu. İlkokulu Gölcük Piri Reis İlkokulu'nda, ortaokul ve liseyi Gölcük Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde okudu. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Evli ve iki çocuk annesidir.